

УДК 631.11.005 (477)

*Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор
О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу ринку матеріально-технічних ресурсів
М.М. МОГИЛОВА, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки передових країн світу характеризується високотехнологічним аграрним виробництвом при достатньо високому рівні його забезпечення виробничими ресурсами. Своєчасне оновлення основних технічних засобів гарантує стійкий економічний розвиток галузі. Достатнє, що відповідає сучасним вимогам, техніко-технологічне забезпечення сільського господарства сприяє зростанню фінансово-економічних показників і рівню конкурентоспроможності вітчизняних аграріїв. Для сільськогосподарських виробників значимість кількісних та якісних параметрів основних технічних засобів і своєчасного їх оновлення посилюється через вплив на результативність аграрного вироб-

ництва природно-кліматичних факторів. Проте в Україні залишається нерозв'язаною проблема техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва з ряду суб'єктивних і об'єктивних причин, які потребують виявлення й пошуку шляхів їх усунення.

Важливу роль в обґрунтуванні організаційно-економічного механізму техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва відіграє наука. Результати досліджень ННЦ «Інститут аграрної економіки» знайшли відображення у Законах України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового виробництва України», «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу», Державній цільовій програмі розвитку українського села, у Державній цільовій програмі реалізації технічної політики в агропромисловому комп-

© Ю.О. Лупенко, О.В. Захарчук,
М.М. Могилова, 2017

лексі та інших нормативно-правових актів щодо розвитку техніко-технологічної бази агропромислового комплексу України.

Разом із тим роль аграрної науки у вирішенні проблем техніко-технологічного оновлення агропромислового виробництва має посилюватися. Залишається високою питома енергоємність сільськогосподарської продукції у порівнянні з провідними країнами світу; недостатньо систематизовані пропозиції щодо невідкладних заходів державної підтримки впровадження пріоритетних технологій та технічних засобів, які забезпечать нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції за енерго-, ресурсоощадними технологіями; відсутня стратегія стимулювання інвестицій в розвиток вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу; потребують наукового обґрунтування механізми підтримки створення та функціонування технологічних і техсервісних обслуговуючих кооперативів; не обґрунтовані економічно стійкі джерела фінансової підтримки техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва; потребують подальшого розвитку форми і механізми державного сприяння техніко-технологічному оновленню та інноваційному розвитку агропромислового виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток методологічних та методичних засад розширеного відтворення основних і оборотних засобів, що має важливе значення для забезпечення ефективності вкладення капіталу, зокрема, наукове обґрунтування техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва зробили такі вчені, як В. Адамчук [3], В. Андрійчук [4], Я. Білоусько [5, 16, 17], І. Бланк [6], М. Герун [12], О. Єрмаков [7], О. Захарчук [8, 11], В. Іванишин [9], І. Лукінов [10], М. Могилова [13, 17], Г. Підлісецький [15, 20], П. Саблук [18], В. Солтер [23], В. Товстопят [5, 15, 17], Дж. Р. Хікс [21] та багато інших.

Мета статті – обґрунтувати основні напрями техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва в Україні, його моделі й механізми.

Виклад основних результатів дослідження. Нині аграрне виробництво України потребує техніко-технологічного переоснащення відповідно до рівня фондозабезпечення розвинутих країн світу. Такі процеси здійснюються в межах розширеного інноваційного відтворення галузевих технічних засобів, яке передбачає їх кількісне зростання та якісне оновлення відповідно до сучасних технологій у сільськогосподарському виробництві. Це потребує наукового обґрунтування основних засад державної технічної політики в АПК, спрямованої на забезпечення умов для системного інноваційного техніко-технологічного оновлення вітчизняного агропромислового виробництва, формування й ефективного функціонування системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу для збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, зниження матеріало- та енергоємності технологічних процесів, підвищення продуктивності праці, поліпшення соціальних умов сільськогосподарських товаровиробників, дотримання умов екологічної безпеки.

Велике різноманіття ґрунтово-кліматичних умов, організаційних форм господарювання й економічного стану сільськогосподарських товаровиробників зумовили різний рівень їх техніко-технологічного забезпечення, що необхідно враховувати при наданні державної підтримки з оновлення їх машинно-тракторного парку. Пріоритетними у придбанні повинні стати зернозбиральні комбайни, трактори середньої та високої потужності, ґрунтообробно-удобрювально-посівні комплекси, технічні засоби для післязбиральної обробки зернових і насіння олійних культур, обладнання для молочних та свиноферм.

Подальший розвиток агропромислового виробництва можливий за умови переведення його на інноваційну основу, обов'язковою складовою якої є оновлення матеріально-технічної бази, що уможливить, реалізувавши новітні технології, збільшити обсяги виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції. Ускладнює розв'язання зазначеної проблеми та обставина, що після приходу провідних машинобудів-

них фірм світу на український ринок сільськогосподарської техніки низка вітчизняних заводів призупинила своє функціонування. Внаслідок цього Україна потрапила в технічну залежність від зарубіжних виробників і постачальників сільськогосподарської техніки. Частка техніки імпортного виробництва в щорічному придбанні її вітчизняного виробництва зросла протягом останніх років у грошовому еквіваленті до 80 %.

За розрахунками ННЦ «Інститут аграрної економіки» нормативна потреба в основних засобах на виробництво сільськогосподарської продукції на період до 2025 року для усіх категорій господарств визначена в обсязі 1532,7 млрд грн при фактичній наявності вартістю 523,3 млрд грн. Зокрема, потреба в машинах та обладнанні становить 384,3 млрд грн на 2020 рік і 517,4 – на 2025-й, а їхня фактична розрахункова вартість – 163,6 млрд грн (табл.).

Нормативна потреба в основних засобах на виробництво сільськогосподарської продукції на 2020 та 2025 роки, млрд грн

Основні засоби	Сільськогосподарські підприємства		Домогосподарства в сільській місцевості		Усі категорії господарств	
	2020	2025	2020	2025	2020	2025
Будівлі, споруди, передавальні пристрої	382,6	488,3	157,8	201,4	540,4	689,7
Машини та обладнання	272,1	347,2	112,2	143,2	384,3	517,4
Транспортні засоби	59,5	76,0	24,5	31,3	84,0	107,3
Продуктивна худоба	41,6	53,2	17,2	21,9	58,8	75,1
Багаторічні насадження	8,5	10,9	3,5	4,5	12,0	15,4
Вимірювальні прилади, інвентар, інструменти й ін.	85,9	109,5	35,5	45,3	121,4	154,8
Всього	850,2	1085,1	350,7	447,6	1200,9	1532,7

Джерело: Розрахунки науковців ННЦ „Інститут аграрної економіки”.

Фондоозброєність праці та фондооснащеність угідь у сільському господарстві України нижче відповідних показників у Великобританії, Польщі, Білорусі й Росії: у цих країнах в 1,6–15,6 рази більше основних виробничих засобів із розрахунку на 100 га угідь.

У 2015 році порівняно з 2010-м в аграрних підприємствах України спостерігається спад забезпеченості різними видами техніки (в межах 10–20 %), який поступово компенсується зростанням потужності самохідної техніки та продуктивності навісного обладнання. Так, у 2015 році середня потужність двигуна трактора становила 94,1 кВт проти 83 кВт у 2010 році й 64,7 кВт у 2000 році.

Простежується тенденція до зростання рівня технічного оснащення особистих селянських господарств, переважно за рахунок міні-тракторів та мотоблоків китайського походження. Разом із тим порівняно з фермерськими господарствами Польщі, в яких на 1 трактор припадає 9,4 га, в домогосподарствах України – 21,2 га.

При певних позитивних явищах техніко-технологічного оновлення вітчизняного аг-

рарного виробництва його рівень залишається недостатнім, що зумовлено рядом проблем, зокрема фінансовими проблемами сільгоспвиробників і проблемами ринку сільськогосподарської техніки.

У процесі техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва дедалі зростаючого значення набувають власні фінансові ресурси суб'єктів господарювання – прибуток та амортизація. Вагомість цих чинників підтверджують дані групувань 8266 сільськогосподарських підприємств за обсягами грошових потоків (сумарно прибуток і амортизаційні відрахування) з розрахунку на 1 га угідь та відповідні їм обсяги придбання основних засобів.

Починаючи з прибуткових підприємств, чітко простежується пряма залежність оновлення основних засобів від власних грошових потоків. Так, підприємства з рівнем одержаного прибутку й амортизаційних відрахувань до 500 грн із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь придбали нових основних засобів на суму 94 грн із розрахунку на 1 га угідь, а з більше 1000 грн – відповідно

1192 грн. Подібні залежності характерні також для групувань за сумою прибутку, амортизаційних відрахувань і державної підтримки. Не відповідає загальному характеру залежності придбання основних засобів у збиткових підприємствах. При суттєвих від'ємних грошових потоках обсяги придбання основних засобів з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь майже на рівні прибуткових підприємств із грошовими потоками в обсязі від 0,1 до 2000 грн з розрахунку на 1 га угідь. Таке явище можна пояснити активізацією капіталовкладень у цих підприємствах.

Фінансову основу для здійснення оновлення матеріально-технічної бази становить

прибуток. У ринкових умовах роль прибутку незмірно зростає, забезпечуючи підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства спрямуванням прибутку на заходи з посилення сильних конкурентних елементів та усунення слабких сторін. У тому випадку, коли рівень фондооснащеності сільськогосподарських угідь і фондоозброєності праці гальмує випуск конкурентоспроможної продукції, прибуток має направлятися на розвиток матеріально-технічної бази підприємства. Значимість прибутковості сільськогосподарської діяльності в техніко-технологічному оновленні галузі підтверджують дані рисунка 1.

Рис. 1. Вплив фінансових результатів підприємств галузі сільського господарства на обсяги придбання сільськогосподарської техніки

Джерело: Розраховано за даними статистичних збірників «Статистичний щорічник України» і «Сільське господарство України» та оперативною інформацією Мінагрополітики України за відповідні роки.

Однак через інфляційні процеси й накопичений диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію в аграрних підприємствах України, незважаючи на позитивну тенденцію до зростання фінансових результатів і рентабельності їх операційної діяльності, потенційна здатність до самофінансування оновлення машинно-тракторного парку залишається проблематичною.

Світовий та вітчизняний досвід доводять необхідність державної підтримки сільгоспвиробників, передусім їх матеріально-технічного забезпечення. Проте в Україні частка інвестицій в основний капітал сільського господарства за рахунок коштів держав-

ного бюджету надзвичайно мала й у 2003–2015 роках не перевищувала 4,6 % із тенденцією до зниження, зокрема в 2010–2015 роках – не більше 1,8 %.

З-поміж існуючих форм і видів бюджетного фінансування оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств слід виділити механізми державної підтримки техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва. На рисунку 2 чітко простежується тенденція зростання загальної закупівлі сільськогосподарської техніки в Україні при збільшенні обсягів державного фінансування придбання машин та обладнання для АПК.

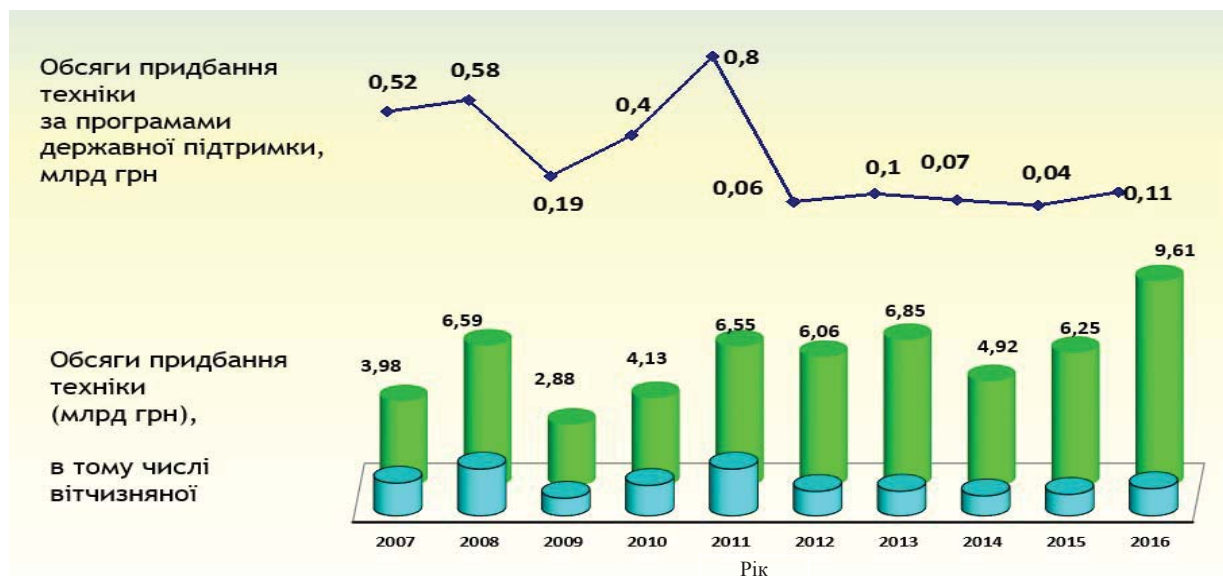

Рис. 2. Загальні обсяги придбання сільськогосподарської техніки в агроформуваннях України та його державна підтримка *

Джерело: Розраховано за даними Мінагрополітики України «Оперативна інформація щодо придбання сільськогосподарської техніки» за відповідні роки.

Державна підтримка техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва позитивно позначилася на закупівлі вітчизняної техніки, на яку поширюється дія державних програм. При зростанні бюджетного фінансування придбання технічних засобів для АПК збільшувались обсяги купівлі вітчизняної техніки та їх частки в загальних закупівлях. Суттєве скорочення бюджетного фінансування оновлення основних засобів у сільському господарстві призвело до зниження обсягів закупівлі аграріями галузевих технічних засобів, у тому числі вартісних обсягів і питомої ваги купівлі машин та обладнання вітчизняного виробництва.

Важливо, що державна підтримка виконує не лише пряму функцію фінансування закупівель засобів виробництва, а й роль стимулятора інвестиційних процесів. Стимулююча функція виявляється в активізації сільськогосподарськими підприємствами власних фінансових ресурсів для оновлення основних виробничих засобів. Так, у 2008, 2010 та 2011 роках кожна додаткова гривня державної підтримки сприяла активізації 0,9–2,3 грн власних джерел фінансування на придбання сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва, бо дія державної підтримки поширюється саме на неї. При скороченні обсягів державної підтримки обсяги купівлі технічних засобів за власні кошти аграріїв зменшилися на 0,4–5,3 грн у роз-

рахунку на 1 грн зменшення державної підтримки. Винятком із загальних тенденцій були 2006, 2007 та 2013 роки. Зокрема, в 2006 році при зменшенні державного фінансування техніко-технологічного переоснащення сільського господарства обсяги придбання техніки за власні кошти зросли майже удвічі. Тоді як для 2007 і 2013 років характерна ситуація незначного зменшення інвестування власних фінансових ресурсів в оновлення машинно-тракторного парку при зростанні обсягів державної підтримки. У даному випадку вплинули інші чинники, зокрема ціновий фактор.

Основними механізмами державної підтримки встановлено: пільгові кредити; надання техніки в лізинг лізинговими компаніями, діяльність яких фінансується за рахунок бюджетних коштів; часткова компенсація вартості придбання складної техніки; регіональні програми, програми підтримки фермерських господарств.

Однак, при значимості державної підтримки техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва, її рівень залишається досить низьким. За період з 2005 по 2016 рік частка придбання сільськогосподарської техніки за програмами державної підтримки зменшилася з 20,3 до 1,0 % від загальної суми купівлі техніки. Фінансування видатків на техніко-технологічне оновлення в бюджеті Мінагрополітики скоротилось із

1289,2 млн грн у 2011 році до 294,6 млн грн у 2016-му.

За останні 11 років у кращому випадку лише одне із семи підприємств, що займаються рослинництвом, могли купити трактор на умовах бюджетного фінансування його придбання. З поступовим розвитком ринку надання послуг щодо виконання сільськогосподарських робіт деякі підприємства віддають перевагу таким послугам замість придбання власних основних засобів. За результатами проведеного нами опитування – це підприємства з площею сільськогосподарських угідь до 50 га. Без урахування таких невеликих підприємств лише одне із трьох мало можливість купити трактор на умовах державної підтримки. За 11 років за програмами державної підтримки придбано один зернозбиральний комбайн із розрахунку на 21 підприємство з посівами зернових і зернобобових культур (на 9 підприємств з площею посівів понад 50 га). Гірша ситуація склалася у тваринництві, що показують дані щодо придбання кормозбиральних комбайнів, обладнання для великої рогатої худоби і свиней на пільгових умовах.

Враховуючи рівень прибутковості агропромислового виробництва, сільгоспвиробникам не обійтися без державної підтримки у вирішенні питання техніко-технологічного оновлення, яку держава може надавати на умовах: фінансового лізингу через НАК

«Укراгролізинг», часткової компенсації вартості техніки й здешевлення кредитів, пільгового оподаткування виробників техніки на етапі освоєння виробництва нової продукції та інших преференцій на вітчизняному ринку техніки.

Техніко-технологічному оновленню машинно-тракторного парку сільгоспвиробників розвинутих країн суттєво сприяє агролізинг. Про його зростаючу роль в Україні доводить збільшення частки договорів фінансового лізингу, що припадає на сільське господарство – з 8,2 % у 2008 році до 25,2 % у 2015-му. Однак сучасна система агролізингу в Україні не забезпечує очікуваного ефекту в оновленні технічних засобів аграрних підприємств на відміну від країн з розвиненим ринком лізингових послуг. Високі відсоткові лізингові ставки, державне фінансування придбання виключно вітчизняної техніки, значний обсяг необхідної документації не сприяють активному використанню агролізингу.

З урахуванням викладеного, науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки» розробили структурно-логічну модель техніко-технологічної модернізації сільського господарства, що включає взаємодію державного, спільного й ринкового регулювання модернізації аграрного сектора економіки України за участі державних органів, бізнесу, професійних об'єднань, сільгосптоваровиробників і господарств населення (рис. 3).

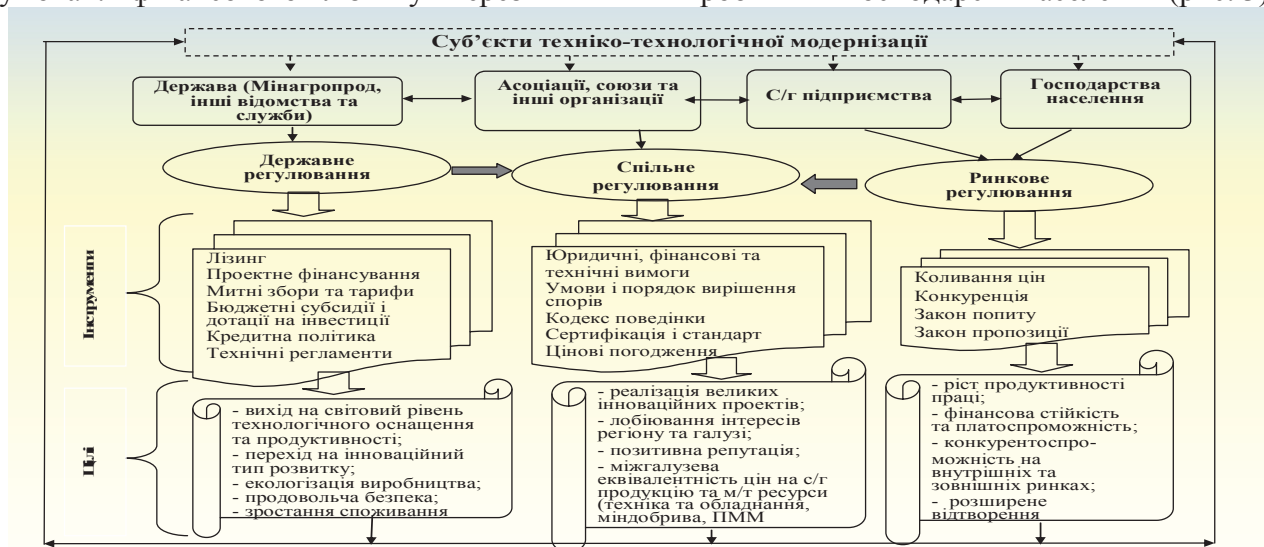

Рис. 3. Структурно-логічна модель техніко-технологічної модернізації сільського господарства України

Джерело: Власні розробки.

Реалізація зазначеної моделі потребує підвищення дохідності агротоваровиробників, розширення використання різних механізмів державної підтримки техніко-технологічної модернізації, імпортозаміщення та інших, що відповідають поточним потребам аграрної економіки. Результатом запровадження розробленої вченими Інституту аграрної економіки структурно-логічної моделі стане прискорення техніко-технологічної модернізації сільського господарства, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільгосппродукції й розв'язання проблем продовольчої безпеки.

Висновки. В нинішніх умовах сільське господарство потребує прискореного оновлення сільськогосподарського виробництва. Існуючі механізми та рівень доходів сільськогосподарських товаровиробників поки що не в змозі забезпечити необхідні темпи такого оновлення. З метою розв'язання наявних проблем цієї сфери доцільно:

розширити стимулювання техніко-технологічного розвитку підприємств АПК за допомогою реалізації бюджетних програм державної підтримки сільського господарства;

створити сприятливі умови для організації спільних підприємств сільськогосподарського машинобудування й ліцензійного ви-

робництва іноземних зразків техніки на території України;

запровадити нову ефективнішу модель розвитку агролізингу, спрямовану на прискорення техніко-технологічного оновлення галузі;

розширити мережу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів спільного використання сільськогосподарської техніки для господарств населення;

підвищити дієвість системи інженерно-технічного забезпечення сільського господарства, зокрема за рахунок удосконалення її організації та управління;

запровадити практику постійної переоцінки основних засобів сільського господарства при застосуванні прискореної амортизації.

Реалізацію зазначених пропозицій забезпечить застосування науково обґрунтованої структурно-логічної моделі техніко-технологічного оновлення агропромислового виробництва України, що включає організаційні засади модернізації матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва на різних рівнях і складові механізму її фінансового забезпечення й передбачає відповідні взаємозв'язані інструменти державного, ринкового та спільного регулювання.

Список використаних джерел

1. Закон України „Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу” від 07.02.2002 р. № 3023 [Електронний ресурс] //zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3023-14.
2. Закон України „Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України” від 05.10.2001 р. № 2658 [Електронний ресурс] //zakon4.rada.gov.ua/laws/show/229-16.
3. *Адамчук В. В.* Сучасний стан та перспективи кадрового та наукового забезпечення галузі механізації сільського господарства / В. Адамчук, В. Булгаков // *Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України: зб. наук. пр.* – 2011. – Вип. 15(29). – С. 20–29.
4. *Андрійчук В. Г.* Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2013. – 780 с.
5. *Білоусько Я. К.* Удосконалення техніко-технологічного оснащення аграрного виробництва / Я. К. Білоусько, В. Л. Товстопят. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 60 с.
6. *Бланк І. А.* Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – К. : "Ника-Центр", 2000. – 512 с.
7. *Єрмаков О. Ю.* Ресурсно-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств : моногр. / О. Ю. Єрмаков, Н. І. Труш. – К. : ЦП «Компринт». – 2012. – 174 с.
8. *Захарчук О. В.* Проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України / О. В. Захарчук // *Економіка АПК.* – 2014. – № 7. – С. 92–99.
9. *Іванишин В. В.* Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва: моногр. / Іванишин В. В. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
10. *Лукинов І. І.* Воспроизводство и цены : моногр. / И. И. Лукинов. – М. : «Экономика», 1977. – 432 с.
11. Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства України: посіб. / [Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Вишневецька О. В. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка та О. В. Захарчука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 144 с.
12. Методичні рекомендації з обґрунтування нормативної потреби основних засобів на виробництво сільськогосподарської продукції / [Захарчук О. В., Герун М. І., Могилова М. М. та ін.] – К. : ННЦ ІАЕ, 2014. – 60 с.
13. *Могилова М. М.* Основні засоби сільськогосподарських підприємств : стан, оцінка, відтворення : моногр. / М. М. Могилова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 404 с.

14. Олійник О. В. Державна підтримка матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств / О. В. Олійник, Т. В. Калашникова // – Економіка АПК. – 2012. – № 7. – С. 95–100.
15. Підлісецький Г. М. Матеріально-технічна база аграрного виробництва: стан та проблеми відтворення / Г. М. Підлісецький, В. Л. Товстопят, А. В. Бурилко // Агроінком. – 2008. – № 5–6. – С. 34–39.
16. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я. К., Бурилко В. О., Галушко В. О. та ін.]; за ред. Я. К. Білоуська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 216 с.
17. Розвиток ринку сільськогосподарської техніки / [Білоусько Я. К., Товстопят В. Л., Моголова М. М. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 132 с.
18. Саблук П. Т. Ціновий паритет в АПК як економічна основа техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарського виробництва / П. Т. Саблук, М. М. Моголова // Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України : зб. наук. пр. / ДНУ «Український науково-дослідний інститут прогнозування та випробування техніки і технологій для сільськогосподарського виробництва імені Леоніда Погорілого» (УкрНДІПВТ ім. Л. Погорілого); Редкол.: В. Кравчук (гол. ред.), М. Луценко та ін. – Дослідницьке, 2014. – Вип. 18 (32), кн. 1. – С. 29–38.
19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Лупенка Ю. О., Месель-Веселяка В. Я.]. – [2-г вид., перероб. доп.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
20. Формування ринків матеріальних ресурсів АПК; за ред. Г. М. Підлісецького. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 428 с.
21. Хикс Дж. Р. Стоймость и капитал; пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. сл. Р. М. Энтова. / Дж. Р. Хикс. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 488 с.
22. Modern Machines In Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf.
23. Salter, W. E. G. Productivity and Technical Change / W. E. G. Salter // Journal of Farm Economics. – 1961. – Vol. 43, No. 1 (Feb., 1961). – P. 160–163.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017 р.

Фахове рецензування: 06.05.2017 р.

*

УДК 338.24:338.43

М.І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, заступник директора
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін

Постановка проблеми. Аграрний сектор є одним із найважливіших у національній економіці. Використовуючи свій значний потенціал, аграрний сектор України в останні роки демонструє стабільну позитивну динаміку і дедалі більше нарощує обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Практично завершилося формування

структури виробництва та системи його організації в процесі змін інституційного середовища. Подальший розвиток галузі потребує наукового прогнозу, обґрунтування пріоритетних заходів державної політики для забезпечення підвищення ефективності й конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку аграрного сектору

© М.І. Пугачов, 2017

14. Олійник О. В. Державна підтримка матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств / О. В. Олійник, Т. В. Калашникова // – Економіка АПК. – 2012. – № 7. – С. 95–100.
15. Підлісецький Г. М. Матеріально-технічна база аграрного виробництва: стан та проблеми відтворення / Г. М. Підлісецький, В. Л. Товстопят, А. В. Бурилко // Агроінком. – 2008. – № 5–6. – С. 34–39.
16. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я. К., Бурилко В. О., Галушко В. О. та ін.]; за ред. Я. К. Білоуська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 216 с.
17. Розвиток ринку сільськогосподарської техніки / [Білоусько Я. К., Товстопят В. Л., Моголова М. М. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 132 с.
18. Саблук П. Т. Ціновий паритет в АПК як економічна основа техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарського виробництва / П. Т. Саблук, М. М. Моголова // Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України : зб. наук. пр. / ДНУ «Український науково-дослідний інститут прогнозування та випробування техніки і технологій для сільськогосподарського виробництва імені Леоніда Погорілого» (УкрНДПВТ ім. Л. Погорілого); Редкол.: В. Кравчук (гол. ред.), М. Луценко та ін. – Дослідницьке, 2014. – Вип. 18 (32), кн. 1. – С. 29–38.
19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Лупенка Ю. О., Месель-Веселяка В. Я.]. – [2-г вид., перероб. доп.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
20. Формування ринків матеріальних ресурсів АПК; за ред. Г. М. Підлісецького. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 428 с.
21. Хикс Дж. Р. Стоймость и капитал; пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. сл. Р. М. Энтова. / Дж. Р. Хикс. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 488 с.
22. Modern Machines In Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf.
23. Salter, W. E. G. Productivity and Technical Change / W. E. G. Salter // Journal of Farm Economics. – 1961. – Vol. 43, No. 1 (Feb., 1961). – P. 160–163.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017 р.

Фахове рецензування: 06.05.2017 р.

*

УДК 338.24:338.43

**М.І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, заступник директора
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»**

Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін

Постановка проблеми. Аграрний сектор є одним із найважливіших у національній економіці. Використовуючи свій значний потенціал, аграрний сектор України в останні роки демонструє стабільну позитивну динаміку і дедалі більше нарощує обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Практично завершилося формування

структури виробництва та системи його організації в процесі змін інституційного середовища. Подальший розвиток галузі потребує наукового прогнозу, обґрунтування пріоритетних заходів державної політики для забезпечення підвищення ефективності й конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку аграрного сектору

© М.І. Пугачов, 2017

вітчизняної економіки та пошуку шляхів підвищення його ефективності присвятили свої наукові праці Ю.О. Лупенко [1], П.Т. Саблук [2], В.Я. Месель-Веселяк [3], М.Ф. Кропивко [4] та інші дослідники. Вони обґрунтували необхідність створення сприятливого інституційного та ринкового середовища в процесі ринкових перетворень, визначили доцільні методи, форми й рівень державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, напрями фінансово-податкової та інвестиційної політики стосовно галузі тощо. Однак, незважаючи на значну кількість праць з цієї проблематики, дослідження перспектив розвитку аграрного сектору економіки України на сучасному етапі інституційних змін є актуальним.

Мета статті – визначити перспективи розвитку аграрного сектору національної економіки з урахуванням наявних ризиків і можливих варіантів державної політики на сучасному етапі інституційних змін.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз дав змогу виділити кілька етапів зміни інституційного середовища у процесі реформування аграрного сектору економіки України, кожен з яких має чіткі часові межі, особливості реалізації та впливу на результативність господарської діяльності, зокрема:

трансформаційний до ринкового середовища (1991–1999 роки);

реформаційний (2000–2008 роки);

адаптаційний в умовах членства України в СОТ (2009–2013 роки);

сучасний етап суттєвого зовнішнього впливу (з 2014 року).

Кожний етап не тільки має специфічні особливості інституційних змін, але й відрізняється показниками ефективності аграрного сектору економіки.

Зміна суспільно-економічної формації та запровадження ринкових відносин у країні зумовили необхідність трансформації інституційного середовища у процесі проведення аграрної реформи. Основними напрямками реформи є зміна відносин власності в сільському господарстві шляхом роздержавлення і приватизації майна та землі радгоспів і колгоспів; формування приватно-ринкових форм господарювання; створення ринкової інфраструктури й реформування фінансово-кредитних відносин.

Період 1991–1999 років для вітчизняного аграрного сектору економіки характеризувався відчутним зменшенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 1). За оцінками експертів Світового банку, економічний спад у сільському господарстві України був одним із найтяжчих і триваліших у Східній Європі [5, с. 18].

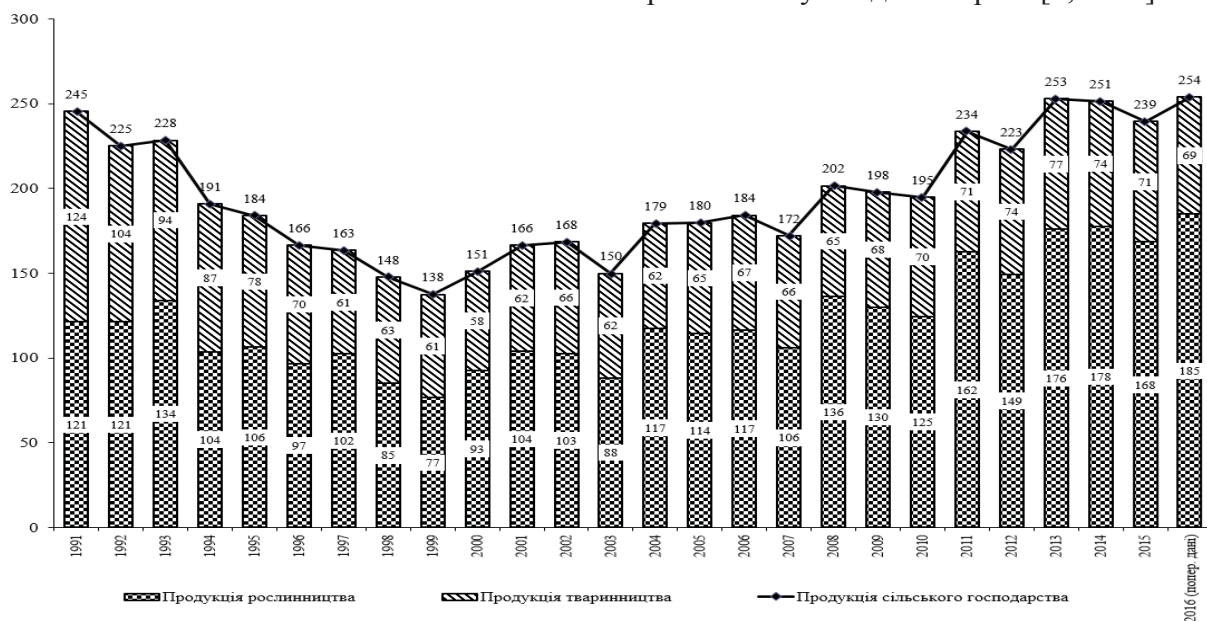

Рис. 1. Динаміка валової продукції сільського господарства України в постійних цінах 2010 року, млрд грн

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Цей етап завершився з виданням Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року № 1529/99. Відповідно до положень здійснено реорганізацію колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно шляхом забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу з них із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств і сільськогосподарських кооперативів; запроваджено обов'язкове укладання підприємствами, установами, організаціями, які використовують землю для сільськогосподарських потреб, договорів оренди земельної частки (паю) та майнового паю з власниками цих часток (паїв), з виплатою орендної плати.

Реформування колективних сільськогосподарських підприємств поряд із формуванням сприятливого податкового середовища зупинили спад обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а з 2004 року вони зростають. Якщо у 1995–1999 роках середньорічний спад виробництва сільськогосподарської продукції становив (-6,3 %), у тому числі рослинництва – (-5,5 %) і тваринництва – (-6,7 %), то у 2005–2008 роках приріст виробництва в сільському господарстві становив 2,3%, зокрема у рослинництві – 2,8 й у тваринництві – 1,9 %.

На початку XXI ст. прийнято основні нормативно-правові акти для подальшого розвитку аграрного сектору економіки:

законодавча база реформування аграрних підприємств (Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р., Закони України: «Про оренду землі» (нова редакція Закону №1211-IV від 02.10.2003 р.), «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» № 899-IV від 05.06.2003 р., «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19.06.2003 р., «Про особисте селянське господарство» № 742-IV від 15.05.2003 р. тощо);

законодавча база регулювання продуктових ринків та якості продукції (Закони Укра-

їни: «Про зерно та ринок зерна в Україні» № 37-IV від 04.07.2002 р., «Про молоко та молочні продукти» №1870-IV від 24.06.2004 р., "Про виноград та виноградне вино» № 2662-IV від 16.06.2005 р., «Про безпечність та якість харчових продуктів» № 2809-IV від 06.09.2005 р. тощо);

законодавча база аграрної політики (Закони України: «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24.06.2004 р., «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» № 1807-IV від 17.06.2004 р., «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» № 2982-IV від 18.10.2005 р. тощо).

Протягом реформаційного етапу зміни інституційного середовища було створено базу для успішної адаптації аграрного сектору економіки до функціонування в умовах членства України в СОТ. Сільське господарство зі збиткового стало прибутковим. Якщо у 2000 році в сільськогосподарських підприємствах рівень збитковості становив (-1,6%), то у 2013-му рівень рентабельності в сільськогосподарських підприємствах підвищився до 11,3%. Аграрний сектор із дотаційного став одним з основних бюджетоформуючих в економіці країни. Так, у 2013 році від аграрних підприємств до державного бюджету надійшло понад 47 млрд грн.

Вступ України до СОТ у 2008 році, певна стабільність щодо організаційної складової аграрної реформи, наявність стимулюючої податкової системи поряд з обмеженням втручанням держави у господарську діяльність та зовнішню торгівлю сприяли привабливості аграрної галузі. Як результат, у 2010–2013 роках спостерігалися високі (понад 10%) середньорічні темпи збільшення обсягів інвестицій у сільське господарство (у зіставних цінах). Інвестиційна активність сприяла отриманню високих урожаїв у 2011–2013 роках. Вже у 2012 році сільське господарство країни за обсягами виробництва рослинницької продукції перевищило показник 1990 року, який до того вважався найкращим.

Аграрний сектор України посилив свої позиції на зовнішніх ринках і став основним постачальником валюти в країну. Так, якщо у 2009 році експорт аграрної продукції ста-

новив 9,5 млрд доларів США, то у 2011-му він зріс на 34,7% і становив 12,8 млрд доларів США, у 2012 році – 17,9 млрд доларів США, у 2013 році український експорт аг-

ропродукції дорівнював 17,3 млрд доларів США. При цьому зростає й позитивне сальдо зовнішньої торгівлі (рис. 2).

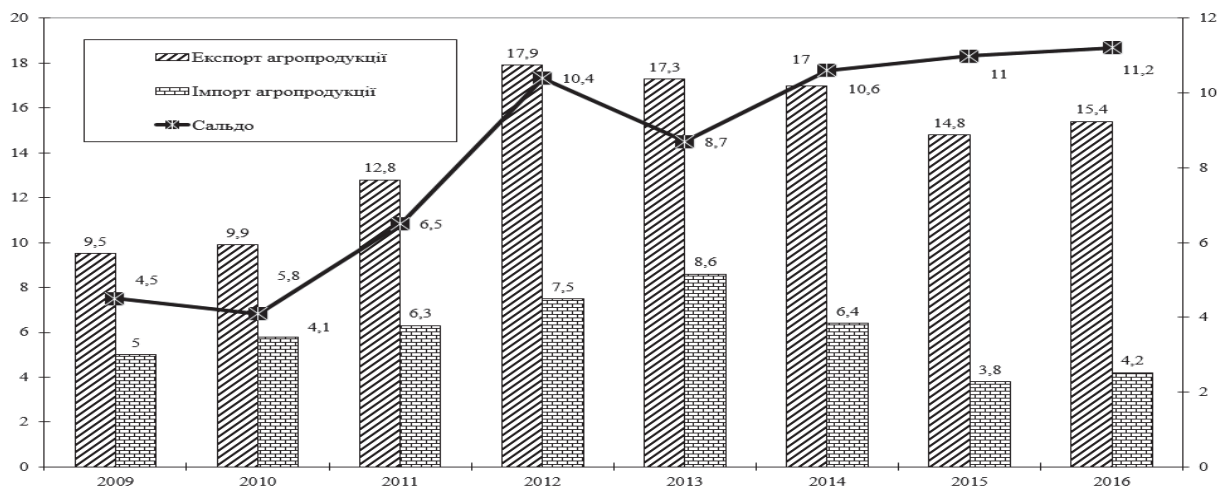

Рис. 2. Динаміка зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією, млрд дол. США

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Вітчизняні виробники аграрної продукції отримали певні переваги від членства України в СОТ, що виявилось у збільшенні експорту зернових, олії та насіння олійних культур, а також деяких інших товарів. Участь у багатосторонній торговельній системі сприяла закріпленню за нашою країною статусу потужного світового експортера сільськогосподарської продукції, який відіграє провідну роль у системі глобальної продовольчої безпеки. Український експорт аграрних товарів позитивно впливає на зниження ризиків цінних коливань на зовнішніх ринках, дає змогу підвищити рівень життя в країнах-імпортерах сільськогосподарської продукції.

Особливістю сучасного етапу зміни інституційного середовища є суттєвий зовнішній вплив, який здійснюється як у наслідок військових дій, так і через політико-правові та дипломатичні канали. Також цей етап характеризується активізацією процесів міжнародної інтеграції України та високим рівнем невизначеності, що ускладнює прогнозування майбутнього, оскільки вибір здійснюється з безлічі різних варіантів. Тому для прогнозу доцільно застосовувати моделювання на основі нейронних мереж. Вибір саме цих моделей пояснюється тим, що вони дають можливість враховувати асиметрич-

ність інформації, наявність нелінійних зв'язків, невизначеність розвитку економічних процесів, непередбачувану швидку зміну суб'єктивних факторів.

З одного боку, зовнішній вплив – це зобов'язання України відповідно до «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони». Так, Україна зобов'язалася забезпечувати поступову адаптацію свого законодавства до *acquis communautaire* ЄС, наближення та гармонізацію з відповідним правом та регуляторними стандартами ЄС. Задекларувавши пріоритет європейської інтеграції, наша країна має поступово адаптувати свою нормативно-правову базу до європейського законодавства та реформувати інститути державного управління галуззю з огляду на прийняті у ЄС принципи та підходи. Зокрема потребує реформування система управління аграрним виробництвом і сільськими територіями в умовах децентралізації владних повноважень, розвитку місцевого самоврядування на селі, міжгосподарського та громадського самоуправління в галузі. Необхідно за стандартами ЄС раціонально поєднати системи управління для забезпечення комплексного розвитку аграрного сектору економіки і сільських територій; змінити

принципи діяльності системи стратегічного управління комплексним розвитком, функції та організаційну структуру органів державного та громадського управління; розвивати саморегулювання, самоорганізацію та самоуправління в аграрному секторі економіки.

З іншого боку – невизначеність щодо конкретних положень і норм нормативно-правових актів щодо державної підтримки, оподаткування, пріоритетів розвитку аграрного сектору економіки тощо. Ключові акти (Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» та затверджена постановою Кабінету Міністрів України №1158 від 19 вересня 2007 року Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року) припинили дію. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р схвалено Стратегію розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, реалізація якої має розпочатися після розробки й затвердження програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Стратегія є баченням майбутнього розвитку аграрного сектору економіки країни. За участю співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» проект «Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» розроблено, проте до цього часу не розглянуто Урядом.

Щодо прогнозу подальшого розвитку аграрного сектору економіки України, страте-

гічним періодом якого можна вважати до 2025 року, то можливі інституційні зміни ускладнюють передбачуваність. Адже кожен з можливих варіантів державної аграрної політики та інституційних змін стосується інтересів конкретних груп суб'єктів виробничої діяльності, реалізації, споживання. Відповідно, різні політичні рішення можуть стимулювати або гальмувати їхню ініціативу, прийняття господарських рішень, залучення інвестицій тощо.

Зокрема, переорієнтація системи оподаткування від стимулюючої до фіскальної поряд із зменшенням державної підтримки підгалузей сільського господарства, посиленням втручання контролюючих органів у діяльність підприємств, зносом основних засобів та іншими чинниками може загальмувати залучення інвестицій та інновацій в аграрний сектор вітчизняної економіки, що в подальшому не сприятиме збільшенню виробництва продукції. А сама невизначеність не стимулює підприємців до активних заходів щодо подальшого розвитку бізнесу. Моделювання за таким варіантом державної політики свідчить про ймовірність досить повільних темпів збільшення обсягів виробництва. Так, за песимістичним сценарієм прогнозу обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у 2025 році зростуть на 4,1% порівняно з 2015 роком, а за оптимістичним – на 9,2% і становитимуть 261 млрд грн (рис. 3).

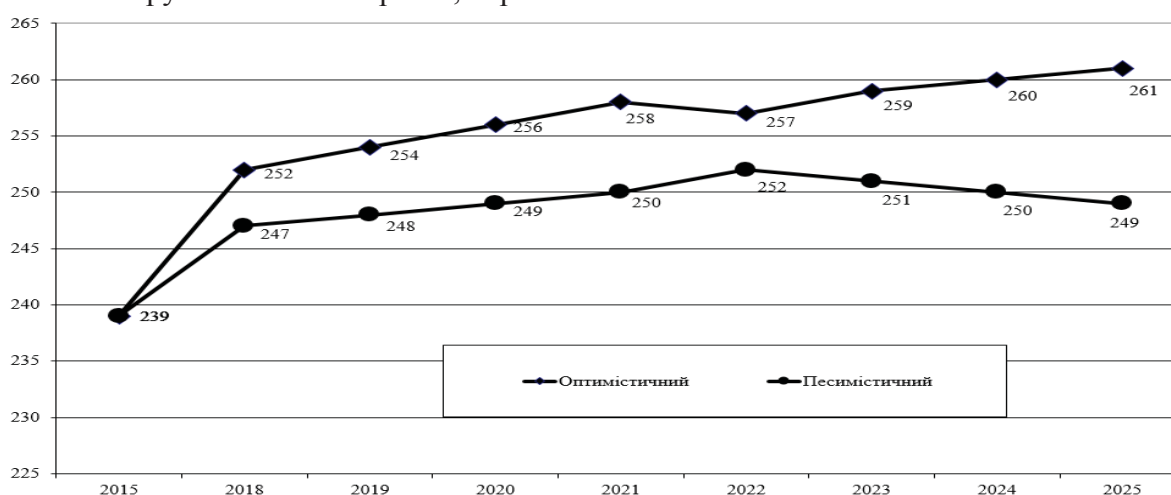

Рис. 3. Прогноз виробництва валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року за двома сценаріями, млрд грн

Джерело: Розраховано автором.

Крім того в найближчі 6–10 років очікується загострення конкуренції на світових ринках сільськогосподарської продукції. Так, у світі до 2025 року прогнозується збільшення виробництва аграрної продукції, яка переважно експортується з України, зокрема зерна – на 355–365 млн т та олійних культур – на 100–105 млн т. При цьому найбільший внесок у світове виробництво (понад 60% по кожній з даних культур) належатиме нинішнім імпортерам цієї продукції – країнам, що розвиваються. Отже, вітчизняним експортерам буде складніше утримувати свої позиції на світових ринках.

Моделювання свідчить про ймовірність поступового збільшення обсягів експорту до 2025 року. Проте темпи зростання залишатимуться повільними. Результати прогнозування за песимістичним сценарієм наведено в таблиці. Найбільшу конкуренцію вітчизняній продукції складуть кілька груп аграрних товарів з Європи, Північної та Південної Америки. Це, зокрема, зернові та олійні культури, олії рослинні, живі тварини, готові чи консервовані продукти з м'яса, живі рослини та продукти квітникарства, овочі, рослини та коренеплоди, насіння та плоди для сіви, какао-боби і продукти з нього.

Прогноз експорту з України аграрної продукції

Рік	Вся аграрна продукція, млн дол. США	Зернові, тис. т		
		кукурудза	пшениця	ячмінь
2018	15526,6	16128	14735	3769
2019	15758,1	16007	12738	4227
2020	15939,9	16033	12215	4676
2021	16184,8	16106	12552	4412
2022	16257,0	16163	13278	4015
2023	16304,7	16192	13802	3950
2024	16529,9	16199	13927	4323
2025	16733,1	16196	13741	4501

Джерело: Розраховано автором.

У структурі імпорتنних поставок в Україну можна виокремити основні товарні позиції: овочі, фрукти, м'ясо та м'ясопродукти, риба та рибні консерви. Відповідно концентрація імпорту зміщуватиметься в бік регіонів світу, які збільшили поставки за переліченими товарними позиціями: країни ЄС і країни Північної та Південної Америки, передусім Бразилія і США. Країни, з яких на постійній основі в значних обсягах імпортується аграрна продукція, – це Бразилія, США, Німеччина, Франція, Італія, Туреччина, Польща, Норвегія, Нідерланди.

Задля забезпечення реалізації найсприятливішого (оптимістичного) сценарію розвитку аграрного сектору економіки необхідне переосмислення як стану галузі та її зовнішнього середовища, так і обґрунтування оптимальних варіантів і перспектив формування інституційного середовища сільського господарства з усіх можливих у майбутньому. У цьому плані Національна академія аграрних наук України підготувала проект Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 ро-

ку [6]. У ньому визначено основні стратегічні напрями розвитку аграрного сектору національної економіки, удосконалення відносин власності, організації та техніко-технологічного забезпечення виробництва, формування інфраструктури ринку і цінового механізму, удосконалення економічних відносин, фінансово-кредитного забезпечення, управління галуззю, інформатизації, інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства. Стратегія має стати базою для формування аграрної політики виходячи з національних інтересів українського народу на засадах загальноєвропейських принципів і цінностей.

Важливим чинником, який може вплинути на розвиток аграрного сектору та збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, розглядаються заходи щодо стимулювання попиту в Україні (зокрема, за рахунок зростання платоспроможності населення). Так, підвищення доходів населення сприятиме збільшенню попиту на тваринницьку продукцію, фрукти, виноград і, відповідно, стимулюватиме виробництво

м'яса, молока, плодів, ягід тощо, зумовлюватиме необхідність збільшувати площі під кормовими культурами, садами, ягідниками, виноградом. Наразі ці процеси спостерігаються, проте в основному стимулює їх не внутрішній, а зовнішній попит.

Висновки. В Україні практично завершилося формування структури виробництва та системи його організації в процесі аграрної реформи та зміни інституційного середовища. При забезпеченні стабільності аграрної політики держави розвиток сільськогосподарства можна було прогнозувати як лінійну функцію. Проте фінансова криза, військові дії, погіршення рівня життя населення поряд з намірами зміни аграрної політики держави створюють значну невизначеність щодо майбутнього розвитку аграрного сектору економіки та інституційних змін. Вплив різних чинників є асиметричним, а напрями трансформації стану – складно передбачуваними. Без прийняття оптимальних заходів висока ймовірність повільного збільшення обсягів виробництва та експорту.

Моделювання підтвердило необхідність підвищення уваги держави до аграрного сек-

тору економіки та недопущення прийняття, навіть під зовнішнім тиском, політичних рішень, які створюють небезпеку для його розвитку. Також необхідно якнайшвидше подолати невизначеність щодо майбутньої сільськогосподарської політики та затвердити програму розвитку аграрного сектору економіки України, в якій визначити пріоритети, методи, форми, напрями та рівень державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, засади фінансово-податкової й інвестиційної політики тощо.

З огляду на ситуацію, що склалася на світових ринках, експортерам варто активізувати роботу з розширення міжнародних зв'язків і пошуку нових зарубіжних партнерів. На державному рівні доцільно розробити й невідкладно впроваджувати програму імпортозаміщення в аграрному секторі, яка стимулюватиме розвиток внутрішнього виробництва тих груп товарів, які можна виробляти на території України (велика рогата худоба, свині, птиця, молокопродукти, овочі та фрукти тощо).

Список використаних джерел

1. *Лупенко Ю.О.* Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агро-економічної науки / Лупенко Ю.О. // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 6-10.
2. *Саблук П.Т.* Стан і напрями розвитку аграрної реформи / Саблук П.Т. // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 10-17.
3. *Месель-Веселяк В.Я.* Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України / Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 37-49.
4. *Кропивко М.Ф.* Напрями реформування системи управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та розвитку євроінтеграційних процесів / Кропивко М.Ф. // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 26-36.
5. *Achieving Ukraine's Agricultural Potential: Stimulating Agricultural Growth and Improving Rural Life [Text] / Iain Shuker, Csaba Csaki, Andrzej Kwiecinski and all. – Washington, DC: The World Bank, 2004. – 278 p.*
6. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / [за ред. академіків НААН Я.М.Гадзала, М.І.Бащенко, В.М.Жука, Ю.О.Лупенка]. – К.: Аграр. наука, 2016. – 216 с.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017 р.

Фахове рецензування: 04.05.2017 р.

* * *

УДК 631.11:001.8

*П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, академік-секретар Відділення
аграрної економіки і продовольства
Національна академія аграрних наук України*

Наукові агроекономічні дослідження в інтересах активізації росту АПВ і сільських територій

Постановка проблеми. В Україні взято курс на децентралізацію владних повноважень. За нашими оцінками, такі дії держави є дещо запізненими, але – виправданими. Як відомо, економіка кожної країни формується в первинних ланках виробництва, які повинні стати головною турботою всіх без винятку ієрархічних ланок органів управління. Така необхідність особливо проглядається в агропромисловій діяльності, зважаючи на її територіальну розосередженість, функціонування в ній живих організмів тощо. В управлінні цією сферою повною мірою слід враховувати відому істину про те, що багатою держава може стати лише при розвинутих територіях. У цьому зв'язку децентралізація в аграрній сфері має охоплювати всі її ділянки та складові, в тому числі наукову діяльність. Отже, постає об'єктивна потреба сформулювати в кожній області наукові інноваційні центри розвитку сільських територій. Організувати такі центри можливо лише за певних умов:

підбору лідерів центрів із числа представників наукових установ, які функціонують на території областей, розробки під їхнім керівництвом функцій і структури, програми діяльності;

залучення до складу центрів наукових працівників, відповідальних за супровід інноваційних розробок у сільськогосподарське виробництво в кожному адміністративному районі, громаді, суб'єкті господарювання;

консолідації зусиль екологів, спілок економістів, конгресу економістів-аграрників, громадських організацій, об'єднань дорадників, кооперативів для цілеспрямованої роботи з питань розвитку сільських територій;

забезпечення працівників центрів алгоритмом дії щодо оцінки залучення наявного на місцях аграрного потенціалу, передбачивши його використання в інвестиційних програмах розвитку господарюючих суб'єктів, громад, адміністративних районів;

концентрації в областях коштів для організації та забезпечення функціонування наукових центрів (місцеві бюджети, кошти суб'єктів господарювання, іноземних інвесторів, кредити банків).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати наукових досліджень із зазначеної проблеми показують, що основоположні принципи управління в інтересах первинних ланок виробництва завжди були в центрі уваги науковців-управлінців (Лукінов І.І. [1], Гадзало Я.М. [2], Гладій М.В. [3], Саблук П.Т. [4], Месель-Веселяк В.Я. [5], Малік М.Й. [6], Кропивко М.Ф. [7], Стецюк П.А. [8], Дієсперов В.С. [9]). Для практичної реалізації те-

© П.Т. Саблук, 2017

оретично обґрунтованих позицій зроблено недостатньо. Тривалий час система управління була зацентралізованою. Лише останніми роками держава приділила увагу цій проблемі й почала втілювати напрацювання науки в практику.

Мета статті – обґрунтування основних напрямів організації і змісту децентралізації владних повноважень в управлінні аграрною сферою, зокрема в науковій діяльності, визначення міри впливу цих дій на економічні результати суб'єктів агропромислового виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні все впевненіше утверджуються розуміння і практичні дії щодо доцільності перенесення владних повноважень від вищих інстанцій управління виробництвом в його низові ланки. Це цілком об'єктивно, бо саме там вирішуються питання розвитку економіки, створюються підвалини забезпечення умов життя людей. Дані істини безпосередньо стосуються всіх складових життя суспільства, держави, в т.ч. наукової діяльності. Саме наука покликана стати в авангарді трансформаційних процесів, прогресивних форм управління й організації виробництва. Без консолідації зусиль усіх без винятку наукових сил, раціонального їх розміщення по регіонах з урахуванням інтересів усіх суб'єктів господарювання, наука не в змозі виконати свої функції.

Свого часу керівництво кожної області наполегливо вирішувало питання створення аграрних вузів як центрів підготовки аграрних спеціалістів, освоєння наукових розробок. Викладачі вищих навчальних закладів жили життям аграріїв конкретних областей, стажувалися самі та організовували там проходження практики студентами.

Проте за бажанням „зверху” в недалекому минулому аграрні вузи опинилися в підпорядкуванні Міністерства освіти і науки, що послабило зацікавлення викладачів та студентів аграрними проблемами регіонів, і, як наслідок, більшість випускників шкіл нині не мають бажання вчитися в аграрних ВНЗ України.

На нашу думку, створення наукових центрів в областях сприяло б розв'язанню цієї проблеми. Саме викладацький склад аграр-

них вищих навчальних закладів спільно із підприємствами й установами системи НААН, які функціонують на території конкретної області, повинні стати основою обласних інноваційних центрів. За згодою до них можуть увійти наукові установи інших міністерств і відомств, громадські організації. Завдяки цьому буде можливим визначити відповідальних науковців за розвиток сфер аграрної діяльності, адміністративних районів, громад, окремих суб'єктів господарювання. Тобто буде створено умови для наукового супроводження (через науковців, викладачів, студентів) здійснюваних в АПК виробничих процесів. Інтерес науки до виробництва поглибитися і навпаки.

На потребу часу вкрай необхідно розробити в кожному без винятку районі, громаді, суб'єкті господарювання інвестиційні програми їх розвитку. При цьому варто враховувати, що кожний суб'єкт господарювання, для якого розроблятиметься така програма, має свою специфіку. Якщо на рівні адміністративного району можливо застосовувати середні показники, то для суб'єкта господарювання така програма має бути конкретнішою. Всі ці особливості повинні знати науковці й разом із керівниками та спеціалістами району, конкретного підприємства забезпечити розробку і супроводження виконання таких програм.

Для успішного функціонування наукових центрів областей необхідно, щоб їхні лідери усвідомили повною мірою, що їх функціями є забезпечення успішного функціонування всіх суб'єктів господарської діяльності на території області.

Після прийняття на обласному рівні рішення про створення наукових центрів та підбору їхніх керівників важливо визначити функції центрів, їх структуру і склад. Для цього треба розробити й затвердити положення про центр, його статут, які враховували б особливості аграрної діяльності області. До складу центру слід залучити функціонуючі в області та причетні до аграрного виробництва наукові установи й громадські організації з тим, щоб забезпечувати науковим супроводом усі адміністративні райони (громади) і суб'єкти господарювання. Для цього варто мати необхідні методичні реко-

ментації з розробки інвестиційних програм та організації їх виконання.

Наприклад, у комп'ютерній мережі України є показники про наявність земель по кожному власнику на території держави. На основі цієї інформації, виходячи з нормативних співвідношень про вартість наявної у власників землі, можливо визначити окремо потребу в уречевленій і живій праці, а звідси – й розміри прибутковості від їх функціонування. Методичне забезпечення щодо застосування вказаних розрахунків до конкретної місцевості повинні взяти на себе науковці.

Алгоритм таких розрахунків показано на прикладі Кіровоградської області (табл.). Подібні розрахунки по всіх областях і районах України здійснено в ННЦ „Інститут аграрної економіки”. Вони можуть стати предметом змісту розмови щодо розв'язання проблем розвитку АПК, сільських територій у державі.

Для обчислення вартісних показників у запропонованому алгоритмі дій на початковому етапі регулювання економічних відносин можна використати ціну землі, яку фінансові служби застосовують для розрахунків податкових платежів (гр. 2 табл.). Маючи таким чином розраховану вартість угідь

по кожній території та відповідно по власниках землі можливо на основі нормативних співвідношень визначити вартість основних засобів (гр. 4) як співвідношення 1:1 до вартості землі. Відхилення від цих пропорцій можуть бути залежно від спеціалізації виробництва, його структури, ціни засобів виробництва, що чітко проявиться по конкретному суб'єкту господарювання. У країнах Європи по нормативних розрахунках такі середні відхилення в сільськогосподарській діяльності невеликі (до 3%). Потреба в оборотних фондах, включаючи вартість праці, за дослідженнями науковців дорівнює половинному розміру вартості основних фондів (гр. 6). Зіставленням одержаних результатів за розрахунками визначають вартість основних засобів і оборотних фондів, яких не вистачає для продуктивного використання землі, що має бути покладено в основу першочергової розробки інвестиційних програм розвитку територій, виконання виробничих програм суб'єктами господарювання. Ці програми повинні стати обов'язковими й бути дороговказом дій для керівників, спеціалістів і всіх працівників, які відповідають за доручені ділянки господарювання.

Розрахунок ресурсного потенціалу Кіровоградської області з урахуванням вартості ресурсів „Земля”, „Основні засоби”, „Оборотні засоби”

Адміністративний район	Сільсько-господарські угіддя - всього, тис. га	Нормативна грошова оцінка 1 га с.-г. угідь, грн	Вартість угідь, млн грн (гр.2 x гр.3)	Розрахункова вартість		Розрахункові показники			Фактичні показники	Відхилення фактичного прибутку від розрахункового (+, -)
				Основні засоби, млн грн (гр.4)	Оборотні засоби, млн грн (0,5 x гр.5)	Ресурсний потенціал, млн грн (гр.4+5+6)	Прибуток, млн грн (15% від гр.7)	Прибуток на 1 га, тис. грн		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Бобринецький	135,1	29217	3947,5	3947,5	1973,7	9868,7	1480,3	11,0	5,5	-5,5
Вільшанський	57,7	27647	1595,5	1595,5	797,7	3988,6	598,3	10,4	4,1	-6,3
Гайворонський	55,5	30335	1684,0	1684,0	842,0	4210,1	631,5	11,4	5,3	-6,1
Голованівський	77,8	30876	2402,1	2402,1	1201,1	6005,3	900,8	11,6	7,5	-4,1
Добровеличківський	114,7	30572	3508,0	3508,0	1754,0	8769,9	1315,5	11,5	5,6	-5,9
Долинський	110,2	28059	3092,2	3092,2	1546,1	7730,6	1159,6	10,5	2,9	-7,6
Знам'янський	103,2	28022	2890,8	2890,8	1445,4	7227,0	1084,1	10,5	19,3	8,8
Кіровоградський	135,1	29212	3946,6	3946,6	1973,3	9866,6	1480,0	11,0	6,0	-5,0
Компаніївський	85,6	28281	2419,8	2419,8	1209,9	6049,6	907,4	10,6	9,0	-1,6
Маловисківський	108,1	31813	3438,1	3438,1	1719,1	8595,3	1289,3	11,9	4,9	-7,0
Новгородківський	89,1	28227	2514,5	2514,5	1257,2	6286,2	942,9	10,6	7,3	-3,3
Новоархангельський	101,5	32171	3266,4	3266,4	1633,2	8166,1	1224,9	12,1	6,0	-6,1
Новомиргородський	89,6	29600	2653,2	2653,2	1326,6	6633,0	994,9	11,1	9,6	-1,5
Новоукраїнський	148,6	30227	4493,1	4493,1	2246,5	11232,7	1684,9	11,3	5,2	-6,1

Олександрійський	159,5	25662	4093,3	4093,3	2046,7	10233,3	1535,0	9,6	5,7	-3,9
Олександрівський	88,5	27853	2465,1	2465,1	1232,6	6162,8	924,4	10,4	6,9	-3,5
Онуфріївський	66,3	23680	1571,1	1571,1	785,5	3927,7	589,2	8,9	4,0	-4,9
Петрівський	103,4	27870	2881,9	2881,9	1441,0	7204,8	1080,7	10,5	4,8	-5,7
Світловодський	56,4	21267	1200,1	1200,1	600,0	3000,1	450,0	8,0	6,4	-1,6
Ульянівський	62,3	31342	1951,3	1951,3	975,7	4878,3	731,7	11,8	3,2	-8,6
Устинівський	83,8	26286	2203,6	2203,6	1101,8	5508,9	826,3	9,9	6,6	-3,3
По області	2032,2	28690	58302,4	58302,4	29151,2	145756,0	21863,4	10,8	6,4	-4,4

Оцінивши ресурсний потенціал по конкретній території й об'єкту діяльності (гр. 7), стає можливим визначення маси прогнозованого до одержання в результаті використання задіяного у виробництво потенціалу прибутку, але не менше середнього рівня інфляції за останні роки (15%). Якщо порівняти його з фактично досягнутими показниками, можна оцінити рівень господарювання на конкретній території для кожного суб'єкта господарювання. На нашу думку, завдяки застосуванню запропонованого алгоритму дій постане можливість до ціленаправлених дій керівників і спеціалістів, усіх працівників агропромислової сфери. Заперечення деяких науковців та керівників стосовно того, що в алгоритмі дій є віртуальні розрахунки, не сприймаються переконливо. За розрахунками, в кожній області є райони, які мають позитивні економічні та фінансові результати. Тому слід було б вивчити й поширити їхній досвід, а не займатися опонуванням (по Кіровоградській області, наприклад, це Знаменський район). Дуже важливо, щоб у виконанні програм взяли участь науковці технологічних, технічних і всіх причетних до проблеми спеціалістів інших профілів. Якщо на рівні областей та регіонів вирішальне слово належить науковцям-економістам, то на рівні суб'єктів господарювання – спеціалістам технологічного й технічного профілів. Знання економіки для них у нинішніх умовах має стати обов'язковим.

Очолити в державі запропоновану схему дій повинні спеціалісти і науковці Міністер-

ства аграрної політики та продовольства України і Національної академії аграрних наук України. Питання про необхідність таких дій аграрною наукою перед урядовцями поставлені, вони проти них не заперечують (доповідна до них із відповідними резолюціями направлена в кожену область). Справа за організацією виконання запропонованого.

Висновки. Об'єктивне перенесення центру ваги управління сільськогосподарським виробництвом у низові ланки вимагає відповідного вдосконалення його організації. Обласні органи влади повинні виконувати функції створення й забезпечення роботи інноваційних центрів розвитку сільських територій, в яких слід сконцентрувати і сконсолідувати діяльність науковців, які працюють на відповідній території. З огляду на це необхідно визначитися з лідерами обласних центрів, під керівництвом яких розробити положення про центри, їхні статuti, визначити персональний склад, права й обов'язки членів центрів та філіалів із тим, щоб за науковий супровід наукової діяльності районів і суб'єктів господарювання несли персональну відповідальність науковці, природно, з відповідною оплатою за рахунок частки одержаних від інновацій доходів. Структурно центри повинні охопити й по вертикалі, і по горизонталі всі сегменти агропромислової діяльності: економіки, екології, галузей рослинництва, тваринництва, матеріально-технічного постачання, переробки, торгівлі, а також участі у зв'язках з центральними науковими установами держави, громадськими організаціями.

Список використаних джерел

1. Лукинов И. И. Эволюция экономических систем / И. И. Лукинов. – М. : Экономика, 2002. – 568 с.
2. Гадзало Я.М. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / Я. М. Гадзало. – К. : Аграрна наука, 2016. – 214 с.
3. Гладій М.В. Аграрний потенціал України: напрями розвитку / М.В. Гладій. – К. : Аграрна наука, 2016. – 330 с.

4. *Саблук П.Т.* Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва: моногр. // П. Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2014. – 356 с.
5. *Месель-Веселяк В.Я.* Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 18.
6. *Шпикуляк О.Г.* Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / О.Г. Шпикуляк, М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 169–177.
7. *Кропивко М.Ф.* Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 3–15.
8. *Стецюк П.А.* Формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств / П. А. Стецюк // Економіка АПК. – 2015. – № 11. – С. 111–116.
9. *Дієсперов В.С.* Аналітична оцінка трудомістких галузей сільськогосподарських підприємств Одещини / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2016. – № 2. – С. 17–24.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2017 р.

Фахове рецензування: 05.04.2017 р.

* * *

Новини АПК

Ізраїль – важливий партнер України в аграрній сфері

У рамках офіційного візиту Прем'єр-міністра України Володимира Гройсмана була проведена зустріч з Міністром сільського господарства та розвитку сільських територій Держави Ізраїль Уріємом Аріелем. Під час зустрічі обговорено питання доступу української аграрної продукції на ізраїльський ринок.

«Нагальні питання, які ми піднімали під час даної зустрічі, це відновлення експорту українських яєць столових на ринок Ізраїлю, а також закінчення офіційної процедури відкриття ринку яловичини для наших виробників. Щодо обох питань ми отримали запевнення ізраїльських колег в їхній всебічній підтримці. Сподіваємось, що ця продукція вже найближчим часом буде постачатись до Ізраїлю. Тим більше, що ми маємо велику кількість запитів від ізраїльських імпортерів на дану продукцію», - зазначила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань Євроінтеграції Ольга Трофімцева за результатами зустрічі.

Українська та ізраїльська сторони також обговорили питання прискорення перемовин щодо Угоди про ЗВТ між двома країнами та можливі шляхи пошуку компромісних рішень щодо чутливих для сторін груп товарів. У рамках консультацій, найближчим часом буде проведена скайп-конференція з метою додаткового обговорення позицій щодо доступу аграрних та харчових продуктів на ринки України та Ізраїлю. Обидві сторони зацікавлені у завершенні перемовин щодо ЗВТ до кінця поточного року.

Окрім торговельних питань, сторони обговорили пріоритетні напрямки співпраці в аграрній сфері. Ізраїльська сторона запропонувала найближчим часом опрацювати пропозицію щодо реалізації проекту зі створення кластерів з виробництва молока з поголів'ям 1000-1200 корів в Україні з використанням ізраїльських технологій. За дорученням Прем'єр-міністра України, делегація представників Мінагрополітики України та зацікавлених профільних асоціацій відбуде найближчим часом до Ізраїлю з метою проведення перемовин щодо запровадження даного проекту.

Під час відвідування провідного інституту аграрних досліджень Волкані були обговорені можливості співпраці в галузі аквакультури, вдосконалення системи фітосанітарних заходів у зерновому господарстві та розвитку прикладних досліджень у різних секторах аграрної науки. Представники інституту Волкані наголосили на своїй зацікавленості в розвитку практичного співробітництва у галузі life Sciences, де високі технології в аграрній, харчовій, медичній та інших сферах тісно переплітаються. «У центра Волкані є надзвичайно цікаві та корисні напрацювання саме в прикладній науці, коли розробки науковців безпосередньо знаходять свій шлях до комерційного використання. А це те, чого сьогодні не вистачає нашій науці в Україні», – відмітила Ольга Трофімцева та підкреслила, що ізраїльська сторона готова до перемовин щодо створення спільного хабу інновацій у галузі life sciences.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 332.3

*О.І. КОТИКОВА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки підприємств
Миколаївський національний аграрний університет*

Моніторинг та оцінка сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України

Постановка проблеми. У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН для прийняття Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року. Саміт розглядається світовою спільнотою як подія історичного значення. Проблематика Саміту охоплювала всі аспекти соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності країн, екологічної й енергетичної безпеки, глобального партнерства для розвитку, а обсяг ґрунтовної підготовчої роботи не мав прецедентів в історії. Після Саміту перед країнами-членами ООН постали нові завдання адаптації визначених на глобальному рівні цілей та їх моніторингу. В Україні також розпочалася робота зі встановлення цілей сталого розвитку на 2016-2030 роки, відповідних завдань і показників для моніторингу досягнення цілей [11].

Наразі ФАО розробив Глобальну стратегію поліпшення сільськогосподарської й сільської статистики [5], в рамках якої передбачається реалізувати, в тому числі, завдання по визначенню показників та індикаторів для здійснення моніторингу продовольчої безпеки (ЦСР 2), а також глобального

потепління, біопалива й навколишнього середовища.

Ініціатива з розробки Глобальної стратегії поліпшення сільськогосподарської та сільської статистики стала відповіддю на зниження кількості та якості сільськогосподарської статистики. Мета глобальної стратегії полягає в тому, щоб забезпечити доступ національних і міжнародних статистичних систем до одержання базових даних для проведення моніторингу ЦСР. Разом із тим систему індикаторів ФАО ще не представив і, відповідно, моніторинг не проводиться. В Україні на офіційному рівні моніторинг та оцінка сталого розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України також не здійснюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці пропонують різні підходи до побудови системи індикаторів оцінки стійкості розвитку. Найзручнішим способом, із погляду аналітиків, для прийняття рішень є визначення єдиного інтегрального показника, проте у методологічному відношенні розробити такий показник доволі складно.

Найавторитетнішими зарубіжними дослідниками проблеми стійкого розвитку є Д.Х. Медоуз (Meadows Donella H.) [10], Г.Х. Брунтланд (Brundtland G.) [7], М. Ешбі

(Ashby M.) [6], Н. Дросте (Droste N.) [9], К. Фіорела (Fiorella K.) [8] та ін. Проте зазначені науковці не вели досліджень сталості сільськогосподарського землекористування в Україні.

У раніше проведених дослідженнях [1] нами представлено результати критичного аналізу й узагальнення існуючих підходів і методик оцінки розвитку регіонів. Крім раніше визначених, слід виділити нову Методику проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [2]. Відповідно до моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2015 рік за переліком показників оцінки, наведених у Порядку проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [4], результати моніторингу наведено за 12 напрямками: економічна й соціальна згуртованість; економічна ефективність; інвестиційно-інноваційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця; фінансова самодостатність; розвиток малого й середнього підприємництва; ефективність ринку праці; розвиток інфраструктури; відновлювана енергетика та енергоефективність; доступність і якість послуг у сфері освіти; доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я; соціальний захист і безпека; раціональне природокористування та якість довкілля.

Рейтингову оцінку проводили порівнянням відхилення значень показників за кожним конкретним регіоном від їх найкращих значень за регіонами за відповідний (звітний) період і відповідне ранжування регіонів від 1-го до 27-го місця. Рейтингова оцінка проводиться на основі підрахунку відносних відхилень показників кожного регіону від максимальних та мінімальних значень таких показників інших регіонів за формулою:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{x_{maxi} - x_{ij}}{x_{maxi} - x_{mini}} + \sum_{i=1}^n \frac{x_{ij} - x_{mini}}{x_{maxi} - x_{mini}}, \quad (1)$$

де R_j – сума рейтингових оцінок конкретного регіону за кожним із показників, що характеризують окремий напрям діяльності;

x_{ij} – значення i -го показника j -го регіону;

x_{maxi} – максимальне значення i -го показника;

x_{mini} – мінімальне значення i -го показника.

Перша частина формули використовується для оцінки показників, підвищення яких має позитивне значення (наприклад, обсяг реалізованої промислової продукції з розрахунку на одну особу населення), друга частина – для оцінки показників, підвищення яких має негативне значення (наприклад, сума заборгованості з виплати заробітної плати).

Середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма показниками щорічної оцінки, що характеризують окремий напрям діяльності, визначають за формулою:

$$R_{cpj} = \frac{R_j}{n}, \quad (2)$$

де R_{cpj} – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма показниками окремого напрямку;

n – кількість показників, за якими проводився розрахунок за окремим напрямком.

За результатами розрахунків визначають інтегральну рейтингову оцінку як середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма напрямками за формулою:

$$I_j = \frac{\sum_{i=1}^m R_{cpj}}{m}, \quad (3)$$

де I_j – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма напрямками;

m – кількість напрямків, за якими проведено розрахунок.

Слід зазначити, що окремі з індикаторів комплексного рейтингового оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів за 2015 рік, які оприлюднені Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [3], можна вважати такими, що частково відображають рівень сталості сільськогосподарського землекористування. Проте згадані індикатори розосереджені за різними напрямками, представлені у звіті частково і не дають змогу провести моніторинг та цілісну оцінку сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України.

З іншого боку, згадана Методика застосовується для визначення результативності реалізації державної регіональної політики. Основною метою моніторингу й оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України є забезпечення можливості їх ранжирування і визначення таким чином «депресивних», що потребують запровадження відповідних заходів по забезпеченню досягнення цілей сталого розвитку.

Оскільки офіційно затвердженого порядку проведення моніторингу та оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України не існує, пропонуємо проводити такий моніторинг на основі методики, обґрунтованої нами раніше [5], з необхідними змінами, що відповідають цілям сталого розвитку України 2015-2030.

Мета статті – провести моніторинг й оцінку сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України.

Виклад основних результатів дослідження. Моніторинг та оцінка сталості розвитку сільськогосподарського землекорис-

тування передбачає періодичне відстеження відповідних індикаторів на підставі наявних даних офіційної статистики, інформації центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і проведення на підставі даних моніторингу ранжування регіонів України порівнянням одержаних результатів з їх найкращими значеннями.

Моніторинг та оцінка сталості розвитку сільськогосподарського землекористування проводяться з метою спостереження за процесом реалізації цілей сталого розвитку сільського господарства, виявлення проблем розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів і причин їх виникнення, підвищення ефективності управлінських рішень центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів земельного ринку.

Зважаючи на мету та завдання моніторингу, можемо визначити чотири етапи його проведення й оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування (рис. 1).

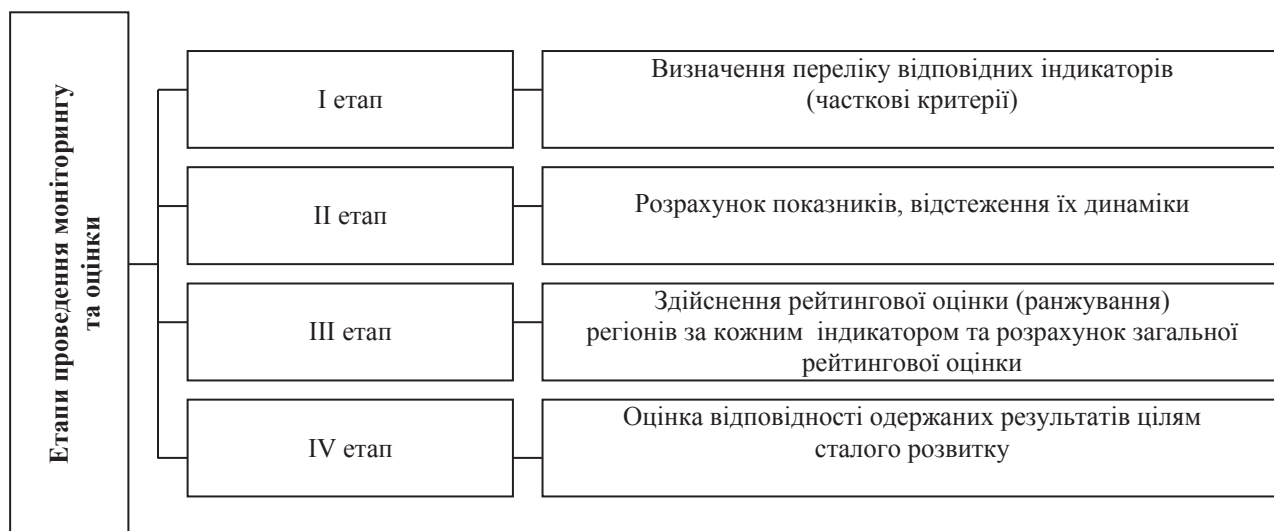

Рис. 1. Етапи проведення моніторингу та оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України

Джерело: Розроблено автором.

На першому етапі для визначення переліку відповідних індикаторів необхідно:

обґрунтувати критерії оцінювання (вони мають бути інформаційно доступні, прості для розрахунків, їх має бути небагато, але вони повинні якомога повніше описувати розвиток землекористування регіонів);

розробити таку методику розрахунку інтегрального показника, щоб упорядкування за різними методами суттєво не впливало на місце в рейтингу. Крім цього, вона повинна бути достатньо простою та зрозумілою, а часткові показники, одержані в процесі розрахунку інтегральних показників, бути не

просто відносними коефіцієнтами, а мати економічне наповнення.

Оскільки, як зазначалося раніше, система показників має відображати рівень досягнення Глобальних цілей сталого розвитку 2015-2030, відтак до переліку часткових критеріїв, на нашу думку, слід включити такі показники (рис. 2): бал бонітету ґрунту або грошова оцінка гектара сільгоспугідь; частка ріллі в площі сільгоспугідь; лісистість території; обсяг виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільгоспугідь; землевіддача; обсяги скидання забруднених вод у поверхневі водойми; викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря; утворення промислових токсичних відходів; обсяг виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на од-

ну особу; міжрегіональна міграція населення; природний приріст населення у сільській місцевості; середньомісячна номінальна заробітна плата; забезпеченість населення житлом.

На другому етапі передбачено розрахунок запропонованого переліку індикаторів. Дані за 2006 та 2013 роки наведено в таблицях 1 і 2.

Позитивні зміни в переважній більшості регіонів встановлено по двох часткових індикаторах: землевіддача (негативна динаміка відмічена в АР Крим, Донецькій, Закарпатській та Львівській областях) й обсяги скидання забруднених вод у поверхневі водойми (негативна динаміка відмічена в АР Крим і Сумській області).

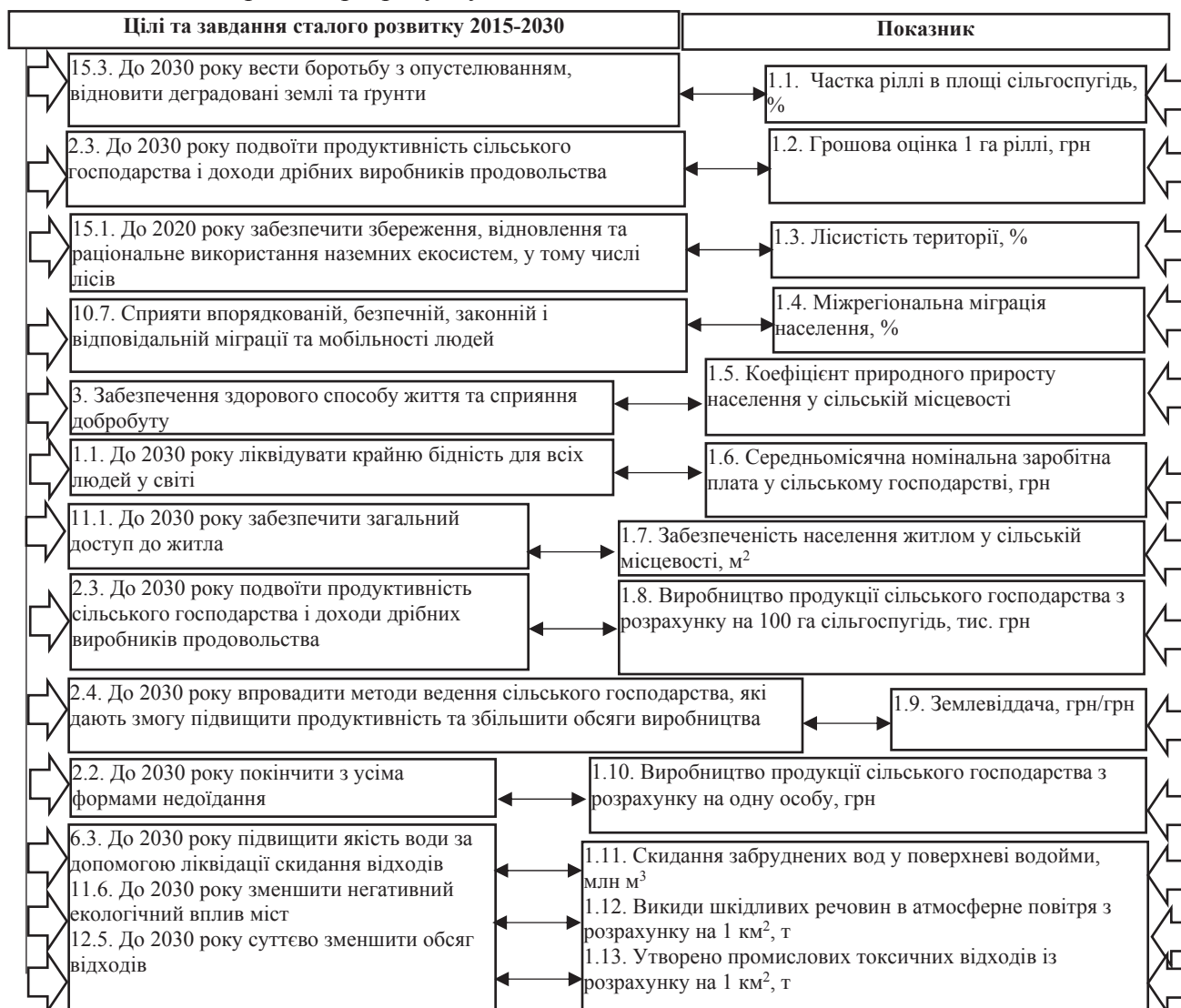

Рис. 2. Система показників моніторингу та оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України

Джерело: Розроблено автором.

1. Показники (часткові критерії) моніторингу й оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України за 2006 рік

Регіон	Показник												
	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8	1.9	1.10	1.11	1.12	1.13
АР Крим	79,1	11191	12,4	110,8	-4,5	952	16,7	210,5	0,19	1337	80	4,7	43,28
Вінницька	90,5	10018	14,2	78,2	-13,2	793	31,3	300,4	0,30	3216	2	8,0	0,03
Волинська	70,3	9069	34,3	97,2	-4,7	773	21,6	323,5	0,36	2720	1	2,8	0,03
Дніпропетровська	93,5	9852	6,0	109,9	-11,5	1139	26,1	263,2	0,27	1729	660	39,9	29,57
Донецька	86,9	10556	7,7	92,8	-11,7	1202	23,7	270,4	0,28	1084	1374	71,5	239,53
Житомирська	74,8	6235	35,5	77,7	-13,7	793	26,4	233,7	0,38	2430	23	2,5	0,82
Закарпатська	47,6	7946	56,5	62,8	-0,1	868	22,1	506,6	0,64	1684	13	5,5	0,32
Запорізька	88,4	10250	4,3	86,2	-11,0	1091	25,0	177,4	0,17	2052	457	13,9	289,91
Івано-Франківська	72,2	8653	45,6	85,7	-3,7	923	23,3	493,6	0,57	1775	26	22,9	3,68
Київська	84,5	9684	23,7	104,6	-15,3	1058	34,9	413,6	0,43	1429	16	7,2	5,64
Кіровоградська	95,9	9722	7,3	53,5	-12,0	819	26,3	211,2	0,22	3567	21	2,5	0,65
Луганська	72,6	8033	12,8	67,3	-12,8	1022	24,2	159,8	0,20	1173	222	24,0	33,31
Львівська	69,2	8064	31,7	90,8	-5,6	923	22,7	404,5	0,50	1658	180	9,5	10,96
Миколаївська	91,1	7985	4,9	92,1	-7,4	955	22,6	172,5	0,22	2530	29	2,8	22,09
Одеська	86,5	8515	6,7	94,6	-7,4	966	23,7	202,4	0,24	1946	183	4,2	0,08
Полтавська	90,0	10513	9,5	100,0	-14,9	961	27,2	260,4	0,25	3208	5	6,6	0,33
Рівненська	72,6	9513	39,7	84,3	-1,9	888	22,3	316,1	0,34	2386	25	2,9	0,52
Сумська	78,9	8913	19,1	69,0	-17,7	857	25,8	198,7	0,22	2354	10	3,3	73,66
Тернопільська	84,5	9612	14,4	72,4	-8,3	727	23,3	298,2	0,31	2609	3	3,9	0,01
Харківська	83,3	9847	13,2	124,5	-12,5	974	23,3	228,8	0,23	1787	20	10,3	2,89
Херсонська	94,0	10480	5,3	67,8	-5,6	800	21,6	196,2	0,19	3102	28	2,3	0,24
Хмельницька	81,3	10449	13,8	80,2	-14,5	792	28,0	248,8	0,24	2642	7	2,8	0,10
Черкаська	93,8	12059	16,1	89,7	-15,3	846	30,1	378,7	0,31	3742	20	5,0	0,13
Чернівецька	73,1	10301	31,8	110,0	-3,1	819	22,7	414,6	0,41	2075	7	4,0	0,01
Чернігівська	69,9	7398	22,4	83,6	-23,0	790	29,3	188,1	0,26	3010	29	2,7	0,20

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Примітка: перелік показників див. рис. 2.

2. Показники (часткові критерії) моніторингу та оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України за 2013 рік

Регіон	Показник												
	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8	1.9	1.10	1.11	1.12	1.13
АР Крим	80,8	24651	11,5	109,0	0,5	2204	19,0	448,4	0,18	3353	93	5,0	98,90
Вінницька	90,8	22067	14,3	86,2	-9,6	2410	34,3	979,3	0,44	11014	1	8,6	109,7
Волинська	73,1	19976	34,6	100,0	-0,3	2008	25,1	765,8	0,38	6097	1	2,4	28,4
Дніпропетровська	94,7	21701	6,0	85,7	-6,5	2344	27,6	688,5	0,32	4584	325	35,9	9420,2
Донецька	87,8	23255	7,7	71,6	-8,7	2581	26,0	645,2	0,28	2635	507	62,1	2006,9
Житомирська	81,3	13732	37,7	85,9	-8,9	2420	32,2	652,7	0,48	6643	3	3,0	22,5
Закарпатська	48,0	17599	56,8	70,3	3,2	2261	24,0	1072,1	0,61	3435	2	5,4	9,3
Запорізька	88,4	22577	4,4	78,2	-6,2	2052	27,1	447,1	0,20	5349	77	13,0	168,2
Івано-Франківська	76,4	19060	45,6	103,5	-1,5	2560	25,7	1138,0	0,60	4062	1	18,2	121,4
Київська	84,6	21331	23,1	153,6	-10,1	2766	44,6	990,1	0,46	3272	3	9,9	85,5
Кіровоградська	96,7	21415	7,7	75,0	-7,7	2251	27,9	641,7	0,30	11561	5	3,0	1582,4
Луганська	72,1	17694	13,4	59,0	-9,2	2126	26,2	382,5	0,22	2892	142	19,6	667,1
Львівська	71,0	17762	31,8	91,6	-2,5	2421	25,7	869,8	0,49	3470	46	10,9	121,6
Миколаївська	92,5	17588	5,1	79,8	-3,5	2073	23,5	530,6	0,30	8023	25	3,4	94,5

Одеська	88,8	18757	6,7	129,4	-1,8	1770	27,1	514,8	0,27	4740	81	4,9	21,3
Полтавська	92,8	22853	9,9	93,9	-10,6	2404	30,1	866,2	0,38	10952	5	6,1	200,3
Рівненська	77,7	20954	40,2	84,9	1,9	2296	24,0	829,3	0,40	5669	7	2,8	78,9
Сумська	80,0	19633	19,3	77,6	-13,5	2220	29,5	651,1	0,33	8271	27	3,3	28,4
Тернопільська	85,8	20043	14,6	79,5	-5,9	2048	25,8	836,4	0,42	7488	2	4,2	48,9
Харківська	84,2	21688	13,3	110,9	-7,8	2396	26,4	671,5	0,31	5343	13	10,5	65,6
Херсонська	93,7	23151	5,3	69,9	-2,8	2037	22,8	554,7	0,24	9123	2	2,6	12,2
Хмельницька	82,0	23016	13,9	87,5	-10,9	2453	31,4	780,2	0,34	8793	1	3,9	53,9
Черкаська	94,3	26562	16,2	87,6	-10,9	2488	33,4	1142,2	0,43	11821	8	7,2	49,2
Чернівецька	72,1	22685	31,9	120,3	-0,5	2213	25,6	1007,5	0,44	4973	2	4,8	51,3
Чернігівська	75,0	16295	23,2	81,6	-18,5	2157	38,3	542,9	0,33	8777	17	2,9	21,1

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Примітка: перелік показників див. рис. 2.

Дослідження динаміки зміни визначених показників доводить про позитивні зміни в усіх регіонах по шести часткових індикаторах: грошова оцінка одного гектара сільгоспугідь (найбільший приріст встановлено в Черкаській, а найменший – у Чернігівській областях); середньомісячна номінальна заробітна плата (найбільший приріст – у Київській, а найменший – в Одеській областях); обсяг виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільгоспугідь (найбільший приріст – у Черкаській, а найменший – у Луганській областях); обсяг виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на одну особу (найбільший приріст – у Черкаській, а найменший – в Донецькій областях); забезпеченість населення житлом (найбільший приріст – у Київській, а найменший – у Миколаївській областях); природний приріст населення у сільській місцевості (найбільший приріст встановлено в Одеській, а найменший – в Івано-Франківській областях).

Негативні зміни в переважній більшості регіонів спостережено по чотирьох часткових індикаторах: частка ріллі в площі сільгоспугідь (позитивні зміни відбулися в Луганській, Херсонській та Чернівецькій областях, у Київській і Запорізькій – значення індикатора не змінилося); лісистість території (позитивні зміни відбулися в АР Крим, Київській та Івано-Франківській областях, у Дніпропетровській, Донецькій, Одеській і Херсонській – значення індикатора не змінилося); викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря (позитивні зміни відбулись у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій і Сумській областях); утворення

промислових токсичних відходів (позитивні зміни бачимо в Запорізькій та Сумській областях).

За показником міжрегіональної міграції населення позитивна динаміка відзначена у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій і Чернівецькій областях.

Ранжування регіонів за показником частки ріллі в площі сільгоспугідь показує позитивні зміни у рейтингу по Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Одеській, Полтавській та Рівненській областях. Значно знизилася позиція у рейтингу індикатора в Луганській і Чернівецькій областях (табл. 3).

З індикатором грошової оцінки сільгоспугідь поліпшилися позиції у рейтингу Миколаївської, Полтавської й Тернопільської областей, погіршилися – у Закарпатській, Рівненській, Херсонській та Хмельницькій областях.

За рівнем лісистості території відбулося найменше змін – лише по чотирьох областях: зріс рейтинг Київської й Харківської, знизився – Луганської та Чернігівської.

На противагу, значні зміни відбулись у рейтингу областей за показником «міжрегіональна міграція населення»: найбільше він зріс в Івано-Франківській, Житомирській та Хмельницькій, значно знизилася позиція за цим показником у Дніпропетровській, Донецькій та Миколаївській.

За показником природного приросту населення у сільській місцевості більшість ре-

гіонів погіршили свої позиції у рейтингу: найбільше й найменше рейтинг зріс і знизився на п'ять позицій – відповідно на Волині та Хмельниччині.

Найбільші розриви у зміні рейтингових позицій відбулися за показником середньомісячної номінальної заробітної плати. На 18 пунктів знизився рейтинг Запорізької й Одеської областей, на 13 пунктів зріс рей-

тинг Хмельниччини. Незмінними залишилися позиції у Закарпатській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях.

За рейтингом забезпеченості населення житлом значно зросли позиції Миколаївщини при незначному зменшенні позицій Житомирської, Одеської, Сумської й Чернігівської областей.

3. Рейтинг часткових критеріїв моніторингу й оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України за 2006-2013 роки

Регіон	1.1		1.2		1.3		1.4		1.5		1.6		1.7		1.8		1.9		1.10		1.11		1.12		1.13	
	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013	2006	2013
АР Крим	11	10	2	2	17	17	2	5	5	6	9	17	20	25	18	23	23	25	23	22	16	14	10	13	20	16
Вінницька	20	19	9	9	13	13	18	12	15	18	17	8	2	3	9	6	11	7	3	3	2	1	14	17	2	17
Волинська	4	5	16	16	5	5	7	7	6	1	21	24	19	20	7	12	7	11	7	12	1	1	4	1	2	6
Дніпропетровська	22	24	10	10	22	22	4	14	10	12	2	11	9	10	12	13	13	16	19	18	21	16	21	24	18	25
Донецька	17	16	3	3	19	19	9	22	11	15	1	2	13	15	11	17	12	20	25	25	22	17	22	25	22	24
Житомирська	9	11	25	25	4	4	19	13	16	16	17	7	7	5	15	15	6	4	11	11	11	3	2	5	12	5
Закарпатська	1	1	23	22	1	1	24	23	1	1	13	13	18	21	1	3	1	1	20	21	7	2	12	14	8	1
Запорізька	18	17	8	8	25	25	13	19	9	11	3	21	11	12	22	24	25	24	15	14	20	12	18	21	23	20
Івано-Франківська	5	7	18	18	2	2	14	6	4	4	11	3	14	18	2	2	2	2	18	19	13	1	19	22	14	18
Київська	15	14	13	13	8	9	5	1	19	19	4	1	1	1	4	5	4	5	22	23	8	3	13	18	15	14
Кіровоградська	25	25	12	12	20	20	25	21	12	13	16	14	8	9	17	18	20	19	2	2	10	4	2	6	11	23
Луганська	7	3	21	21	16	15	23	25	14	17	5	19	12	14	24	25	22	23	24	24	19	15	20	23	19	22
Львівська	2	2	20	20	7	7	11	9	6	7	10	6	15	17	5	7	3	3	21	20	17	11	15	20	16	19
Миколаївська	21	20	22	23	24	24	10	17	7	9	8	20	16	23	23	21	21	18	10	9	15	9	4	8	17	15
Одеська	16	18	19	19	21	21	8	2	7	5	7	25	13	11	19	22	17	21	16	17	18	13	9	12	3	4
Полтавська	19	21	4	6	18	18	6	8	18	20	10	9	6	7	13	8	15	12	4	4	4	4	17	15	9	21
Рівненська	6	8	15	14	3	3	15	15	2	3	12	12	17	22	8	10	8	10	12	13	12	5	5	3	10	13
Сумська	10	9	17	17	10	10	21	20	20	23	14	15	10	8	20	16	19	15	13	8	6	10	6	7	21	7
Тернопільська	14	15	14	15	12	12	20	18	8	10	22	22	14	16	10	9	10	9	9	10	3	2	7	10	1	8
Харківська	13	13	11	11	15	16	1	4	13	14	6	10	14	13	16	14	18	17	17	15	9	7	16	19	13	12
Херсонська	24	22	5	4	23	23	22	24	6	8	19	23	19	24	21	19	24	22	5	5	14	2	1	2	7	2
Хмельницька	12	12	6	5	14	14	17	11	17	22	18	5	5	6	14	11	16	13	8	6	5	1	4	9	4	11
Черкаська	23	23	1	1	11	11	12	10	19	21	15	4	3	4	6	1	9	8	1	1	9	6	11	16	5	9
Чернівецька	8	4	7	7	6	6	3	3	3	2	16	16	15	19	3	4	5	6	14	16	5	2	8	11	1	10
Чернігівська	3	6	24	24	9	8	16	16	21	24	20	18	4	2	21	20	14	14	6	7	15	8	3	4	6	3

Джерело: Розраховано автором.

Примітка: перелік показників див. рис. 2.

За обсягом виробництва продукції сільськогосподарства з розрахунку на 100 га сільгоспугідь найбільше зросли рейтингові позиції АР Крим і Донецької області; при

цьому значно втратили у рейтингу Полтавщина та Черкащина.

За показником землевіддачі на вісім позицій зріс рейтинг Донецької, тоді як Вінни-

цька й Сумська області втратили по чотири позиції у рейтингу.

За індикатором обсягу виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на одну особу однаково знизився та зріс рейтинг (на п'ять позицій) відповідно у Сумській і Волинській областях.

Найгірше склалася ситуація в регіонах з індикатором обсягів скидання забруднених вод у поверхневі водойми – в усіх областях (за винятком Волинської та Полтавської, в яких рейтинг не змінився) позиції у рейтингу знизилися. На противагу, за показником викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря рейтинг майже всіх регіонів поліпшився (за винятком Волинської, Полтавської й Рівненської областей).

За показником утворення промислових токсичних відходів значно поліпшили свої позиції Вінницька (15 пунктів), Кіровоградська (12 пунктів) та Полтавська (12 пунктів) області; на 14 пунктів знизився рейтинг Сумщини.

Розрахунок загальної рейтингової оцінки пропонуємо проводити за раніше розробленою методикою [1]. За результатами розрахунків у 2013 році перші три місця у рейтингу одержали – відповідно Закарпатська, Волинська й Івано-Франківська області (табл. 4). Таким чином, за першими двома позиціями місця регіонів у рейтингу не змінилися, по Івано-Франківщині рейтинг зріс на п'ять позицій.

У Закарпатській області найвищі часткові індекси по п'яти з тринадцяти індикаторів: частці ріллі в площі сільгоспугідь, лісистості території, коефіцієнту природного приросту населення, землевіддачі та утворенню промислових токсичних відходів. У Волинській (2-ге місце), Київській (9-те місце) і Черкаській (10-те місце) областях найвищі значення часткових показників за трьома показниками. В Івано-Франківській, яка у рейтингу посіла 3-тє місце, дев'ять з тринадцяти часткових індикаторів мають значення вище 0,6.

4. Інтегральний показник оцінки сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України

Регіон	2006 рік		2013 рік		2013 рік по відношенню до 2006 року, +/-	
	I_i	Місце за рейтингом	I_i	Місце за рейтингом	I_i	Місце за рейтингом
АР Крим	0,423	21	0,413	21	-0,010	0
Вінницька	0,527	7	0,594	5	0,067	-2
Волинська	0,630	2	0,700	2	0,070	0
Дніпропетровська	0,422	22	0,391	22	-0,031	0
Донецька	0,407	23	0,374	23	-0,033	0
Житомирська	0,501	10	0,570	8	0,069	-2
Закарпатська	0,654	1	0,742	1	0,088	0
Запорізька	0,395	24	0,369	24	-0,026	0
Івано-Франківська	0,525	8	0,619	3	0,094	-5
Київська	0,520	9	0,569	9	0,049	0
Кіровоградська	0,462	15	0,495	16	0,033	1
Луганська	0,360	25	0,339	25	-0,021	0
Львівська	0,489	13	0,480	17	-0,009	4
Миколаївська	0,437	19	0,433	20	-0,004	1
Одеська	0,431	20	0,451	18	0,020	-2
Полтавська	0,485	14	0,514	14	0,029	0
Рівненська	0,531	6	0,584	7	0,053	1
Сумська	0,451	17	0,505	15	0,054	-2
Тернопільська	0,553	4	0,520	13	-0,033	9
Харківська	0,437	18	0,448	19	0,011	1
Херсонська	0,455	16	0,548	11	0,093	-5
Хмельницька	0,496	11	0,588	6	0,092	-5

Черкаська	0,532	5	0,568	10	0,036	5
Чернівецька	0,619	3	0,619	4	0,000	1
Чернігівська	0,491	12	0,533	12	0,042	0

Джерело: Розраховано автором.

Останні три місця в рейтингу посіли Донецька, Запорізька та Луганська області. Основна причина таких низьких показників загальна для всіх цих областей – високі обсяги скидання забруднених вод у поверхневі водойми й викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря. Крім того, в Запорізькій області найнижчий рівень лісистості території та землевіддачі, в Луганській – найнижчі часткові індекси обсягів виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га і міжрегіональної міграції населення; в Донецькій – найнижчі обсяги виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на одну особу. В цілому розрив між найвищим та найнижчим узагальненим показником оцінки стійкості розвит-

ку сільськогосподарського землекористування становив 0,403 (в 2,2 раза).

Висновки. За проведеними розрахунками для розв'язання проблем у сфері сільськогосподарського землекористування державі слід особливу увагу приділяти слаборозвиненим регіонам, де складна екологічна ситуація (Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Луганська) знижені продуктивність (Запорізька, Луганська, Закарпатська, Київська) і землевіддача (Запорізька, Луганська, Херсонська), сповільнено приріст населення (Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська) та надмірними є міграційні процеси (Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Херсонська області).

Список використаних джерел

1. Котикова О.І. Методологічні та методичні основи комплексної оцінки сталого розвитку сільськогосподарського землекористування // О. І. Котикова // Сб. науч. трудов SWorld. – Вып. 2. Т. 20. – Одесса: Купrienko, 2012. – С. 85-94.
2. Методика проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [Електронний ресурс] // Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2015 р. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF/paran58#n58>.
3. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2015 рік [Електронний ресурс] // Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Департамент з питань регіонального розвитку. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Otsinka-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-2015-r.-prezentatsiyni-materiali.pdf>.
4. Порядок проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [Електронний ресурс] // Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2015 р. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF>.
5. ФАО [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Глобальна стратегія щодо поліпшення сільськогосподарської та сільської статистики. – Режим доступу до ресурсу: <http://gsars.org/en/> (дата звернення 03.03.2017) – Назва з екрана.
6. Ashby M. Materials and Sustainable Development / Ashby M. – UK: Butterworth-Heinemann, 2015. – 328 с. – (1st Edition).
7. Brundtland G. Opening address to the seventh meeting of the World commission on environment and development [Електронний ресурс] / Gro Brundtland // Report of the World Commission on Environment and Development. – 1986. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.
8. Fiorella K. Agricultural interventions for improved nutrition: A review of livelihood and environmental dimensions / K. Fiorella, R. Chen, E. Milner. // Global Food Security. – 2016. – №8. – С. 39–47.
9. Steering innovations towards a green economy: Understanding government intervention / [N. Droste, P. Kuikman, N. Otter and other]. // Journal of Cleaner Production. – 2016. – №135. – P. 426–434.
10. The limits to growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind [Електронний ресурс] / D. Meadows, D. Meadows, J. Randers, W. Behrens III // A POTOMAC ASSOCIATES BOOK. – 1972. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>.
11. UNU [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Цілі Сталого Розвитку 2016-2030. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення 03.03.2017) – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2017 р.

Фахове рецензування: 30.03.2017 р.

*

*О.В. КРУГЛЯК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Органічне виробництво в племінному молочному скотарстві України

Постановка проблеми. Виробництво органічної продукції є одним із перспективних напрямів розвитку сільського господарства України. Досвід економічно розвинених країн засвідчує про щорічне зростання сектору органічного агровиробництва. Наприклад, кількість сертифікованих органічних господарств Європи за перше десятиріччя нинішнього століття збільшилася у середньому у 2,7 раза. Зокрема, у Чехії число таких суб'єктів господарювання зросло у 5,4 раза, в Польщі – у 11,5 раза [4, с. 22].

Виробництво продукції сільського господарства на умовах екологічності не підриває добробуту наступних поколінь, різко зменшує рівень забруднення навколишнього середовища та має на меті компенсацію наслідків нераціонального природокористування. Застосування органічного агровиробництва мінімізує негативний вплив діяльності людини на природні ресурси, забезпечує її гармонійні відносини із станом навколишнього середовища, нівелює вплив господарських криз, перевиробництва та природних катастроф [1, с. 4, 65]. З огляду на несприятливу екологічну ситуацію в Україні дослідження ефективності впровадження органічних технологій є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та розвитку екологічно безпечного виробництва вивчали у своїх працях Д. Аппарао [13], С. Балюк [6], Р. Безус [1], П. Гайдуцький [2], Г. Греннан [14], Е. Дікстра [13], В. Збарський [4], М. Зубець [6], П. Крістіансен [16], Ю. Лупенко [7, 8], В. Медведєв [6], В. Я. Месель-Веселяк [8], Дж. Реганолд [16], П. Т. Саблук [8], А. Таджі [16],

М. М. Федоров [8], О. Ходаківська [2, 8], Н. Шадболт [13], О. Ющенко [12], Б. Хоултт та ін. [15]. Проте в науковій літературі недостатньо досліджені результати та перспективи впровадження органічного виробництва в молочному скотарстві у вітчизняних умовах.

Мета статті – дослідити ефективність впровадження органічного виробництва в племінному молочному скотарстві України.

Дослідження проводилися на даних зоотехнічного, бухгалтерського та статистичного обліку приватного підприємства (ПП) «Галекс-Агро» (Житомирська область), матеріалах спостережень Державної служби статистики України, Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві за 2015 рік.

Виклад основних результатів дослідження. ПП «Галекс-Агро» створене у 2008 році у формі приватного підприємства [17]. Господарство вирощує органічну продукцію на 5480 га земель, які знаходяться у межах Новоград-Волинського району Житомирської області. В 2010 році з метою розвитку на Поліссі органічного молочного скотарства введено в експлуатацію інноваційний молочно-товарний комплекс європейського зразка потужністю 500 корів [12]. У господарстві, що має статус племінного репродуктора, розводять симентальську породу великої рогатої худоби молочно-м'ясного напрямку продуктивності. Станом на 1 січня 2016 року племінне поголів'я великої рогатої худоби ПП «Галекс-Агро» налічувало 1434 голів, у тому числі 905 корів [3]. На даний час господарство є одним із найбільших виробників органічної продукції в Україні, спеціалізується на виробництві молока та яловичини.

У результаті аналізу виробничо-господарської діяльності ПП «Галекс-Агро»

у 2015 році встановлено, що 60,8% чистого доходу господарства надійшло від реалізації продукції рослинництва, 39,2% – продукції тваринництва. Разом з тим у структурі витрат господарства питома вага витрат на виробництво продукції рослинництва становить 48,7%, тваринництва – 51,3%. Згідно з відкритими даними [17], господарство реалізує органічне зерно власного виробництва

(пшениця, ячмінь, жито, просо, гречка) на європейський ринок (Швейцарія, Німеччина, Нідерланди, Італія). Тому ціни, за якими ПП «Галекс-Агро» реалізує продукцію рослинництва, в 3-4 рази вищі, ніж ті, що склалися на ринку області (табл. 1). Саме цей фактор став визначальним у формуванні прибутковості галузі рослинництва.

1. Ефективність реалізації продукції рослинництва ПП «Галекс-Агро» за 2015 р. порівняно із сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області

Культура	Ціна реалізації 1 ц, грн		До господарств області, %	Рівень рентабельності реалізованої продукції, %	
	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області		ПП «Галекс-Агро»	Господарства області
Пшениця озима	1175,67	283,86	414,2	375,6	31,2
Овес	838,40	210,72	397,9	163,7	24,0
Жито	209,04	230,04	90,9	-11,9	9,4
Ячмінь ярий	599,69	266,41	225,1	123,4	21,2
Кукурудза на зерно	221,64	274,20	80,8	-37,5	34,5
Соя	2182,50	729,76	299,1	262,2	30,8
Гречка	2464,03	956,27	257,7	65,7	55,1
Просо	1188,26	368,89	322,1	218,8	46,9

Джерело: Власні дослідження автора, виконано на даних ПП «Галекс-Агро», матеріалах спостережень Державної служби статистики України за 2015 рік [10, с. 17, 29, 19, 21, 27, 39, 25, 23]; [9, с. 22-23].

Необхідно також відзначити, що в умовах органічного землеробства урожайність сільськогосподарських культур ПП «Галекс-Агро» не нижча, ніж у середньому в сільськогосподарських підприємствах Житомирської області (крім кукурудзи), а вівса та проса – навіть вища у 1,8 рази (табл. 2). Порівняльний аналіз структури собівартості пшениці та кукурудзи засвідчив, що за рахунок впровадження екологічних технологій економія коштів у результаті відмови від

застосування мінеральних добрив склала близько 22% від сукупних витрат, проте орієнтовно на 15% зросли витрати на пально-мастильні матеріали (табл. 3). Це насамперед пов'язано із збільшенням обсягів робіт машинно-тракторного парку при вирощуванні органічної продукції. В ході аналізу структури собівартості продукції також встановлено, що підприємство виконує польові роботи власними силами, для чого були придбані вартісні засоби виробництва.

2. Ефективність вирощування сільськогосподарських культур у ПП «Галекс-Агро» за 2015 р. порівняно із сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області

Культура	Урожайність з 1 га, ц/га			Витрати на виробництво 1 ц, грн		
	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області	До господарств області, ±	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області	До господарств області, ±
Пшениця озима	42,9	45,4	-2,5	199,27	193,2	6,1
Овес	35,3	19,2	16,1	259,00	184,14	74,86
Жито	-	x	x	-	x	x
Ячмінь ярий	39,4	39,7	-0,3	218,89	181,96	36,93

Кукурудза на зерно	32,0	48,2	-16,2	288,12	222,3	65,8
Соя	18,5	16,9	1,6	553,37	552,99	0,38
Гречка	5,9	5,5	0,4	1202,21	767,86	434,35
Просо	18,1	10,5	7,6	300,74	245,69	55,05

– явищ не було.

Джерело: Власні дослідження автора, виконано на даних ПП «Галекс-Агро», матеріалах спостережень Державної служби статистики України за 2015 рік [5, с. 44, 50, 45, 49, 53, 64, 52, 51]; [9, с. 31].

3. Порівняльний аналіз структури собівартості 1 ц продукції рослинництва в ПП «Галекс-Агро» за 2015 р. та сільськогосподарських підприємств Житомирської області, %

Елементи витрат	Пшениця			Кукурудза на зерно		
	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області	До господарств області, в.п., ±	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області	До господарств області, в.п., ±
Насіння та садивний матеріал	7,3	8,6	-1,3	7,2	18,5	-11,3
Мінеральні добрива	-	24,8	х	-	21,8	х
Нафтопродукти	23,4	10,2	13,2	23,0	8,1	14,9
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	6,3	15,1	-8,8	6,1	18,0	-11,9
Решта матеріальних витрат	24,2	13,1	11,1	16,8	10,0	6,8
Прямі витрати на оплату праці	3,0	3,9	-0,9	2,8	3,0	-0,2
Амортизація необоротних засобів	16,7	4,5	12,2	16,3	3,6	12,7
Відрахування на соціальні заходи	1,1	1,4	-0,3	1,1	1,1	0,0
Решта інших прямих та загальновиробничих витрат	18,0	18,4	-0,4	26,7	15,9	10,8

– явищ не було.

Джерело: Власні дослідження автора, виконано на даних ПП «Галекс-Агро», матеріалах спостережень Державної служби статистики України за 2015 рік [9, с. 14].

За даними Державного племінного реєстру [3], продуктивність племінних корів симентальської породи, яких утримують у ПП «Галекс-Агро», за 2015 рік склала 6609 кг молока з розрахунку на одну голову (табл. 4). Ви-

хід телят на 100 корів у господарстві становив 96 голів, тоді як у середньому по області цей показник знаходився на рівні 69 голів, а загалом по Україні від 100 корів за вказаний період отримували 71 теля [11, с. 92].

4. Ефективність ведення молочного скотарства в ПП «Галекс-Агро» за 2015 р. порівняно із сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області

Вид продукції	Продуктивність тварин, кг (г)			Витрати на виробництво 1 ц, грн		
	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області	До господарств області, ±	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області	До господарств області, ±
Молоко	6609	4079	2530	430,42	377,1	53,3
Жива маса ВРХ	900	464	436	3403,93	3023,8	380,13

Джерело: Власні дослідження автора, виконано на даних ПП «Галекс-Агро», [17], матеріалах спостережень Державної служби статистики України за 2015 рік [11, с. 161, 113]; [9, с. 32], Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві за 2015 рік [3].

Відповідно до проведеного аналізу структури собівартості продукції скотарства та порівняння її з усередненою по сільськогос-

подарських підприємствах Житомирської області, вартість кормів при виробництві органічної продукції молочного скотарства

ПП «Галекс-Агро» є вищою на 15-20% (табл. 5). За рахунок підвищення рівня механізації процесів у скотарстві, господарство суттєво скоротило витрати на оплату праці та пов'язані з нею виплати на соціальні заходи – загалом на 15-16% порівняно із сільськогосподарськими підприємствами

регіону. Крім того, перехід до системи органічного виробництва дав змогу підприємству відмовитися від витрат на ветеринарні препарати, що знизило собівартість продукції тваринництва ПП «Галекс-Агро» на 5% у порівнянні з іншими господарствами Житомирської області.

5. Порівняльний аналіз структури собівартості 1 ц продукції молочного скотарства в ПП «Галекс-Агро» за 2015 р. та сільськогосподарських підприємств Житомирської області, %

Елементи витрат	Молоко			Приріст живої маси ВРХ		
	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області	До господарств області, ±, в.п.	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області	До господарств області, ±, в.п.
Корми	76,6	55,2	21,4	70,9	56,1	14,8
Пальне і мастильні матеріали	3,7	4,6	-0,9	3,7	5,9	-2,2
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	-	3,4	х	-	3,0	х
Решта матеріальних витрат	4,3	8,5	-4,2	4,4	9,7	-5,3
Прямі витрати на оплату праці	2,4	14,6	-12,2	2,4	13,1	-10,7
Амортизація необоротних засобів	11,9	5,2	6,7	12,0	4,2	7,8
Відрахування на соціальні заходи	0,9	5,2	-4,3	0,9	4,8	-3,9
Решта інших прямих та загальновиробничих витрат	0,2	3,3	-3,1	5,7	3,2	2,5

– явищ не було.

Джерело: Власні дослідження автора, виконано на даних ПП «Галекс-Агро», матеріалах спостережень Державної служби статистики України за 2015 рік [9, с. 16].

Продукція скотарства ПП «Галекс-Агро» реалізується на внутрішньому ринку, тому, хоча ціни її реалізації перевищують середні по регіону (ціна молока вища на 16,2%, живої маси ВРХ – на 48,1%), цього було недостатньо для досягнення галуззю беззбитковості (табл. 6). За розрахунками вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», нормативна (розрахункова) ціна 1 ц органічного

молока має бути на 35 % вищою від фактичної ціни реалізації молока. Щодо іншої продукції тваринництва, то ціна на вироблену відповідно до стандартів органічного виробництва живу масу великої рогатої худоби, свиней, птиці має перевищувати відповідну фактичну ціну реалізації на 220, 58, 48 % [8, с. 65].

6. Ефективність реалізації продукції молочного скотарства ПП «Галекс-Агро» за 2015 р. порівняно із сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області

Вид продукції	Ціна реалізації 1 ц, грн		До господарств області, %	Рівень рентабельності реалізованої продукції, %	
	ПП «Галекс-Агро»	Господарства області		ПП «Галекс-Агро»	Господарства області
Молоко	507,40	436,82	116,1	0,45	12,4
Жива маса ВРХ	3110,84	2100,99	148,1	-13,71	-18,8

Джерело: Власні дослідження автора, виконано на даних ПП «Галекс-Агро», матеріалах спостережень Державної служби статистики України за 2015 рік [10, с. 97, 83]; [9, с. 24].

Зважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в країні, що є причиною стримування попиту на високоякісну продукцію молочного скотарства через низьку купівельну спроможність населення, найпевніше, протягом двох-трьох найближчих років ціни на органічну продукцію галузі не досягнуть науково обґрунтованого рівня. Тому, якщо не будуть розширені канали реалізації продукції тваринництва (наприклад, європейський ринок), найближчими роками підприємство змушене буде «перекривати» недостатню рентабельність продукції молочного скотарства за рахунок рослинництва.

Висновки. В умовах застосування технологій органічного виробництва в рільництві та молочному скотарстві ПП «Галекс-Агро» у 2015 році досягнуто виробничих показників, що не нижчі, а й значно перевищують відповідні результати підприємств регіону. Зокрема, урожайність вівса та проса вища у 1,8 раза, молочна продуктивність корів – на 62 %, вихід телят на 100 корів перевищує аналогічний показник сільськогосподарських підприємств Житомирської області на 27 голів (39 %). Проте наслідки спаду економічної активності в державі (поглиблення диспаритету цін на продукцію сільського господарства та матеріально-технічні ресурси, недостатній рівень доходів населення, зниження платоспроможного попиту на ви-

сокоякісну органічну продукцію) не дали змоги повною мірою реалізувати отримані виробничі досягнення господарства у вигляді фінансових надходжень. Високий рівень рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції ПП «Галекс-Агро» (81,7%) вдалося забезпечити за рахунок поставки продукції рослинництва на ринок країн Європейського Союзу.

У молочному скотарстві господарству не вдалося досягти окупності приросту живої маси великої рогатої худоби, ефективність виробництва молока знаходиться на межі рентабельності. Незважаючи на високі показники продуктивності та здоров'я тварин, наразі розвиток тваринництва підприємства фактично відбувається за рахунок доходів рослинництва. Виробництво органічної продукції молочного скотарства вимагає більших затрат (корми, капітальні вкладення) порівняно із традиційною технологією. Тому забезпечити ефективність впровадження органічного виробництва в племінному молочному скотарстві наразі можливо за умови виходу продукції галузі на ринок із цінами закупівлі, достатніми для відшкодування витрат та забезпечення норми прибутку.

Отже, в нинішніх соціально-економічних умовах ефективним може бути лише експортно орієнтоване органічне агровиробництво.

Список використаних джерел

1. Безус Р. М. Організаційно-економічні засади ефективного розвитку органічного агровиробництва : Монографія / Р. М. Безус. – Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2014. – 380 с.
2. Гайдуцький П. І. Екологізація суспільної свідомості та розвиток агросфери / П. І. Гайдуцький, О. В. Ходеківська // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 15–21.
3. Державний реєстр суб'єктів племінної справи у тваринництві за 2015 рік / ДП «Головний науково-виробничий селекційно-інформаційний центр у тваринництві Інституту розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця НААН» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www / URL: http://animalbreedingcenter.org.ua/derjplemreestr](http://animalbreedingcenter.org.ua/derjplemreestr) – 10.02.2017 р. – Загол. з екрана.
4. Збарський В. К. Рациональне землекористування – джерело добробуту людей (із досвіду Німеччини) / В. К. Збарський // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2015. – С. 19–23.
5. Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України за 2015 рік : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К., 2016. – 104 с.
6. Зубець М. В. Розвиток і наукове забезпечення органічного землеробства в європейських країнах / М. В. Зубець, В. В. Медведєв, С. А. Балюк // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 10. – С. 5–8.
7. Лупенко Ю. Формування попиту та пропозиції на ринку органічної продукції / Ю. Лупенко // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2013. – С. 3–9.
8. Методичні рекомендації з ціноутворення на органічну продукцію / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Саблук П. Т. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 100 с.
9. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К., 2016. – 48 с.
10. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2015 році : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К., 2016. – 109 с.

11. *Тваринництво України за 2015 рік* : Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К., 2016. – 211 с.
12. *Ющенко О.* Розвиток органічного виробництва на Житомирщині: досвід ПП «Галекс-Агро» / О. Ющенко // *Органічне виробництво і продовольча безпека*. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2013. – С. 18-20.
13. *Apparao D., Shadbolt N., Dijkstra E.* Dairybase Analysis of Organic Dairy Farm Performance (2012) // <http://www.organicpastoral.co.nz/site/organic/files/images/Dairybase.pdf>.
14. *Grennan D., Grennan G.* Teagasc Farm Walk (2015) <https://www.teagasc.ie/media/website/publications/2015/369/pdf>.
15. *Howlett B., Connolly L., Cowan C., Meehan H., Nielsen R.* Conversion to Organic Farming (2002) // https://www.agriculture.gov.ie/media/migration/farmingsectors/organicfarming/publications/Complete_Final_Compendium_Report.pdf.
16. *Kristiansen P., Taji A., Reganold J.* Organic agriculture: a global perspective (2006) // <http://base.dnsgb.com.ua/files/book/Agriculture/Organic-Agriculture/Organic-Agriculture.pdf>.
17. <http://www.galeks-agro.com/>.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2017 р.

Фахове рецензування: 18.04.2017 р.

*

УДК 620.952:332.112(477)

*О.В. КЛИМЧУК, кандидат сільськогосподарських наук,
доцент, доцент кафедри
Вінницький національний аграрний університет*

Економіко-технологічні процеси регіонального виробництва рідких біопалив в Україні

Постановка проблеми. Світовий енергетичний ринок відзначається інтенсивними процесами розвитку біопаливної індустрії, зумовлюючи постійне нарощування об'ємів виробництва та споживання рідких видів біопалив. Зважаючи на перспективність розвитку виробництва біоетанолу та біодизельного палива, складаються всі передумови щодо поширення згаданого напрямку і в Україні. Використання рідких видів біопалив потрібно здійснювати не тільки відповідно до зони вирощування сировини, а й враховуючи специфіку споживання традиційних джерел енергії по природно-економічних районах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі напрацювання у вивченні впливу виробництва біопалив на економічні, енергетичні, екологічні, соціальні та інші фактори в галузі АПК здійснюють такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як А. Аjanovic [1], D. Bentivoglio [2], J. Popp [3], W. Tyner

[6], D. Zilberman [7], Г. Калетнік [8], В. Месель-Веселяк [10], С. Олійнічук, П. Саблук, В. Семенов, О. Шпичак та ін. Проте розвиток регіонального виробництва рідких біопалив в Україні висвітлений недостатньо і потребує подальших досліджень.

Мета статті – проаналізувати регіональне споживання дизельного палива і бензину для виявлення пріоритетності розвитку відповідного виробництва біодизеля та біоетанолу в природно-економічних районах України.

Виклад основних результатів дослідження. Зазнавши протягом минулого століття впливу двох нафтових криз, світова спільнота розпочала активні пошуки альтернативних видів палива, зокрема біологічних, на основі відновлюваної сировини. Після проведення тривалих науково-практичних досліджень і впровадження біопалива у виробництво стало чітко зрозуміло, що воно не в змозі повністю замінити нафту, однак факт зменшення її використання є беззаперечним [1]. Найефективнішими серед рідких різновидів біопалив виявилися біодизель (містить 90%

© О.В. Климчук, 2017

11. *Тваринництво України за 2015 рік* : Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – К., 2016. – 211 с.
12. *Ющенко О.* Розвиток органічного виробництва на Житомирщині: досвід ПП «Галекс-Агро» / О. Ющенко // *Органічне виробництво і продовольча безпека*. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2013. – С. 18-20.
13. *Apparao D., Shadbolt N., Dijkstra E.* Dairybase Analysis of Organic Dairy Farm Performance (2012) // <http://www.organicpastoral.co.nz/site/organic/files/images/Dairybase.pdf>.
14. *Grennan D., Grennan G.* Teagasc Farm Walk (2015) <https://www.teagasc.ie/media/website/publications/2015/369/pdf>.
15. *Howlett B., Connolly L., Cowan C., Meehan H., Nielsen R.* Conversion to Organic Farming (2002) // https://www.agriculture.gov.ie/media/migration/farmingsectors/organicfarming/publications/Complete_Final_Compendium_Report.pdf.
16. *Kristiansen P., Taji A., Reganold J.* Organic agriculture: a global perspective (2006) // <http://base.dnsgb.com.ua/files/book/Agriculture/Organic-Agriculture/Organic-Agriculture.pdf>.
17. <http://www.galeks-agro.com/>.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2017 р.

Фахове рецензування: 18.04.2017 р.

*

УДК 620.952:332.112(477)

*О.В. КЛИМЧУК, кандидат сільськогосподарських наук,
доцент, доцент кафедри
Вінницький національний аграрний університет*

Економіко-технологічні процеси регіонального виробництва рідких біопалив в Україні

Постановка проблеми. Світовий енергетичний ринок відзначається інтенсивними процесами розвитку біопаливної індустрії, зумовлюючи постійне нарощування об'ємів виробництва та споживання рідких видів біопалив. Зважаючи на перспективність розвитку виробництва біоетанолу та біодизельного палива, складаються всі передумови щодо поширення згаданого напрямку і в Україні. Використання рідких видів біопалив потрібно здійснювати не тільки відповідно до зони вирощування сировини, а й враховуючи специфіку споживання традиційних джерел енергії по природно-економічних районах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі напрацювання у вивченні впливу виробництва біопалив на економічні, енергетичні, екологічні, соціальні та інші фактори в галузі АПК здійснюють такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як А. Аjanovic [1], D. Bentivoglio [2], J. Popp [3], W. Tyner

[6], D. Zilberman [7], Г. Калетнік [8], В. Месель-Веселяк [10], С. Олійнічук, П. Саблук, В. Семенов, О. Шпичак та ін. Проте розвиток регіонального виробництва рідких біопалив в Україні висвітлений недостатньо і потребує подальших досліджень.

Мета статті – проаналізувати регіональне споживання дизельного палива і бензину для виявлення пріоритетності розвитку відповідного виробництва біодизеля та біоетанолу в природно-економічних районах України.

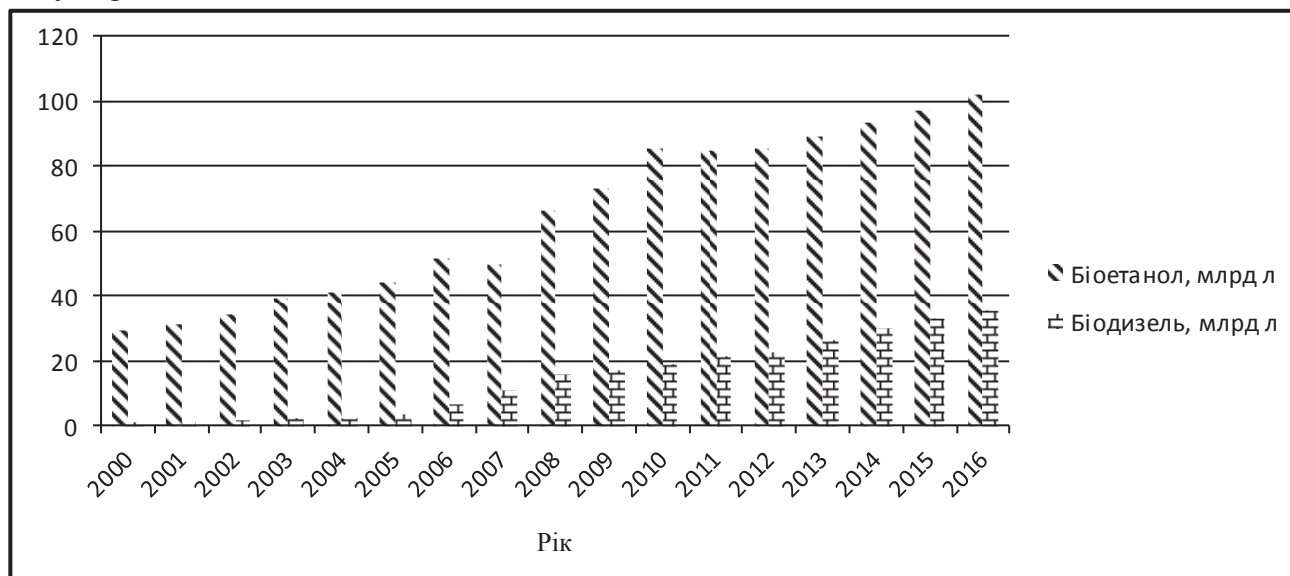
Виклад основних результатів дослідження. Зазнавши протягом минулого століття впливу двох нафтових криз, світова спільнота розпочала активні пошуки альтернативних видів палива, зокрема біологічних, на основі відновлюваної сировини. Після проведення тривалих науково-практичних досліджень і впровадження біопалива у виробництво стало чітко зрозуміло, що воно не в змозі повністю замінити нафту, однак факт зменшення її використання є беззаперечним [1]. Найефективнішими серед рідких різновидів біопалив виявилися біодизель (містить 90%

© О.В. Климчук, 2017

енергії відповідного нафтового палива), біоетанол (60%) та біометанол (35%) [2], що вказує на їх ощадливе використання.

Стрімкі процеси нарощування потужностей у виробництві та збільшенні споживання

біоетанолу та біодизеля свідчать, що світовий ринок цих енергетичних продуктів має прогресивну динаміку та значні перспективи в майбутньому (рис.).

Динаміка світового виробництва біодизеля та біоетанолу [4, 5]

За наявними даними, з 2010 року виробництво біоетанолу перевищило 80 млрд л, а з 2011 року показник виробництва біодизеля переважає 20 млрд л. За досліджуваній період у середньому виробництво біоетанолу становить 64,4 млрд л, а біодизеля – 14,7 млрд л, що відповідно становить 81,4 та 18,6% на користь біоетанолу.

У світі існують суперечності між основними гравцями на ринку моторного палива – нафтопереробними фірмами і виробниками біологічного пального. Тому питання поступової заміни нафти на біопаливо, як показав досвід Бразилії, США та країн Європейського Союзу, є цілком політичною проблемою, вирішення якої залежить від державної підтримки розвитку галузі, у тому числі фінансування, пільгового оподаткування та дотування виробництва біопалив. Нарощування виробництва біоетанолу та біодизеля за рахунок використання як сировини продукції рослинництва має здійснюватися без порушення балансу продовольчих потреб суспільства та загрози продовольчої безпеки держави [9].

Вітчизняна промисловість характеризується технічною відсталістю та низькою інноваційною активністю суб'єктів господарювання і, як наслідок, посиленням техно-

логічної залежності від інших країн світу. Тому основними шляхами реалізації даної програми визначено активізацію інноваційно-інвестиційної діяльності, накопичення та використання у виробництві науково-технологічного, ресурсного та інтелектуального потенціалу. Ощадливе використання паливно-енергетичних ресурсів повинно розглядатися як важлива складова соціально-економічного та виробничого механізму подолання кризового стану в економіці нашої держави, що при значному дефіциті енергетичних ресурсів для України пов'язане не тільки з конкурентоспроможністю її товарів, а й з економічною незалежністю. Одним із головних напрямів зазначеної програми є запровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій, освоєння промислових технологій виробництва рідкого палива з рослинної сировини, використання в технологічних процесах відновлювальних джерел енергії та сировини, в тому числі біоетанолу та біодизеля.

Для суттєвого збільшення в енергобалансі України обсягів паливно-енергетичних ресурсів, вироблених із нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії, необхідно наполегливо проводити організаційну роботу

та створювати об'єкти альтернативної енергетики за найбільш перспективними технологічними напрямками щодо отримання сумішевого рідкого біопалива. Широкомасштабне виробництво біоетанолу та біодизеля в Україні можливе тільки за умови їх конкурентоспроможності, порівняно з іншими паливними оксигенатами, бензином та дизельним паливом. Також потрібно здійснити першочергову реалізацію інноваційних проєктів, спрямованих на зниження енергомисткості та ресурсовитратності виробництва, що особливо актуально для агропромислового комплексу нашої країни.

В.Я. Месель-Веселяк акцентує увагу на тому, що бензинові й дизельні види палива, які виробляються шляхом перегонки нафти, можливо замінити на відповідні альтернативні біоетанол та біодизель. При виробництві біоетанолу із зерна кукурудзи рівень рентабельності становитиме 179,4%, а з цукрових буряків та одержаної меляси – 43,0%. При переробці сільськогосподарськими підприємствами насіння ріпаку на біодизель рівень рентабельності досягає 191,7% [10].

1. Специфіка щорічного споживання газойлів (палива дизельного) різними регіонами України, середнє за 2000-2016 рр.

Рівень споживання	Показники споживання областями України, тис. т	Разом	
		тис. т	%
Низький (до 100 тис. т)	Чернівецька – 88,4	88,4	1,6
Середній (101-200 тис. т)	АР Крим – 152,6 і м. Севастополь – 26,5; Сумська – 113,5; Тернопільська – 110,4; Чернігівська – 103,6; Волинська – 134,8; Закарпатська – 142,6; Житомирська – 140,6; Кіровоградська – 131,5; Рівненська – 129,6; Херсонська – 130,0; Миколаївська – 175,6; Хмельницька – 157,4; Черкаська – 174,9; Луганська – 174,5	1998,1	36,8
Високий (201-300 тис. т)	Вінницька – 205,7; Запорізька – 217,2; Харківська – 259,7; Львівська – 290,8; Івано-Франківська – 263,8	1237,2	22,7
Дуже високий (понад 300 тис. т)	Київська – 267,2 і м. Київ – 281,1; Полтавська – 353,1; Донецька – 384,7; Дніпропетровська – 496,0; Одеська – 337,1	2119,2	38,9
Усього в Україні		5442,9	100,0

Джерело: сформовано автором на основі статистичних щорічників України за 2000-2016 рр. та власні розрахунки.

Подібна ситуація вказує на пошук альтернативного виду палива і відповідно на першочергову необхідність переходу цих регіонів на використання та формування власного виробництва біодизеля, внаслідок постійного зростання як оптових, так і роздрібних цін на дизельне паливо.

Аналогічним чином розглянемо особливості за рівнями споживання бензину мо-

Незважаючи на висвітлений високий рівень економічної ефективності переробки насіння ріпаку на біодизельне паливо та ряду позитивних аспектів зростання економічного розвитку територій від споживання біодизеля в аграрному секторі економіки, в Україні продовжується в переважній більшості використовуватися мінеральне дизельне паливо. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне провести ґрунтовний розгляд специфічності за рівнями споживання газойлів (палива дизельного) протягом 2000-2016 рр. у різних регіонах нашої держави (табл. 1).

Як показали представлені результати, в середньому за 17-річний період дослідження щорічно понад половину регіонів України мають низький (до 100 тис. т) та середній (101-200 тис. т) рівні споживання палива дизельного, на які сумарно припадає 38,4% (2086,5 тис. т). Разом із тим по п'ять регіонів із високим (201-300 тис. т) та дуже високим (більше 300 тис. т) рівнями споживання газойлів відповідно становлять загальну частку 61,6% (3356,4 тис. т).

торного протягом 2000-2016 рр. різними регіонами нашої держави (табл. 2). Як виявляється, між статистичними даними таблиць 1 і 2 спостерігається тісний взаємозв'язок щодо регіонального споживання рідких палив, незважаючи на те, що в Україні палива дизельного споживається на 1634,7 тис. т більше, ніж бензину моторного.

2. Специфіка щорічного споживання бензину моторного різними регіонами України, середнє за 2000-2016 рр.

Рівень споживання	Показники споживання областями України, тис. т	Разом	
		тис. т	%
Низький (до 75 тис. т)	Кіровоградська – 72,7; Рівненська – 63,7; Тернопільська – 57,6; Чернівецька – 68,9	262,9	6,9
Середній (76-150 тис. т)	Волинська – 84,0; Івано-Франківська – 90,9; Миколаївська – 94,2; Сумська – 91,6; Херсонська – 90,2; Чернігівська – 86,8; Вінницька – 130,4; Житомирська – 99,7; Закарпатська – 121,8; Хмельницька – 103,8; Луганська – 137,3; Черкаська – 120,6	1251,3	32,9
Високий (151-225 тис. т)	АР Крим – 134,9 і м. Севастополь – 26,4; Полтавська – 152,5; Запорізька – 195,8; Харківська – 195,2; Львівська – 208,8	913,6	24,0
Дуже високий (понад 225 тис. т)	Київська – 228,8 і м. Київ – 360,1; Дніпропетровська – 328,5; Одеська – 227,2; Донецька – 235,8	1380,4	36,2
Усього в Україні		3808,2	100,0

Джерело: сформовано автором на основі статистичних щорічників України за 2000-2016 рр. та власні розрахунки.

Так, за представлений період дослідження (2000-2016 рр.) у середньому щорічно на регіони із низьким (до 75 тис. т) та середнім (76-150 тис. т) рівнями споживання бензину моторного разом припадає 39,8% (1514,2 тис. т).

Водночас, п'ять регіонів із високим (151-225 тис. т) та чотири з дуже високим (більше 225 тис. т) рівнями щорічного споживання бензину моторного відповідно формують загальну частку 60,2% (2294,0 тис. т). Подібна ситуація також вказує на першочергову необхідність переходу цих регіонів на

використання біоетанолу, внаслідок аналогічних тенденцій на ринку нафтопродуктів щодо постійного зростання цін на бензинові види палива.

Для встановлення першочерговості будівництва заводів з виробництва біодизельного пального та біоетанолу систематизуємо результати статистичних даних таблиць 1 і 2, розглянувши споживання газойлів (палива дизельного) та бензину моторного по природно-економічних районах України (табл. 3).

3. Характеристика споживання дизельного палива та бензину моторного по природно-економічних районах України

Природно-економічний район	Дизельне паливо, 2000-2016 р.		Бензин моторний, 2000-2016 р.	
	тис. т	%	тис. т.	%
1. Північно-Західний	264,4	4,9	147,7	3,9
2. Центральний	306,4	5,6	193,3	5,0
3. Подільський	473,5	8,7	291,8	7,7
4. Донецький	559,2	10,3	373,1	9,8
5. Придніпровський	713,2	13,1	524,3	13,8
6. Північно-Східний	726,3	13,3	439,3	11,5
7. Карпатський	785,6	14,4	490,4	12,9
8. Столичний	792,5	14,6	775,4	20,4
9. Причорноморський	821,8	15,1	572,9	15,0
Разом по Україні	5442,9	100,0	3808,2	100,0

Джерело: сформовано автором на основі статистичних щорічників України за 2000-2016 рр. та власні розрахунки.

Зважаючи на одержані результати, можна стверджувати, що при встановленні пріоритетності створення перспективних регіональних заводів з виробництва біодизельного палива, першочерговість належатиме Причорноморському (15,1%), Столичному (14,6%) та Карпатському (14,4%) природно-

економічним районам, які в загальному споживають 44,1% (2399,9 тис. т) дизельного палива. Північно-Східний (13,3%), Придніпровський (13,1%) та Донецький (10,3%) – посядуть другу позицію, сумарно споживаючи 36,7% (1998,7 тис. т) газойлів. І третє місце буде за Подільським (8,7%), Центра-

льним (5,6%) та Північно-Західним (4,9%), природно-економічними районами частка яких у споживанні дизельного палива разом становить 19,2% (1044,3 тис. т).

При становленні біодизельного виробництва в Причорноморському природно-економічному районі найбільші потужності потрібно зосередити в Одеській області та АР Крим, Столичному – Київській області, Карпатському – Львівській та Івано-Франківській областях, враховуючи найбільше споживання ними дизельного палива.

При розбудові в Україні біоетанольної індустрії першочергове значення необхідно віддати Столичному (20,4%), Причорноморському (15,0%) та Придніпровському (13,8%) природно-економічним районам, які в загальному споживають 49,2% (1872,6 тис. т) бензину моторного. Друга позиція належатиме Карпатському (12,9%), Північно-Східному (11,5%) та Донецькому (9,8%), що сумарно споживають 34,2% або 1302,8 тис. т. Третє місце буде за Подільським (7,7%), Центральним (5,0%) та Північно-Західним (3,9%) природно-економічними районами, загальна частка яких у споживанні бензину моторного становить 16,6% (632,8 тис. т).

Що стосується становлення біоетанольного виробництва, то в Столичному природ-

но-економічному районі найбільші потужності потрібно зосередити в Київській області, Причорноморському – Одеській області та АР Крим, Придніпровському – Дніпропетровській та Запорізькій областях, враховуючи найбільше споживання ними бензинових видів палива.

Висновки. Першочергово створювати регіональні заводи з виробництва біодизеля потрібно в Причорноморському (15,1%), Столичному (14,6%) та Карпатському (14,4%) природно-економічних районах, які в загальному споживають 44,1% (2399,9 тис. т) дизельного палива. При розбудові в Україні біоетанольної індустрії пріоритетність необхідно віддати Столичному (20,4%), Причорноморському (15,0%) та Придніпровському (13,8%) природно-економічним районам, які в загальному споживають 49,2% (1872,6 тис. т) бензину моторного.

При цьому слід відзначити, що Причорноморський та Столичний природно-економічні райони потребують одночасного першочергового розвитку біодизельної та біоетанольної індустрії. Тому тут актуальним буде розгляд щодо забезпечення процесів кластеризації під час формування промислового виробництва біодизеля та біоетанолу.

Список використаних джерел

1. *Ajanovic A.* Biofuels versus food production: Does biofuels production increase food prices? / A. Ajanovic // *Energy*. – Volume 36, Issue 4. – April 2011, Pages 2070–2076.
2. *Bentivoglio D.* Biofuel sustainability: review of implications for land use and food price / D. Bentivoglio, M. Rasetti // *Rivista di Economia Agraria*, Anno LXX, n. 1, 2015: Pages 7-31.
3. *Popp J.* The effect of bioenergy expansion: Food, energy, and environment / J. Popp, Z. Lakner, M. Harangi-Rákos, M. Fári // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – Volume 32. – April 2014, Pages 559–578.
4. Renewable Fuels Association. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ethanolrfa.org/news/entry/global-ethanol-production-to-reach-85.2-billion-litres-in-2012/>
5. Renewable Fuels Association. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ethanolrfa.org/resources/industry/statistics/#1454098996479-8715d404-e546>
6. *Tyner W.E.* The integration of energy and agricultural markets / W.E. Tyner // *Agricultural Economics*. – №41. (2010), Pages 193–201.
7. *Zilberman D., Hochman G., Rajagopal D., Sexton S., Timilsina G.* (2012). The impact of biofuels on commodity food prices: Assessment of Findings. *American Journal of Agricultural Economics*, DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/ajae/aas037>.
8. *Калетнік Г.М.* Розвиток ринку біопалив в Україні : монографія / Г.М. Калетнік. – К.: Аграрна наука, 2008. – 464 с. + кольор. вкл.
9. *Климчук О.В.* Біоетанольна індустрія: світовий досвід та перспективи виробництва для України / О.В. Климчук // *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. – Вінниця, 2013. – Вип. 2 (77), Т1. – С. 24-33.
10. *Месель-Веселяк В.Я.* Виробництво альтернативних видів енергетичних ресурсів як фактор підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств / В.Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. – 2015. – №2. – С. 18-27.
11. *Пуцик С.* Чому в Україні відсутнє виробництво біоетанолу? / С. Пуцик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4409>.

**Стаття надійшла до редакції 06.04.2017 р.
Фахове рецензування: 18.04.2017 р.**

* * *

*М.О. БАГОРКА, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет*

Формування екологічно орієнтованого комплексу маркетингу в аграрному виробництві

Постановка проблеми. На нинішньому етапі умови функціонування аграрних підприємств характеризуються нестабільністю через ряд причин: недосконалість механізму господарювання, слабкий рівень розвитку інфраструктури, відсутність інформації про зміну ринкового середовища та недостатній практичний досвід функціонування в динамічному конкурентному середовищі. Все це відбувається на фоні деструктивного впливу на довкілля. Тому перебудова взаємовідносин аграрного виробництва з природним навколишнім середовищем на основі еколого-економічної рівноваги є першочерговим завданням аграрного виробництва.

Організація екологічно спрямованої маркетингової діяльності в підприємствах аграрної сфери, де передусім має бути врахована екологічна складова, на нашу думку, допоможе у розв'язанні багатьох проблем, пов'язаних із забезпеченням населення високоякісною продукцією, збереженням і поліпшенням якості земельних ресурсів та раціональним природокористуванням.

У сучасних умовах господарювання недостатньо лише знати теоретичні концепції маркетингу, мати певні ідеї ведення бізнесу в аграрному секторі економіки. Важливо сформувати маркетинговий інструментарій, в основі якого мають бути сукупність способів, методів, критеріїв, які допоможуть впливати на споживачів, із метою забезпечення населення екологічно безпечними продуктами харчування. Тому актуальним є саме пошук маркетингових механізмів та

методів підвищення ефективності діяльності підприємств аграрної сфери виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розв'язання проблеми запровадження маркетингу в практику суб'єктів господарювання внесли Г. Армстронг [17], Ф. Друкер [18], Ф. Котлер [17], М. Мескон [19]. Серед вітчизняних учених особливості організації маркетингової діяльності різних секторів економіки розглянуто в наукових працях Л.В. Балабанової [2], Я.С. Ларіної [7], М.О. Левіної [8], С.В. Мамалиги [9], А.В. Рашенко [15] та ін. Економічні підходи щодо вдосконалення механізму виробництва і споживання екологічно безпечної продукції розглядаються також у працях В.А. Борисової [3], С.М. Ілляшенка [6], В.В. Писаренка [12] та ін.

Однак проблема запровадження екологічно орієнтованого комплексу маркетингу в аграрному виробництві потребує додаткового дослідження теоретичних і практичних аспектів. Особливо важливим є проведення методичних розробок, пов'язаних із введенням екологічної складової комплексу маркетингу в аграрному виробництві.

Мета статті – дослідження еволюційного розвитку комплексу маркетингу, розробка оптимального екологічно орієнтованого комплексу маркетингу, який уможливіть підвищити ефективність збутової діяльності аграрних підприємств, спрямованої на виробництво екологічно безпечної продукції, а також характеристика складових обраного комплексу.

Виклад основних результатів дослідження. Перші спроби систематизувати інструменти маркетингу припадають на 40-ві

роки XX ст., коли в одній із публікацій Джеймса Каллітона виникає новий термін «marketing mix» (комплекс маркетингу). Він вперше застосував так званий «рецептний підхід» у вивченні витрат на маркетинг [15].

Термін «маркетинг-мікс» був уперше представлений в 1953 році Нілом Борденом (на підставі праць Джеймса Каллітона) у президентському зверненні до Американської маркетингової асоціації [9, с. 144-145].

Комплекс маркетингу можна представити як сукупність маркетингових засобів, певна структура яких забезпечує досягнення поставленої мети та розв'язання маркетингових завдань. Кожен з елементів комплексу маркетингу необхідно використовувати у поєднанні з іншими, адже їхні властивості, при впливі на споживача окремо, втрачаються, а разом вони допомагають оперативно реагувати підприємствам на зміну ситуації на ринку [8, с.70-72].

Поява моделі 4Р допомогла вирішити ситуації, пов'язані з постійними змінами макро- і мікросередовища, а також певною мірою нейтралізувати фактори ризику. Але

треба зазначити, що комбінація факторів середовища може бути достатньо великою, що потребує введення розширення складових даного комплексу.

Комбінацію складових комплексу маркетингу визначають терміном «маркетинг-мікс».

Польський професор Анджей Шромнік (Краківська економічна академія) у 2004 році запропонував концепцію "4D", яка ґрунтується на партнерському маркетингу, демонструє нові сфери маркетингової діяльності та пропонує нове розуміння його інструментів. Згідно з цією концепцією, замість традиційних "4P" виділяють такі чотири елементи: Data base management (управління базою даних клієнтів), Strategic design (стратегічний дизайн), Direct marketing (прямий маркетинг), Differentiation (диференціація) [15].

Нині науковці пропонують розширити систему засобів маркетингу, додаючи різні їх групи до «4Р». Вони об'єднуються у моделі: «5Р», «6Р», «7Р», «8Р», «10Р», «12Р» тощо [2, 8] (табл. 1).

1. Еволюція концепцій системи засобів маркетингу

Комплекс	Складові елементи комплексу	Переклад
«4Р»	Product Price Place Promotion	Продукт Ціна Місце (розподіл) Просування
«5Р»	4P + People	4Р + Люди
«6Р»	5P + Publicity	5Р + Публічність
«7Р»	5P + Process Physical Evidence	5Р + Процес Фізичний доказ
«8Р»	7P + Perceptual psychology	7Р + Психологічне сприйняття
«10Р»	5P + Personnel Package Purchase Probe Public Relations	5Р + Персонал Упаковка Покупка Апробація Зв'язки з громадськістю
«12Р»	5P + Personnel Package Purchase Public Relations Process Physical Premises Profit	5Р + Персонал Упаковка Покупка Зв'язки з громадськістю Процес Навколишнє середовище Прибуток

Джерело: узагальнено автором на основі джерела [15].

На нинішній час існує велика кількість комплексів маркетингу. Кожен з них має на меті вдосконалення традиційної концепції «4Р». Постійне оновлення маркетинг-міксу додатковими інструментами зумовлено не-

обхідністю адаптації аграрних підприємств до вимог ринку.

На нашу думку, основні чотири елементи комплексу «4Р» (продукт, ціна, доведення продукту до споживача і просування продук-

ту) є контрольованими. Елементи, які долучаються до традиційного комплексу, є додатковими і їх можна коригувати.

Для аграрного виробництва пропонуємо введення комплексу 8Р. Оновлений комплекс маркетингу 8Р з акцентом на екологічну складову наведено на рисунку 1.

Product (товар)	Екологічно безпечна продукція аграрного виробництва, яка має екологічні переваги, що стають конкурентними
Prise (ціна)	Ціна екологічно безпечної продукції, обґрунтування цінової надбавки за екологічність товарів у зв'язку з мотивацією споживання екологічних товарів
Place (місце)	Екобезпечні місця зберігання та канали транспортування продукції
Promotion (просування)	Особливості просування екологічно безпечної продукції на ринку
People (люди)	Працівники аграрних підприємств і типи споживачів екологічно безпечної продукції
Process (процес)	Процес еколого-економічного управління при виробництві екологічно безпечної продукції, організація системи її збуту та оптимізація інструментів економічного мотивування екологізації виробництва
Physical evidence (фізичне оточення) + Environment	Середовище існування агропідприємств, екологічне маркування продукції (знаки, символи) + природно-ресурсний потенціал аграрного виробництва з погляду економіко-екологічної збалансованості
Perceptual psychology (психологічне сприйняття)	Функціональна система «екологічна свідомість – екологічна потреба – екологічний інтерес – екологічний попит»

Рис. 1. Оновлений комплекс маркетингу 8Р з елементами екологізації аграрного виробництва

Джерело: Власна розробка.

На нашу думку, для аграрного виробництва при використанні маркетингової стратегії екологізації комплекс 8Р може стати універсальним, який включатиме базові складові 4Р, та доповнене People, Process, Physical Evidence разом з Environment і Perceptual psychology.

Екологічний маркетинг принципово відрізняється від інших інноваційних маркетингових концепцій тим, що націлений на одержання екологічного результату від запровадження певного набору інструментів, на рівні із задоволенням потреб споживачів та прибутковістю діяльності підприємств [15].

Розглянемо основні елементи комплексу 8Р.

Першим елементом представленого є екологічно безпечна продукція.

В Україні єдиним законодавчим документом, що регламентує правила й норми виробництва екологічно чистої продукції, є Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [1]. Виробництво екологічно чистої продукції АПК – це багатофункціональний агроекологічний процес, що ґрунтується на ретельному управлінні агроєко-системами на соціальному, екологічному та економічному рівнях [5, с. 33-35].

Доцільність запровадження органічного виробництва полягає в необхідності:

- відтворення родючості ґрунтів і збереження навколишнього середовища;
- розвитку сільських територій та підвищення рівня життя населення;

- підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва;
- забезпечення споживчого ринку здоровою й високоякісною продукцією;
- зміцнення експортного потенціалу держави;
- поліпшення іміджу України;
- забезпечення продовольчої безпеки держави;

- загального добробуту громадян країни [16].

На початок 2015 року в нашій країні площа угідь під виробництвом органічної продукції становила 410,5 тис. га, сертифікованих виробників органічної продукції налічувалося 210, обсяг вітчизняного ринку органічної продукції становив 653,8 млн грн (табл. 2).

2. Розвиток ринку органічної продукції в Україні

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2010 р.
Площа с.-г. угідь під органічним виробництвом, тис. га	270,2	270,3	270,3	272,9	400,8	410,5	151,9
Кількість господарств-виробників органічної продукції	142	155	164	173	182	210	147,9
Обсяг ринку органічної продукції, млн грн	25,3	55,6	81,1	128,1	550,3	653,8	у 25 разів
Частка органічної продукції на ринку, %	0,009	0,017	0,025	0,037	0,052	0,069	у 7,7 раза
Споживання органічної продукції на одну особу в рік, грн	0,55	1,22	1,79	2,83	12,2	14,5	у 26,4 раза

Джерело: Розроблено автором на основі джерела [16].

В Україні останніми роками простежується тенденція до зростання інтенсивності наповнення внутрішнього ринку органічною продукцією власного виробництва, серед якої крупи, овочева, молочна і м'ясна продукція, соки, мед, олія, лікарські трави.

На наш погляд, існує рівень ризику при веденні органічного виробництва, який пов'язаний з можливою вірогідністю втрати частини врожаю через інтенсивний розвиток хвороб та шкідників, а також меншу стійкість рослин до стресових факторів.

3. Порівняння врожайності традиційної та органічної продукції у середньому в Україні, ц/га

Культура	2013 р.		2014 р.		2015 р.	
	традиційна	органічна	традиційна	органічна	традиційна	органічна
Озима пшениця	33,9	20,6	40,2	36,6	38,8	33,9
Жито	22,80	17,00	25,8	19,5	25,9	21,4
Гречка	10,6	11,6	12,2	10,4	10,0	6,2
Кукурудза на зерно	64,1	67,8	61,6	53,18	57,1	57,3
Ячмінь	23,4	12,00	30,1	24,04	29,5	17,45
Овес	19,4	16,00	25,1	23,05	23,2	21,0
Просо	13,1	9,0	18,0	17,8	10,3	18,9
Соняшник	21,7	19,5	19,4	18,3	21,6	19,6
Соя	20,50	9,89	21,6	16,7	18,4	12,9
Овочі	199,6	160,2	207,8	180,4	206,1	195,3

Джерело: Оновлено автором на основі джерела [4].

Урожайність сільськогосподарських культур за органічною технологією наближається до середніх показників по Україні, а в деяких випадках перевищує її. Така ситуація типова для країн, в яких переваги традиційних технологій використовуються не пов-

ною мірою, зокрема не вноситься необхідна кількість мінеральних добрив, і водночас високою є природна родючість ґрунтів.

Нині екологічні проблеми хвилюють значну частину населення. Останнім часом зростає попит на екологічну продукцію, але част-

ка населення, яка готова платити більшу ціну за неї, знижується.

Важливим елементом комплексу екологічного маркетингу є ціна, при формуванні якої важливим залишається фактор співвідношення попиту й пропозиції на органічну продукцію.

Обґрунтування ціни пропозиції на органічну продукцію є надзвичайно актуальним

для її виробників. Особливо важливим для них є ставлення споживачів до екологічної продукції та їхня готовність до сплати підвищеної ціни на неї. Фактична ціна продажу органічної продукції залежатиме від співвідношення попиту і пропозиції на неї, тобто від ринкової кон'юнктури.

4. Ціни реалізації органічної і традиційної продукції рослинництва аграрними підприємствами України

Продукція	Традиційна продукція, грн/ц			Органічна продукція, грн/ц			Органічна до традиційної, %		
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Пшениця	176,6	261,9	340,0	259,2	269,4	348,5	146,8	102,9	102,5
Жито	129,8	160,0	355,5	244,6	258,1	384,4	188,4	161,3	108,1
Кукурудза	138,5	248,1	304,0	178,7	285,8	328,7	129,0	115,2	118,0
Ячмінь	134,4	230,0	325,0	227,7	349,2	395,0	169,4	151,8	121,5
Овес	157,0	151,6	189,7	278,3	267,5	240,1	177,3	176,6	126,6
Соняшник	406,3	753,2	900,0	505,7	853,0	1295,4	124,5	113,2	143,9
Соя	440,0	543,5	870,0	599,4	549,2	967,7	136,2	101,0	111,2
Овочі	251,4	390,3	456,2	392,2	633,4	781,0	156,0	162,3	171,2

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Із наведених даних видно, що ціни, за якими виробники аграрних підприємств реалізують органічну продукцію, відрізняються від цін на традиційну продукцію, але можна також говорити про цінову доступність органічної продукції для споживача. Ціни ж на органічні продукти в торговельних мере-

жах України нині занадто високі, що може бути пов'язане з відсутністю поінформованості конкурентного середовища та недосконалістю механізму ціноутворення.

Співвідношення роздрібних цін на традиційну й органічну продукцію в Україні за 2016 рік представлено в таблиці 5.

5. Співвідношення роздрібних цін на традиційну та органічну продукцію в Україні за 2016 рік

Назва продукту харчування	Ціна на товар, грн		%
	традиційний	органічний	
Молоко, 1 л	10,0	23,5	235,0
Сметана, 0,5 л	15,0	34,0	227,0
Масло, 200 г	22,0	50,0	227,0
Яйця, 10 шт.	20,0	37,5	187,0
Тушка куряча, 1 кг	40,0	90,0	225,0
Свинина, 1 кг	80,0	150,0	187,0
Морква, 1 кг	10,0	35,0	350,0
Цибуля, 1 кг	8,0	30,0	375,0
Помідори, 1 кг	50,0	140,0	280,0
Огірки, 1 кг	40,0	100,0	250,0
Хліб, 400 г	6,0	20,0	333,0

Джерело: [10].

Зниження відсотка тих, хто готовий платити більше за екологічну продукцію, пояснюється рядом зловживань у рекламних кампаніях і недовірою споживачів до якості даної продукції. На нинішній час споживачі розуміють необхідність у споживанні еколо-

гічно чистої продукції, але не купують її насамперед через нестачу коштів (82%).

Якщо екологічність товару є необхідною для задоволення первинних потреб (це стосується агропродукції), то платити за неї згодна більша чисельність людей, які піклуються про своє здоров'я, якщо ж для за-

доволення вторинних потреб – менша чисельність людей, які мають достатньо високий рівень доходів.

Надбавка до ціни органічної продукції тваринництва повинна враховувати відмінності в продуктивності та витрати при збері-

ганні, а також забезпечувати виробникам не меншу прибутковість з одиниці площі, ніж за традиційного виробництва й водночас бути максимально доступними для споживачів.

Представимо схему основних каналів розподілу органічної продукції в Україні (рис. 2).

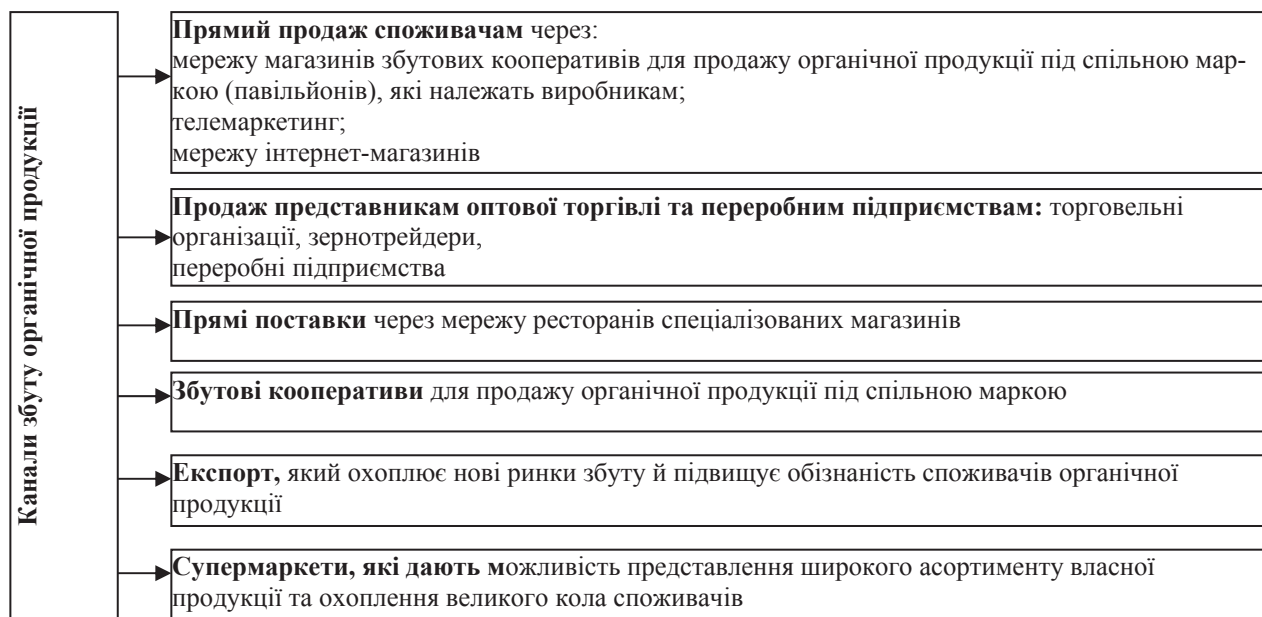

Рис. 2. Основні канали розподілу органічної продукції

Джерело: Розроблено автором.

При розгляді розвитку каналів збуту органічної продукції України можна звернутися до європейського досвіду, де споживачі купують органічну продукцію безпосередньо у фермерів. Це є вигідним як для споживачів так і для самих агровиробників, тому що дає можливість уникнути спекулятивних надбавок переробними підприємствами та різними торговельними організаціями.

Прямий продаж є найприбутковішим для виробників органічної продукції. Однак цей вид каналу її розподілу має такі недоліки, як охоплення невеликої чисельності споживачів і ринку на регіональному рівні. Можливі також продажі телефоном та через мережу інтернет-магазинів, при цьому агровиробник може стикатися з недовірою споживачів щодо придбання продукції таким способом, а також обмеженими можливостями споживачів.

Основний недолік продажу органічної продукції через мережу супермаркетів полягає в тому, що цей спосіб не дає можливості одержати споживачу консультацію і порушує зв'язок споживача з виробником. При цьому

в багатьох супермаркетах органічні продукти часто виставлені серед звичайних, що ускладнює їх пошук споживачем.

Такі країни, як Швейцарія й Австрія були першими, де запропоновано продаж органічної продукції у великих супермаркетах поряд із звичайними продуктами [12, с. 33-36]

При здійсненні продажу представникам оптової торгівлі значно знижується контроль над збутом і послаблюється контакт виробника зі споживачем.

Нові можливості для виробників органічної продукції надають створені збутові кооперативи завдяки об'єднанню досвіду, знань та навичок усіх його учасників. Вони можуть допомогти швидшому виходу на ринок органічної продукції, охопленню більшого сегмента ринку, сприяти збільшенню чисельності потенційних споживачів.

Нині удосконалення потребують усі елементи ринку органічної продукції. Розширення можливостей для її реалізації уможливить збільшити обсяги її виробництва, розширити асортимент і знизити ціну [4, с. 131-135].

Аналізуючи потенційні канали збуту органічної продукції виробник повинен враховувати вплив мотиваційних факторів на споживача при здійсненні ним купівлі даної продукції. Без розуміння процесу мотивації на екологічно орієнтовану поведінку споживача неможлива реалізація екологічної продукції.

Мотивація являє собою сукупність факторів, які збуджують активність особистості та визначають спрямованість її діяльності, а саме: мотиви, потреби, інтереси, стимули, ситуативні фактори, що впливають на поведінку людини [14, с. 40-43].

Важливим компонентом мотивації споживача є його потреби (інтереси). Зазначимо, що екологічні інтереси можуть розрізнятися за своєю глобальністю на різних суспільних рівнях.

При виборі маркетингової стратегії, орієнтованої на досягнення конкурентної переваги, заснованої на завоюванні певної частки ринку за рахунок екологічних характеристик виробленої продукції, необхідно оцінити можливість фіксації певного сегмента ринку одержання конкурентних переваг на цьому конкретному сегменті. Тобто, одержання прибутку від виробництва екологічно чистої продукції пов'язано з рівнем екологічної культури споживачів [3, с. 8-11].

Екологічно орієнтований маркетинг в аграрному виробництві включає формування методів реалізації й просування як екологіч-

но безпечної продукції, так і екологічно спрямованого виробництва. Забезпечення балансу між економічними й природоохоронними інтересами є однією з цілей запровадження екологічного маркетингу в аграрному виробництві.

Просування екологічно чистої продукції на ринок є важливим елементом комплексу маркетингу. Для успішного здійснення процесу просування важливі впевненість і довіра споживача до того, що даний продукт є дійсно екологічно безпечним.

Основне завдання системи маркетингових комунікацій у комплексі екологічно орієнтованого маркетингу полягає у своєчасному інформуванні споживачів про властивості екологічно безпечної продукції, стимулюванні її збуту, формуванні позитивного іміджу продукту та забезпеченні зворотного зв'язку від споживачів до виробників.

Реклама, яка екологічно зорієнтована виконує різні функції: економічні й соціологічні. Для оцінки ефективності реклами екологічної продукції використовують співвідношення обсягів продажу до і після проведення рекламної кампанії, при цьому необхідно враховувати витрати на її проведення й відсоток цільової аудиторії, яка змінила своє ставлення до даної продукції.

Комплекс екологічного маркетингу формується під впливом певних зовнішніх і внутрішніх факторів (табл. 6).

6. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на комплекс екологічного маркетингу

Зовнішні	Внутрішні
Законодавчі обмеження і регламентації; вимоги національних і міжнародних стандартів; ефективність витрат; екологічно орієнтовані вимоги громадськості; екологічна обізнаність суспільства; конкуренція з неекологічною продукцією; зростання попиту на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку; вплив міжнародної спільноти	Рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств; ступінь урахування і здатності аграрних підприємств розв'язувати еколого-економічні проблеми; ступінь екологічності сировини, що використовується; ступінь екодеструктивного впливу на довкілля окремого підприємства; цільові установки керівників, спрямовані на розв'язання екологічних проблем; імідж підприємства з погляду екологічного світогляду

Джерело: Розроблено автором на основі джерела [13].

Наведені групи факторів необхідно враховувати при формуванні можливих напрямів розвитку аграрних підприємств із виробництва екологічно безпечної продукції.

Нині в Україні ринок екологічно безпечної продукції аграрного виробництва функціонує недостатньо ефективно й це пов'язано з рядом причин: недосконалість

законодавчої бази; проблеми з ціноутворенням; динамічні зміни в конкурентному середовищі; недосконала інфраструктура і відсутність чіткого розуміння в агровиробників необхідності переходу до виробництва органічної продукції.

Висновки. Оптимальною може вважатися така комбінація елементів комплексу мар-

кетингу, яка здатна забезпечити досягнення поставлених цілей з урахуванням бюджетної складової. Комбінація елементів маркетинг-міксу залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів підприємства, виду продукції та мотивування споживачів.

Вважаємо, що традиційний комплекс маркетингу «4Р» має бути основою для будь-яких додаткових комбінацій. При формуванні екологічно орієнтованого маркетингу для аграрних підприємств вважаємо необхідним використання комплексу маркетингу «8Р». Саме цей комплекс може стати універсальним, який включатиме базові скла-

дові 4Р, і доповнене People, Process, Physical Evidence разом з Environment та Perceptual psychology. Особливо наголошуємо на екологічній складовій даного комплексу.

Для аграрного виробництва, буде необхідним введення комплексу 8Р, який може стати універсальним при реалізації маркетингової стратегії екологізації аграрного виробництва.

При використанні комплексу 8Р слід врахувати специфіку аграрного виробництва, потреби споживачів, труднощі, пов'язані з формуванням ринку екологічно безпечної продукції.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (Відом. Верхов. Ради України (ВВР). 2014. – № 20-21. – Ст.721) {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 191-VIII від 12.02.2015, ВВР, 2015, № 21, ст.133}
2. Балабанова Л.В. Проблеми маркетингового менеджменту в умовах ринкової економіки України / Л.В. Балабанова // Торгівля і ринок України. – Донецьк: Дон ДУЕТ, 2000. – Вип. 10. Т. 1.
3. Борисова В.А. Екологічні проблеми виробництва і споживання екологічно чистої продукції / В.А. Борисова // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 8 – 11.
4. Гаваза Є.В. Ринок органічної продукції та його інфраструктура: сучасний стан і перспективи розвитку / Є.В. Гаваза // Економіка АПК. – 2014. – №5. – С. 131-135.
5. Єрошина Т.В. Екологічно чиста продукція АПК: суть поняття, суспільно-географічні підходи до дослідження // Український географічний журнал. – 2012. – № 2. – С.33-37.
6. Ільяшенко С.М. Экологический маркетинг / С.М. Ильяшенко, О.В. Прокопенко // Экономика Украины. – 2003. – №12. – С.56-61.
7. Ларіна Я.С. Формування та механізми реалізації маркетингових стратегій в агропродовольчому підкомплексі АПК: [моногр.] // Я. С. Ларіна. – К.: Преса України, 2008. – 336 с.
8. Левіна М.О. Теоретичні основи комплексу маркетингу / М.О. Левіна // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Сер.: Економіка. – 2010. – № 5. – С. 70-75.
9. Мамалига С.В. Сучасні підходи до трактування маркетинг-міксу / С.В. Мамалига // Зб. наук. праць ВНАУ. – 2012. – №4 (70), Т.2. – С. 144-149.
10. Новак Н.П. Особливості ціноутворення на органічну продукцію та засоби його удосконалення й використання в управлінні виробництвом / Н.П. Новак // Вісн. Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. – 2016. – № 2(34). – С. 51-55.
11. Оксентюк Б. Особливості комунікаційної політики просування екологічного продукту [Електронний ресурс] / Б. Оксентюк, А. Оксентюк // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2012. — Вип. 2 (7). — С. 225-233. Режим Доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12obaper.pdf>.
12. Писаренко В.В. Стан ринку органічної продукції в Україні: проблеми та перспективи / В.В. Писаренко, Т.В. Боровик // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2004. – Вип. 1. – С. 33-38.
13. Полиенко М. Комплекс маркетинга / М. Полиенко // Онлайн енциклопедія маркетинга [Електронний ресурс]. – Доступний с <http://marketopedia.ru/6-kompleks-marketinga.html>.
14. Прокопенко О.В. Підходи до удосконалення економічного мотивування екологізації виробництва / О.В. Прокопенко // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2002. – № 7(40). – С. 40-49.
15. Раценко А.В. Особливості та перспективи використання інструментів екологічного маркетингу продукції рослинництва http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/4440/1/Green_marketing_mix.pdf
16. The Price of Organic Food. [Електронний ресурс]: Агроогляд: овочі та фрукти – Режим доступу: // <http://www.growveg.com/growblogpost.aspx?id=50>
17. Armstrong, G. and Kotler, F. (2001), *Marketing. Zagal'nij kurs*, 5th ed Izdatel'skij dom Vil'jams, Moscow, Russia.
18. Druker, Piter F. (2003), *Zadachi menedzhmenta v XXI veke*, Izdatel'skij dom Vil'jams, Moscow, Russia.
19. Meskon, M.H. Al'bert, M. and Hedouri, F. (2005), *Osnovy menedzhmenta*, Delo, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2017 р.

Фахове рецензування: 19.04.2017 р.

* * *

*М.М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, завідувач кафедри
підприємництва та організації агробізнесу,
І.А. КОНОВАЛ, кандидат економічних наук, доцент
С.І. УС, здобувач*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Методичні підходи до оцінки ефективності підприємницької діяльності аграрної сфери

Постановка проблеми. Оптимальне функціонування сільськогосподарських підприємств здійснюється за умови забезпечення ефективності їх підприємницької діяльності, оцінка якої охоплює усі її аспекти (виробничий, маркетинговий, інвестиційний, фінансовий, соціальний тощо) та функції менеджменту. Власники підприємств повинні постійно проводити моніторинг їх діяльності для досягнення максимальної віддачі від вкладеного капіталу й досягнення успішного функціонування бізнесу. Результати оцінки підприємницької діяльності становлять основу для прийняття управлінських рішень щодо вибору системи цілей розвитку підприємства, пошуку шляхів і методів досягнення цих цілей, раціоналізації організації виробництва, створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства.

Однією з особливостей сільськогосподарського виробництва є те, що робочий період значно менший за період виробництва й виробничі витрати здійснюються безпосередньо на відповідних технологічних операціях і за часом не збігаються з часом одержання та реалізації продукції. В умовах значних темпів інфляції ця особливість сільськогосподарського виробництва призводить до необ'єктивного відображення витрат при формуванні собівартості й визначенні рівня рентабельності виробництва сільськогоспо-

дарської продукції. І чим триваліший період виробничого циклу виготовлення продукції, тим більшим є викривлення рівня її доходності, що зумовлює прийняття помилкових рішень як при виборі пріоритетних напрямів розвитку підприємства, так і розробці ефективних важелів державного регулювання розвитку аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів оцінки ефективності підприємницької діяльності суб'єктів господарювання зробили вітчизняні й зарубіжні вчені: В.Г. Андрійчук, Е.Ю. Духонін, Д.В. Ісаєв, М.М. Ільчук [8], С.М. Кваша [2], Е.Л. Мостовой [4], М.Й. Малік, Б. Пасхавер, С.Ф. Покропивний, П.Т. Саблук, К. Уолш [3], В. Юрчишин та ін.

Проблему об'єктивності формування витрат і визначення прибутковості сільськогосподарських підприємств в умовах інфляційно-девальваційних процесів досліджували О.М.Шпичак [6] та О.А. Чигринець [5].

До оцінки ефективності підприємницької діяльності використовують три основних методичних підходи: традиційний, багатфакторний і на основі концепції «Performance Management» (управління результативністю).

Більшість дослідників для оцінки ефективності підприємницької діяльності використовують традиційний підхід, який передбачає розрахунок узагальнюючих та часткових показників. Узагальнюючими показниками

ефективності діяльності підприємства є показники рентабельності (продукції, майна, капіталу тощо), оскільки вони дають можливість зіставити результат у вартісному виразі з витратами, що зумовили його появу. До часткових показників належать показники, які характеризують ефективність використання основного й оборотного капіталу, робочої сили та формуються під впливом операційної, фінансової й інвестиційної діяльності.

Багатофакторний підхід передбачає використання єдиного інтегрального показника ефективності, який розраховують на основі системи окремих показників ефективності підприємницької діяльності [1,7].

Оцінка ефективності діяльності на основі концепції "Performance Management" (управління результативністю) передбачає використання системи індикаторів, яка включає як фінансові, так і нефінансові показники, що дають змогу комплексно оцінити вартість підприємства й ефективність його діяльності [4]. При цьому основним показником є економічна додана вартість (EVA), а показники рентабельності використовуються в цій системі як другорядні.

У всіх підходах оцінки ефективності підприємницької діяльності в основі розрахунків лежить рівень доходності продукції, який в умовах інфляційних процесів не відображає реальну суть процесу відтворення.

Тому виникає потреба в розробці методичних підходів, які б підвищили рівень об'єктивності відображення результатів підприємницької діяльності за інфляційно-девальваційних процесів.

Мета статті – виявлення негативного впливу інфляційно-девальваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах України на об'єктивне відображення витрат і рівня рентабельності виробництва продукції та розробка методичних підходів до підвищення рівня об'єктивності відображення результатів підприємницької діяльності за відповідної ринкової ситуації.

Виклад основних результатів дослідження. Протягом 2006-2015 років сільськогосподарські підприємства України проводили свою діяльність в умовах інфляційних процесів. Індекси цін на промислову продукцію й тарифів на послуги, які були спожиті в сільськогосподарських підприємствах (у % до попереднього року), становили понад 100% (табл. 1). І лише у 2013 році індекс цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження становив 99,7%. Постійне підвищення цін на матеріально-технічні ресурси негативно впливає на ресурсне забезпечення підприємств, призводить до низького рівня інтенсивності виробництва та в кінцевому підсумку – до зниження прибутковості виробництва продукції.

1. Індекси цін на промислову продукцію та тарифів на послуги, спожиті в сільськогосподарських підприємствах, % до попереднього року

Показник	Рік									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сукупний індекс витрат на виробництво с.-г. продукції	124,4	124,3	143,6	105,9	116,9	117,0	106,8	101,0	117,9	150,9
у т.ч. матеріально-технічні ресурси промислового походження	114,4	119,5	144,1	101	115,5	118,6	107,7	99,7	120	145,6

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Висока доходність виробництва продукції, що досягнута в сільськогосподарських підприємствах у 2014-2015 роках, є ілюзорною, оскільки інфляційні процеси протягом виробничого циклу за тривалого обороту капіталу ще більше посилюють невідповідність у вартості коштів, що були витрачені

на виробництво продукції, й тих, які були одержані в результаті її реалізації.

У процесі дослідження нами проведено розрахунки та порівняння номінальних і реальних рівнів рентабельності виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах України за 2008-2015 роки (табл. 2, рис. 1).

Номинальний (HP) та реальний (PP) рівень рентабельності виробництва продукції визначалися за формулами:

$$HP = \frac{(B - (3 + A)) \times 100\%}{(3 + A)}, \quad (1)$$

$$PP = \frac{(B - (3_o + A_o)) \times 100\%}{(3_o + A_o)}, \quad (2)$$

де B – виручка від реалізації продукції, грн;

3 і 3_o – відповідно грошові витрати й дисконтовані грошові витрати на виробництво та реалізацію продукції, грн;

A і A_o – відповідно сума амортизації й дисконтована сума амортизації основних засобів, грн. Дисконтування витрат здійснювалося на момент реалізації продукції.

2. Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	Рік							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Номинальний рівень рентабельності, %								
Пшениця	17,6	5,8	9,6	17,6	11,8	2,4	28,0	36,4
Кукурудза	10,6	21,5	29,8	38,6	19,8	1,5	26,2	50,3
Насіння соняшнику	18,4	41,4	64,7	57,0	45,8	28,5	36,5	80,5
Соя	1,3	34,1	16,4	24,1	21,4	15,8	34,5	38,6
Молоко	4,1	1,4	17,9	18,5	2,3	13,6	11,0	12,6
ВРХ на м'ясо	-24,1	-32,8	-35,9	-24,8	-29,5	-43,3	-35,9	-17,9
Свині на м'ясо	0,3	12,1	-7,8	-3,7	2,0	0,2	5,6	12,7
Яйця курячі (за 1000 шт.)	13,0	13,1	18,6	38,8	52,6	47,6	58,8	60,9
Реальний рівень рентабельності, %								
Пшениця	-17,4	-6,0	-3,8	1,2	3,5	0,5	12,6	-7,24
Кукурудза	-19,1	13,6	15,3	22,3	13,3	0,5	11,6	5,21
Насіння соняшнику	-13,7	31,9	46,0	38,2	37,7	27,1	20,6	26,01
Соя	-32,5	18,7	-0,03	4,6	11,4	13,6	15,5	-12,01
Молоко	-14,3	-16,9	9,1	6,8	-6,4	9,5	6,2	-6,17
ВРХ на м'ясо	-47,8	-55,1	-48,0	-38,4	-41,2	-48,5	-41,1	-38,52
Свині на м'ясо	-20,7	-7,0	-13,6	-12,9	-4,9	0,1	2,4	-11,73
Яйця курячі (за 1000 шт.)	-14,6	-11,6	6,8	20,8	36,8	41,2	47,8	22,71
Реальний рівень рентабельності при дооцінці вартості основних засобів, %								
Пшениця	-28,0	-17,9	-14,7	-9,6	-7,6	-10,5	-0,1	-16,96
Кукурудза	-26,7	-0,9	3,5	10,8	2,6	-8,0	5,5	-4,14
Насіння соняшнику	-24,8	13,2	28,7	21,8	21,7	13,0	7,3	12,8
Соя	-39,4	4,9	-10,6	-6,6	-0,7	1,6	4,1	-19,93
Молоко	-26,5	-30,4	-6,0	-6,6	-18,7	-5,3	-6,8	-18,54
ВРХ на м'ясо	-54,8	-61,8	-55,6	-46,1	-48,4	-55,2	-48,3	-45,73
Свині на м'ясо	-33,2	-23,3	-28,2	-26,2	-20,7	-16,7	-13,2	-25,24
Яйця курячі (за 1000 шт.)	-29,8	-28,7	-11,4	2,5	8,8	14,6	24,5	3,77

Джерело: Розрахунок авторів на основі даних Державної служби статистики України.

Дисконтовані грошові витрати на виробництво та реалізацію продукції визначали за формулою (3):

$$3_o = \sum_{t=0}^T 3_t \times \left(1 + \left(\frac{C_t - 100}{100}\right)\right)^t; \quad (3)$$

дисконтовану суму амортизації основних засобів розраховували за формулою:

$$A_o = A \times \left(1 + \left(\frac{C_T - 100}{100}\right)\right)^T, \quad (4)$$

де T – середня тривалість циклу виробництва і реалізації продукції, міс.;

t – індекс місяця циклу виробництва й реалізації продукції;

C – місячний сукупний індекс витрат на виробництво продукції, %

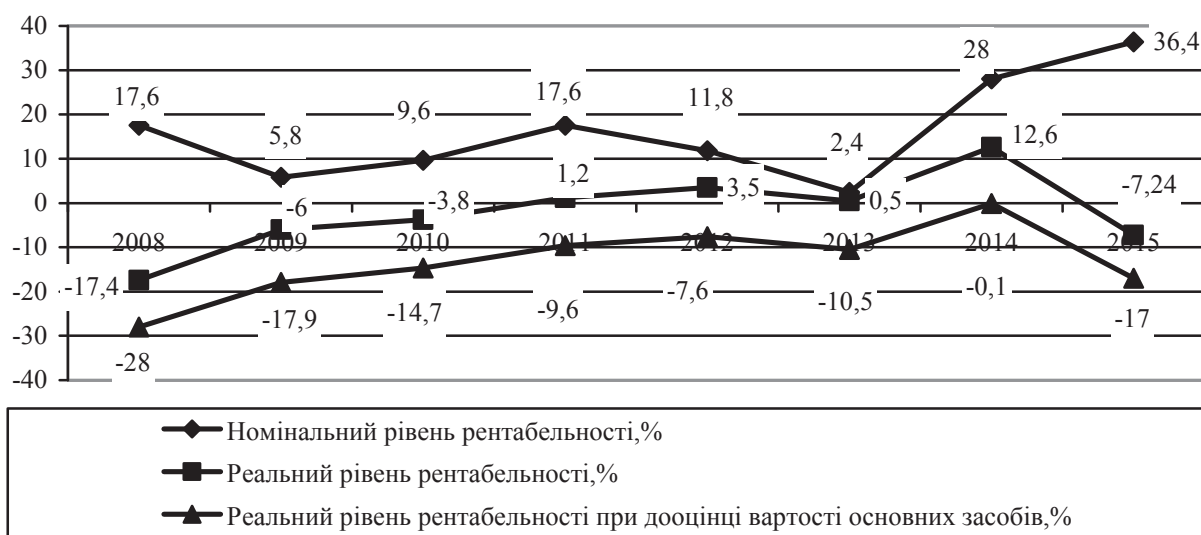

Рис. 1. Рівень рентабельності виробництва зерна пшениці, %

Джерело: Розрахунок авторів на основі даних Державної служби статистики України.

Дані таблиці 1 показують, що чим більший сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, тим більша різниця між номінальними та реальними рівнями рентабельності її виробництва. Так, якщо у 2015 році різниця між номінальним і реальним рівнем рентабельності виробництва зерна пшениці становила 43,6%, то у 2014-му – лише 15,4%. У 2015 році реальний рівень рентабельності був позитивним із представлених у таблиці 1 видів продукції лише при виробництві зерна кукурудзи, насіння соняшнику та яєць.

За даними Державної служби статистики України, за останні 10 років основні засоби в усіх галузях національної економіки (без сільського господарства) були дооцінені

майже у 9 разів, зокрема в промисловості – у 6,3 раза, тоді як у сільському господарстві – лише на 43%. Це призводить до заниження сум амортизаційних відрахувань у собівартості продукції та до штучного завищення фінансових результатів – прибутку й рентабельності сільськогосподарської діяльності. Результати розрахунків показують, що при дооцінці основних засобів у сільському господарстві лише у 3 рази, реальний рівень рентабельності виробництва ще знизиться залежно від виду продукції на 7,2 – 18,9%.

Як видно з даних рисунка 2, з урахуванням дооцінки вартості основних засобів виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах України було прибутковим лише у 2012 році.

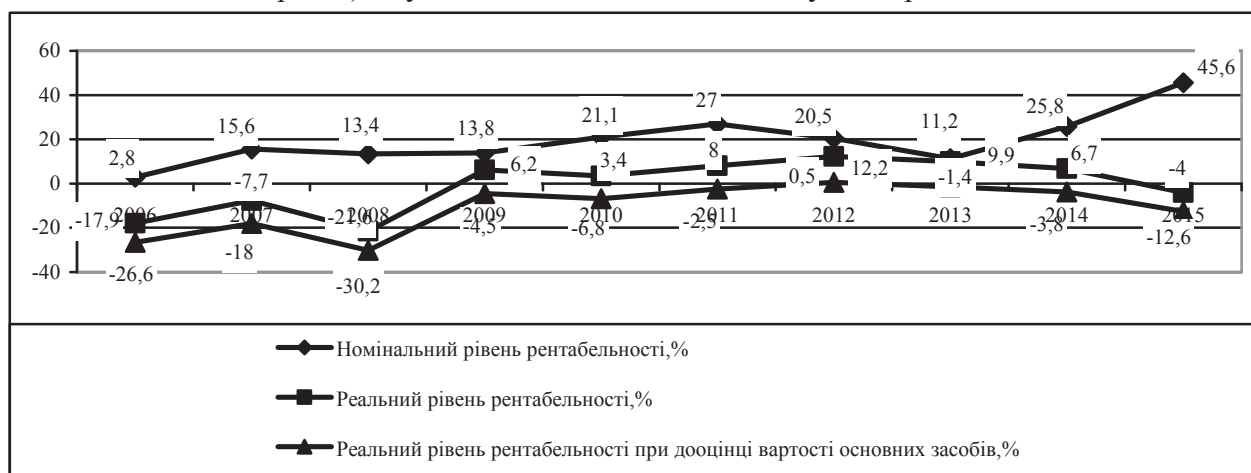

Рис. 2. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %

Джерело: Розрахунок авторів на основі даних Державної служби статистики України.

Дані розрахунки номінального та реального рівня рентабельності нашоують на думку про сумнівну достовірність статистичних звітів щодо розмірів реальних прибутків сільськогосподарських товаровиробників. На нашу думку, вони значно занижені в поданій звітності. Оскільки сільськогосподарське підприємство є відкритою системою і його діяльність має бути гармонізованою із суб'єктами макро- й мікросередовища, то ефективність діяльності суб'єкта господа-

рювання потрібно оцінювати з економічного, соціального, екологічного та інших поглядів. Особливо важливим цей підхід є при оцінці оптимізації виробничих систем аграрної сфери.

Дослідження з розробки інтегрального показника оцінки ефективності виробничої діяльності сільськогосподарського підприємства проводилося при оптимізації виробничої структури СТОВ «Маяк» Чорнобаївського району Черкаської області (табл. 3).

3. Показники оптимальної виробничої структури СТОВ «Маяк»

Показник	2014 р. (базовий)		2020 р. (проект)		Зміна показника, (+,-)
	га, гол.	%	га, гол.	%	
Рослинництво, га					
Пшениця	460	15,8	348	11	-112
Кукурудза	1850	63,4	980	31	-870
Ячмінь	135	4,6	73	2,3	-62
Соняшник	300	10,3	647	20,5	347
Соя	171	5,9	650	20,5	479
Кукурудза на силос	0	0	150	4,7	150
Люцерна на сіно	0	0	102	3,2	102
Буряки кормові	0	0	44	1,4	44
Вика яра на зелений корм	0	0	170	5,4	170
Тваринництво, гол.					
ВРХ всього	194	100	172	100	-22
у т.ч. корів	134	69,1	143	83,1	9
Свині	1456	100	3838	100	2382
у т.ч. свиноматки	91	6,3	213	5,5	122

Джерело: Розрахунок авторів.

Критерієм оптимізації виробничої структури був прийнятий інтегральний показник сукупної ефективності виробничої діяльності підприємства. Методичний підхід до визначення інтегрального показника сукупної ефективності виробничої діяльності СТОВ «Маяк» був побудований на трьох показниках, які характеризують економічну, соціальну й екологічну ефективність. У результаті дослідження було встановлено, що економічну ефективність найбільш адекватно відображає величина прибутку, соціальну – середньорічна чисельність працівників, а екологічну – характеризує обсяг внесених органічних добрив.

Величину інтегрального показника сукупної ефективності діяльності СТОВ «Маяк» (In) визначали за формулою (5):

$$In = a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3, \quad (5)$$

де a_1 , a_2 , a_3 – вагові коефіцієнти показників ефективності, які характеризують вплив цих часткових показників, що представляють відповідні групи. Вагові коефіцієнти визначено на основі експертних оцінок, виходячи із трансформаційних змін аграрної економіки за період 2000-2015 років (табл. 4);

x_1 , x_2 , x_3 – нормовані показники економічної (величина прибутку), соціальної (середньорічна чисельність працівників) та екологічної ефективності (обсяг внесених органічних добрив). Нормування наведених показників здійснювалося відносно їх середнього значення.

4. Основні базові показники ефективності виробництва СТОВ «Маяк»

Показник	Рік									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Дані статистичної звітності										
Прибуток, тис. грн	809	130	3346	5571	2624	6333	3820	6543	8253	3384
Середньорічна чисельність працівників, осіб	334	296	221	250	288	254	222	229	171	165
Внесення органічних добрив, т	6186	5830	5580	4520	3890	5080	4632	4238	4523	4781
Нормування (відносно середнього значення)										
Прибуток, тис. грн	0,198	0,032	0,82	1,365	0,643	1,552	0,936	1,603	2,022	0,829
Середньорічна чисельність працівників, осіб	1,375	1,218	0,91	1,029	1,185	1,045	0,914	0,942	0,704	0,679
Внесення органічних добрив, т	1,256	1,184	1,133	0,918	0,79	1,031	0,94	0,86	0,918	0,971
Вагові коефіцієнти (експертні оцінки)										
Прибуток, тис. грн	0,623	0,604	0,603	0,524	0,523	0,425	0,4	0,386	0,412	0,387
Середньорічна чисельність працівників, осіб	0,236	0,265	0,249	0,294	0,294	0,307	0,359	0,377	0,377	0,343
Внесення органічних добрив, т	0,141	0,131	0,148	0,182	0,17	0,216	0,223	0,237	0,261	0,27

Джерело: Розрахунок авторів.

На рисунку 3 відображено зростання інтегрального показника у 2020 році вищими темпами порівняно з величиною прибутку від виробничої діяльності. Таке зростання відбувається за рахунок збільшення поголів'я худоби і, як результат, створення нових робочих місць та більших обсягів внесення органічних добрив у ґрунт. Викорис-

тання інтегральних показників для визначення ефективності оптимізації виробництва сільськогосподарських підприємств може стати важливим методом комплексної оцінки стану суб'єктів аграрної економіки, тому що дає змогу враховувати одночасно показники, виражені в різних одиницях виміру.

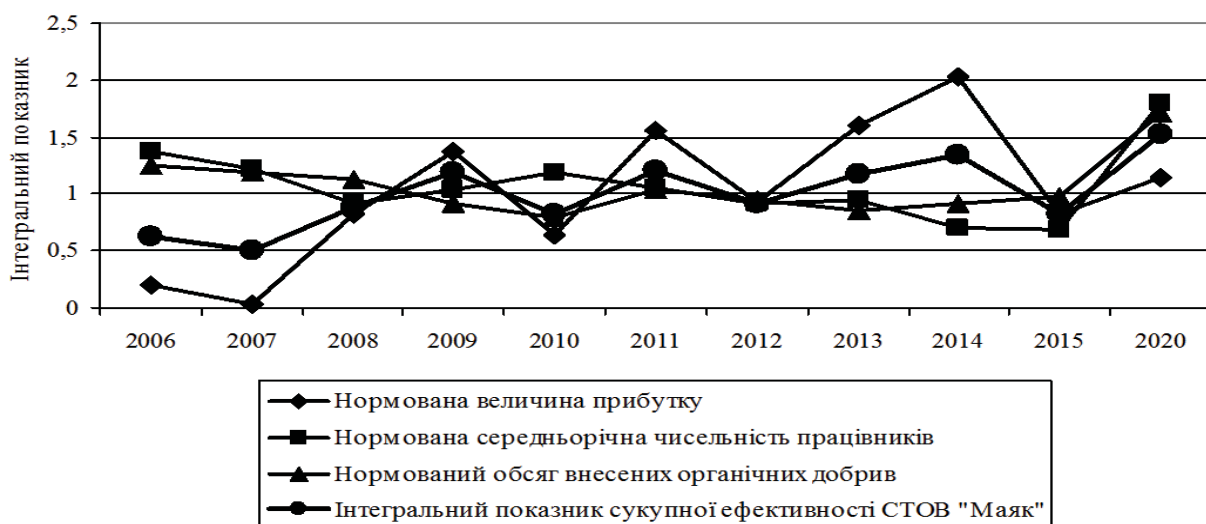

Рис. 3. Інтегральний показник сукупної ефективності діяльності СТОВ «Маяк»

Джерело: Розраховано авторами.

Подальші дослідження варто проводити в напрямі розширення бази даних для побудови інтегрального показника й обґрунтування

вагових коефіцієнтів кожного із запропонованих факторів.

Оцінка ефективності виробництва окремих видів продукції значною мірою залежить від прийнятої методики віднесення витрат калькулювання собівартості продукції. Так, відповідно до «Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств» у собівартість одержаного гною включають вартість підстилки, нормативні витрати на прибирання, навантаження, транспортування й зберігання гною. Така оцінка гною не відповідає його призначенню як органічного добрива, що має певну кількість поживних ре-

човин, макро- і мікроелементів. Це потребує уточнення існуючої методики визначення його вартості. Запропонована нами методика оцінки вартості гною передбачає віднесення в неї не лише витрат на підстилку, нормативних витрат на прибирання, навантаження, транспортування та його зберігання, а й вартості поживних речовин, які містяться в побічній продукції тваринництва. Вартість останніх визначають за їхнім вмістом і цінами за їхню одиницю, які розраховують на основі ціни та вмісту цих поживних речовин у мінеральних добривах (табл. 5,6).

5. Оцінка вартості 1 т перепрілого гною на солом'яній підстилці

Показник	Поживні речовини			Усього
	азот	фосфор	калій	
Вміст поживних речовин в 1 т: %	0,60	0,30	0,75	1,65
кг	6,0	3,0	7,5	16,5
Кількість поживних речовин до оцінки, кг	4,2	3,0	7,5	14,7
Ціна 1 кг поживних речовин, грн	18,4	18,8	18,2	18,4
Вартість 1 т гною, грн	77,3	56,4	136,5	270,2
Вихід гною на 1 умовну голову, т	х	х	х	7,0
Вартість гною з розрахунку на 1 умовну голову, грн	х	х	х	1891,4

Джерело: Розрахунок авторів.

6. Оцінка вартості 1 т свіжого гною великої рогатої худоби на солом'яній підстилці

Показник	Поживні речовини			Усього
	азот	фосфор	калій	
Вміст поживних речовин в 1 т: %	0,47	0,26	0,50	1,23
кг	4,7	2,6	5,0	12,3
Кількість поживних речовин до оцінки, кг	3,3	2,6	5,0	10,9
Ціна 1 кг поживних речовин, грн	18,4	18,8	18,2	18,4
Вартість 1 т гною, грн	60,5	48,9	91,0	200,4

Джерело: Розрахунок авторів.

Зробивши припущення, що сума витрат на прибирання, навантаження, транспортування й зберігання 1 т гною становить 50,0 грн, тоді загальна вартість 1 т перепрілого гною 320,2 грн, а загальна вартість побічної продукції, одержаної від 1 умовної голови за рік, становитиме 2241,4 грн.

Запропонована методика оцінки вартості побічної продукції тваринництва дає можливість підвищити її у 2-3 рази та значно зменшити загальні витрати на основну продукцію (молоко і продукцію вирощування). При використанні даної методики оцінки побічної продукції рівень рентабельності виробництва основної продукції скотарства підвищиться приблизно на 5–7%.

Висновки. В умовах дії інфляційно-девальваційних процесів в економіці країни використання існуючих методичних підходів до оцінки підприємницької діяльності суб'єктів господарювання призводить до необ'єктивного відображення витрат при формуванні собівартості й визначення рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції. Існуюча недооцінка основних засобів виробництва в сільськогосподарських підприємствах спричиняє штучне завищення результативності їхньої діяльності. Тому для визначення об'єктивної оцінки ефективності підприємницької діяльності доцільно використати метод дисконтування витрат з метою приведення їх до одного моменту часу, удосконалити існуючу методику

віднесення витрати і калькулювання собівартості продукції та зробити переоцінку балансової вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Для досягнення стабільного розвитку сільськогосподарських підприємств ефективність діяльності суб'єктів господарювання потрібно оцінювати не лише з економічного, а й соціального, екологічного та інших поглядів. З цією метою можна використати запропонований методичний підхід до визначення інтегрального показника оцінки ефек-

тивності діяльності сільськогосподарського підприємства, який дає змогу враховувати одночасно показники, які виражені в різних одиницях виміру.

Використання запропонованих методик уможливить підприємству проводити комплексну оцінку ефективності господарської діяльності, прогнозувати її рівень на перспективу й розробляти необхідні заходи щодо підвищення ефективності діяльності підприємства.

Список використаних джерел

1. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників [Текст]: моногр. / НАН України, Ін-т соціології; відп. ред. Ю. І. Саєнко. – К.: [б.в.], 2004. – 372 с.
2. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні /С.М. Кваша, М.М. Ільчук, І.А. Коновал, М.М. Федюшко. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 244 с.
3. Уолш К. Ключевые показатели менеджмента: как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании / К. Уолш ; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М.: Дело, 2001. – 360 с.
4. Управление эффективностью бизнеса. Концепция Business Performance Management /Е.Ю. Духонин, Д.В. Исаев, Е.Л. Мостовой и др.; под ред. Г.В. Генса. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 270 с .
5. Чигринець О. А. Вплив інфляційних процесів на реальний сектор економіки України / О. А. Чигринець // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій. – 2010. – № 36. – С. 130 – 135.
6. Шпичак О.М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О. М. Шпичак //Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 85–95.
7. Шумська С.С. Особливості побудови та використання інтегральних показників у міжнародній та українській практиці / С.С. Шумська // Економіст. – 2006. – №11. – С.74–77
8. Ilchuk M.M., Us S.I. Innovations in the development of socio-economic systems: microeconomic, macroeconomic and mesoeconomic levels. – Collective monograph. – Vol. 3. Lithuania: “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2016. – 348 p. (authors p.308-326).

Стаття надійшла до редакції 11.04.2017 р.

Фахове рецензування: 21.04.2017 р.

*

УДК 658.155+334.012.23

*М.І. ГРИЦАЄНКО, кандидат економічних наук, старший викладач
Таврійський державний агротехнологічний університет*

Соціальний капітал у становленні підприємницької мережі аграрної сфери України

Постановка проблеми. Перед аграрною сферою України стоїть завдання загальної модернізації, переведення її на шлях інноваційного розвитку. Особливостями сільськогосподарства є тісний взаємозв'язок між специфікою праці на землі, зумовленою природними умовами виробництва, та соці-

альними відносинами на селі. Зміна складу сільського населення, вплив загальносвітових тенденцій на агропродовольчому ринку й інтеграція українського ринку в глобальну економіку зумовлюють необхідність пошуку якісно нових ресурсів розвитку сільського господарства, одним з яких є соціальний капітал як передумова створення та результат функці-

© М.І. Грицаєнко, 2017

віднесення витрати і калькулювання собівартості продукції та зробити переоцінку балансової вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Для досягнення стабільного розвитку сільськогосподарських підприємств ефективність діяльності суб'єктів господарювання потрібно оцінювати не лише з економічного, а й соціального, екологічного та інших поглядів. З цією метою можна використати запропонований методичний підхід до визначення інтегрального показника оцінки ефек-

тивності діяльності сільськогосподарського підприємства, який дає змогу враховувати одночасно показники, які виражені в різних одиницях виміру.

Використання запропонованих методик уможливить підприємству проводити комплексну оцінку ефективності господарської діяльності, прогнозувати її рівень на перспективу й розробляти необхідні заходи щодо підвищення ефективності діяльності підприємства.

Список використаних джерел

1. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників [Текст]: моногр. / НАН України, Ін-т соціології; відп. ред. Ю. І. Саєнко. – К.: [б.в.], 2004. – 372 с.
2. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні /С.М. Кваша, М.М. Ільчук, І.А. Коновал, М.М. Федюшко. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 244 с.
3. Уолш К. Ключевые показатели менеджмента: как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании / К. Уолш ; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М.: Дело, 2001. – 360 с.
4. Управление эффективностью бизнеса. Концепция Business Performance Management /Е.Ю. Духонин, Д.В. Исаев, Е.Л. Мостовой и др.; под ред. Г.В. Генса. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 270 с .
5. Чигринець О. А. Вплив інфляційних процесів на реальний сектор економіки України / О. А. Чигринець // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій. – 2010. – № 36. – С. 130 – 135.
6. Шпичак О.М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О. М. Шпичак //Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 85–95.
7. Шумська С.С. Особливості побудови та використання інтегральних показників у міжнародній та українській практиці / С.С. Шумська // Економіст. – 2006. – №11. – С.74–77
8. Ilchuk M.M., Us S.I. Innovations in the development of socio-economic systems: microeconomic, macroeconomic and mesoeconomic levels. – Collective monograph. – Vol. 3. Lithuania: “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2016. – 348 p. (authors p.308-326).

Стаття надійшла до редакції 11.04.2017 р.

Фахове рецензування: 21.04.2017 р.

*

УДК 658.155+334.012.23

*М.І. ГРИЦАЄНКО, кандидат економічних наук, старший викладач
Таврійський державний агротехнологічний університет*

Соціальний капітал у становленні підприємницької мережі аграрної сфери України

Постановка проблеми. Перед аграрною сферою України стоїть завдання загальної модернізації, переведення її на шлях інноваційного розвитку. Особливостями сільськогосподарства є тісний взаємозв'язок між специфікою праці на землі, зумовленою природними умовами виробництва, та соці-

альними відносинами на селі. Зміна складу сільського населення, вплив загальносвітових тенденцій на агропродовольчому ринку й інтеграція українського ринку в глобальну економіку зумовлюють необхідність пошуку якісно нових ресурсів розвитку сільського господарства, одним з яких є соціальний капітал як передумова створення та результат функці-

© М.І. Грицаєнко, 2017

онування підприємницьких мереж даної сфери економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних та практичних засад розвитку соціального капіталу зробили такі вчені: іноземні – С. Анкрах [25], Г. Беккер [17], П. Бурдьє [3], К. Дженнінгс [24], Дж. Коулмен [18], Д. Норт [8], Р. Патнем [26], О. аль-Табба [25], Ф. Фукуяма [11]; Л. Дж. Ханифан [23], Т. Шульц [27]; вітчизняні – М. Туган-Барановський [10], О. Г. Шпикуляк [12-15] та багато інших. Проблеми створення й функціонування підприємницьких мереж висвітлювались у працях іноземних науковців П. Х. Андерсена, К. Д. Медліна, Я.-А. Тернруаса [16]; Д. Форда [19, 20], А. Халінен [21, 22], Х. Хоканссона [19, 20]; а також вітчизняних дослідників О. В. Білеги [1], С. А. Бульби [2], О. М. Зборовської [4], О. О. Кавуна [5], В. В. Ковалю [6], О. П. Корольчука [7], В. Семенова [9] та інших.

Однак проведені дослідження не можна вважати завершеними. Тривають дискусії щодо визначення сутності й складу соціального капіталу, особливостей його прояву в окремих сферах економічної діяльності. Залишаються недопрацьованими питання становлення та функціонування підприємницьких мереж аграрної сфери економіки.

Мета статті – визначення ролі соціального капіталу в становленні підприємницьких мереж в аграрній сфері України.

Виклад основних результатів дослідження. Вперше термін «соціальний капітал» був застосований на початку XX ст. Американський дослідник Л. Дж. Ханифан, вивчаючи діяльність сільських шкіл як громадських центрів, у 1916 році опублікував статтю, в якій дійшов висновку, що успіх освітньої діяльності можливий лише за умови опори на соціальний капітал, тобто численні соціальні зв'язки між учасниками освітньої діяльності, місцевої громади та урядових установ [23]. Засновник теорії соціально-економічних криз, видатний вітчизняний економіст М. Туган-Барановський у тому ж році написав фундаментальну працю «Соціальні основи кооперації» [10], заклавши в

ній, по суті, основи майбутньої теорії соціального капіталу.

Безпосереднє формування теорії соціального капіталу можна віднести на 60-ті роки XX ст. – визнання науковою спільнотою праць американських економістів Т. Шульца [27] і Г. Беккера [17] зі створення концепції людського капіталу, яка розкривала економічну роль освіти, взаємозв'язок інвестицій у людський капітал із підвищенням рівня продуктивності праці.

Змістовний аналіз феномену соціального капіталу було проведено французьким соціологом П. Бурдьє, який визначав соціальний капітал як суму ресурсів та обґрунтував можливість реалізації соціального капіталу через конвертацію його в інші форми капіталу [3]. У роботах американського економіста й соціолога Дж. Коулмена соціальний капітал – ресурс, який сприяє розвитку економіки та вдосконаленню суспільства в цілому [18]. Американський філософ, політолог, політичний економіст і письменник японського походження Ф. Фукуяма при визначенні сутності соціального капіталу наголошував, що «це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей» [11].

Інституційний підхід до трактування сутності поняття соціального капіталу представлений у роботах американського політолога Р. Патнема, який розкривав основні джерела його формування – мережі, норми та довіру [26], й американського економіста Д. Норта, який вважав соціальний капітал елементом інституційного середовища поведінки людини [8]. На інституційний контекст соціального капіталу звертає увагу провідний український науковець О. Шпикуляк [12-15]. На його переконання, «в інституційному вимірі соціальний капітал слід розглядати як сукупність матеріальних і нематеріальних активів, що констатують формування механізму соціально-економічного забезпечення» [12, с. 64].

Проблематика соціального капіталу останніми роками увійшла в коло основних інтересів як західного, так і вітчизняного наукового співтовариства, виходячи далеко за межі суто економічного дискурсу. Так, науковець та викладач політичної економії з Великобританії К. Дженнінгс, аналізуючи

вплив зовнішнього конфлікту на формування соціального капіталу, робить висновок про те, що наявність зовнішньої загрози сприяє підвищенню згуртованості населення, а також зумовлює вищий рівень соціального капіталу [24]. Його співвітчизники дослідники Омар аль-Табба, С. Анкрах досліджують місце соціального капіталу в співпраці між університетами й промисловістю в галузі передачі технологій [25].

На основі критичного опрацювання літературних джерел нами сформульовано авторське визначення соціального капіталу як сукупності здатних приносити дохід зв'язків та соціально-економічних відносин, які виникають у певній соціальній мережі на основі існуючих норм й довіри.

Соціальний капітал формується на основі взаємовідносин усередині груп людей, які поєднуються завдяки спільним інтересам та підтримують неформальні контакти з метою взаємної вигоди й допомоги. Соціальний капітал нерозривно пов'язаний з інституціональними утвореннями, у буквальному сенсі формується завдяки ним. Вважаємо, що в становленні та розвитку підприємницьких мереж аграрної сфери провідну роль відіграє саме соціальний капітал.

Починаючи з 80-х років ХХ ст. в наукову термінологію увійшло поняття «підприємницькі мережі», яке набуло визнання й поширення як у теорії, так і на практиці. Так, норвезький теоретик Х. Хоканссон та Д. Форд з Великобританії у своїх роботах розкривають сутність бізнесу в мережах, особливості взаємодії компаній поза ринками й ієрархіями [19, 20]. Фінські професори А. Халінен та Я.-А. Тернруас досліджують процеси взаємодії, які виникають у мережах у рамках ділових відносин [21, 22]. Професор з Данії П. Х. Андерсен, австралійський дослідник К. Д. Медлін і згаданий фінський професор Я.-А. Тернруас надають представлення мереж, де взаємодії засновані на постійному осмисленні акторами процесів розгортання подій та розумінні мережевих контекстів як продовження зміни зв'язків у просторі й часі [16].

У тому, що підприємницькі мережі являють собою особливу форму взаємодії суб'єктів ринку, яка передбачає спільне використання їхніх ресурсів і ділової активності для створення додаткових конкурентних переваг, згодна більшість сучасних вітчизняних науковців (табл. 1).

На рисунку 1 наведено взаємозв'язок соціального капіталу й підприємницьких мереж.

1. Тракткування сутності поняття «підприємницькі мережі» в роботах вітчизняних науковців

Автор	Тракткування
О. В. Білега [1, с. 35]	«Для самостійних одиничних підприємств приєднання до мережевої структури є шансом функціонування і розвитку у складі потужної економічної структури, засобом адаптації до циклічних коливань в економіці, здатним максимізувати вигоди, які учасники структури можуть одержати з можливостей, наданих технологіями мережевої взаємодії. Оптимальним варіантом інтегрованої мережевої структури є сукупність підприємств та організацій, координація яких виходить за межі звичайних контрактів на ринках товарів і капіталів, але при збереженні статусу підприємств інтегрованої структури, як окремих господарюючих суб'єктів, та одночасному виділенні центральної ланки, яка здійснює координацію»
С. А. Бульба [2, с. 109]	Підприємницька мережа «...є об'єднанням юридично незалежних господарюючих суб'єктів одно- або різнопрофільної спеціалізації, що характеризується спільністю фінансово-економічних інтересів учасників у межах групи, локалізацією зусиль кожної ланки на визначеному сегменті розвитку, координацією важелів внутрішнього фінансово-господарського механізму з метою досягнення визначених цілей та завдань розвитку»
О. М. Зборовська, Д. В. Ніколаєнко [4, с. 116]	«Базова передумова розуміння стратегії розвитку підприємницьких мереж полягає в тому, що об'єднанням ресурсів і компетенцій підприємства мережі посилюють стратегічну гнучкість через розвиток здібностей швидкої й ефективної конфігурації нових джерел ресурсів для використання виникаючих ринкових можливостей. Мережа також дає змогу спільно досягати ефекту масштабу без збільшення розміру окремих підприємств і подолати тиск скорочення життєвого циклу технологій та продуктів»

О. О. Кавун [5, с. 244]	«...підприємницькі мережі – це складна форма організації взаємодії між суб'єктами господарювання, яка передбачає об'єднання їх ресурсів і ділової активності на корпоративних, договірних або добровільних (партнерських) засадах з метою створення додаткових конкурентних переваг на ринку»
В. В. Коваль [6, с. 284]	«В сучасних умовах мережеву структуру варто визначити через сукупність самостійних суб'єктів господарювання, пов'язаних певними інтеграційними взаємодіями з метою результативного комбінування ресурсів і ключових компетенцій, економічна діяльність яких ґрунтується на горизонтальних зв'язках між суб'єктами відносин, із соціально-ціннісними орієнтирами учасників, що керуються загальною довгостроковою метою й діють за єдиними погодженими правилами»
О. П. Корольчук, Г. П. Сиваненко [7, с. 77]	«Підприємницькі мережі, вважаємо, доцільно визначати як форму співпраці різних учасників ринку за рахунок спільних дій і спільного використання ресурсів з метою досягнення спільних цілей»
В. Семенов, О. Білега [9, с. 363]	«Підприємницька мережа – це стратегічний союз, що інтегрує дві та більше компаній, які комбінують ресурси для розвитку найбільш вигідних напрямів підприємницької діяльності»

Джерело: Складено автором на основі опрацювання літературних джерел.

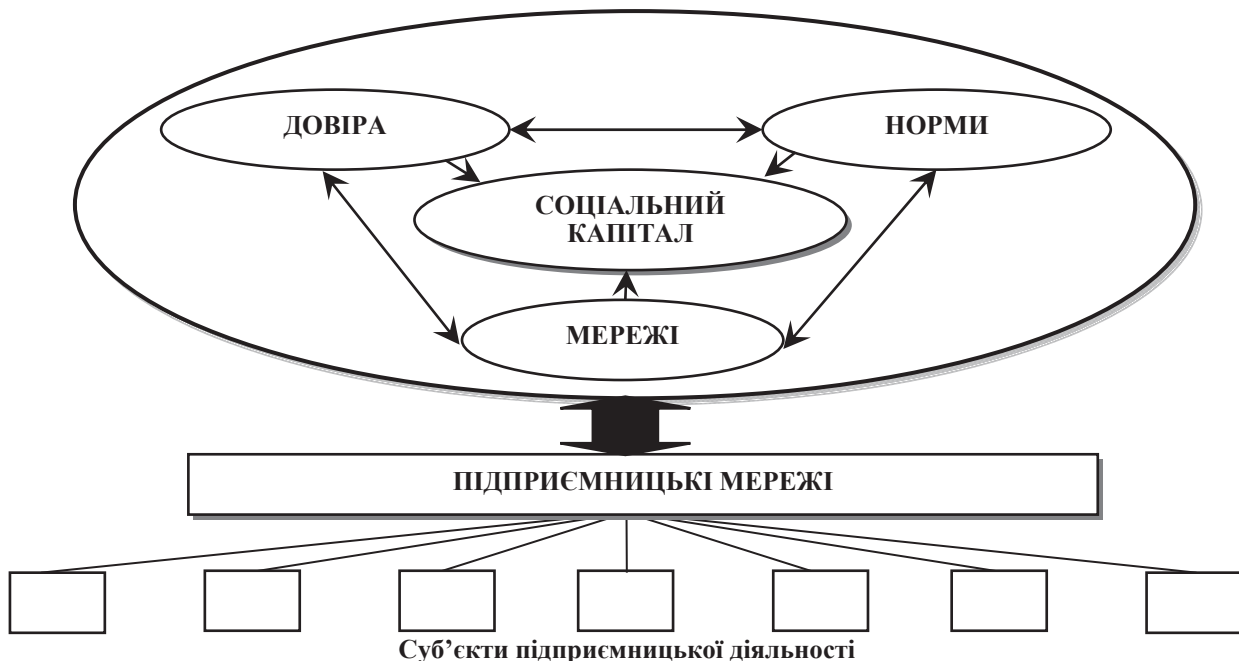

Рис. 1. Взаємозв'язок соціального капіталу з підприємницькими мережами

Джерело: Складено автором на основі опрацювання літературних джерел.

Формування та розвиток підприємницьких мереж в аграрній сфері сприятиме зниженню трансакційних витрат її суб'єктів, яке відбуватиметься в результаті уникнення подолання витрат, пов'язаних із доступом до ринків, ресурсів, інформації, інвестицій, інновацій тощо. Одним із головних напрямів вирішення цих питань є розбудова інститутів аграрного підприємництва, і насамперед сільськогосподарської кооперації.

У таблиці 2 наведені дані щодо динаміки за 2005-2015 роки наявності в Україні сільськогосподарських обслуговуючих коопера-

тивів (СОК), особистих селянських, а також фермерських господарств. За ці роки кількість СОК зросла більше ніж у 2,5 раза, середньорічний темп приросту становив 9,8%. Однак в абсолютному виразі їхня кількість вкрай мала й не задовольняє реальні потреби аграрної сфери економіки. Із загальної кількості діючих СОК молочарських – 27,6%, з обробітку землі та збирання врожаю – 27,1, м'ясних – 3,0, плодоовочевих – 11,8, зернових – 6,4 і з надання інших послуг – 23,9 %. Реально ведуть господарську діяльність лише 54,9% зареєстрованих СОК.

2. Динаміка наявності в Україні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Рік	Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, од.	Особисті селянські господарства				Фермерські господарства			
		кількість, тис. од.	площа земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, тис. га	кількість ВРХ, гол.	кількість свиней, гол.	кількість, од.	площа сільськогосподарських угідь – усього, тис. га	кількість ВРХ, тис. гол.	кількість свиней, тис. гол.
2005	372	4915,3	2796,2	3309,5	3509,4	42445	3661,2	109,5	150,2
2006	438	4817,8	2746,4	3258,2	3790,5	43150	3972,8	112,4	232,2
2007	468	4750,1	2712,9	2976,3	3256,3	43410	4198,9	105,2	247,5
2008	503	4666,0	2724,0	2807,8	2954,7	42446	4327,8	98,6	230,7
2009	759	4612,1	2740,5	2652,2	3311,3	41906	4298,6	97,6	272,6
2010	838	4540,4	2841,8	2454,2	3319,3	41524	4290,8	95,3	294,8
2011	920	4359,0	2819,9	2383,7	3045,4	40965	4345,9	103,0	260,4
2012	947	4301,8	2884,1	2566,8	3031,3	40676	4389,4	109,9	265,2
2013	1035	4241,6	2858,0	2519,7	3049,0	40752	4451,7	111,8	272,9
2014	928	4136,8	2820,2	2177,3	2779,8	32133	4707,7	103,7	249,9
2015	949	4108,4	2837,1	-	-	32303	4343,7	106,3	276,1
2015 у % до 2005	255,1	83,6	101,5	65,8**	79,2**	76,1	118,6	97,1	183,8
Середньорічний темп приросту, %	9,8	-1,8	0,1	-4,5**	-2,6**	-2,7	1,7	-0,3	6,3

* Дані за 2014–2015 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

**Розрахунки за 2005-2014 рр.

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

Незважаючи на те, що за 2005-2015 роки кількість особистих селянських господарств зменшилася на 6,4% (у середньому за рік скорочення відбувалося на 1,8%), фермерських – відповідно на 23,9% (у середньому за рік на 2,7%), їхня кількість і вклад в економіку країни залишаються суттєвими. Так, у 2015 році господарствами населення було вироблено 44,9% від загального обсягу сільськогосподарської продукції, у тому числі 40,9% продукції рослинництва, 54,5% – тваринництва. Частка фермерських господарств у сільськогосподарському виробництві в 2015 році становила 7,9%, у тому числі 10,4% у продукції рослинництва, 1,9% – тваринництва, а частка обсягу виробленої продукції суб'єктами малого підприємництва сільського, лісового та рибного господарства – 32,6% (у тому числі мікропідприємств

– 10,4%), реалізованої продукції – відповідно 34,3% (у тому числі мікропідприємств – 11,6%).

Якщо врахувати самозабезпечення сільського населення продуктами харчування, провідна роль малого підприємництва (особистих селянських, а також фермерських господарств, серед яких 81 % мають в обробітку земельні ділянки площею до 500 га) у підтримці продовольчої безпеки країни є незаперечною. Тому вважаємо, що проблема створення й функціонування підприємницьких мереж в аграрній сфері економіки актуальна передусім саме для них.

На рисунку 2 наведена загальна схема формування підприємницької мережі, яка включає основні етапи, необхідні умови та наслідки кожного з них. Так, для формування взаємної довіри (перший етап) необхідна

наявність особистих дружніх стосунків, позитивної особистої репутації керівника й відповідного іміджу підприємства, які приведуть до виникнення деяких позитивних очікувань, зниження рівнів невизначеності та ризику, а також сприятимуть створенню попередніх умов для кооперації.

Спонуканням до взаємовідносин між суб'єктами підприємницької діяльності

(другий етап) є взаємні економічні інтереси сторін, наявність і можливість соціального контролю, а також ініціатива однієї сторони до кооперації – особливої форми організації економічної діяльності для досягнення спільних цілей. У результаті формуються тісніші довірчі відносини, поліпшуються взаємні очікування, формуються правила й процедури взаємодії.

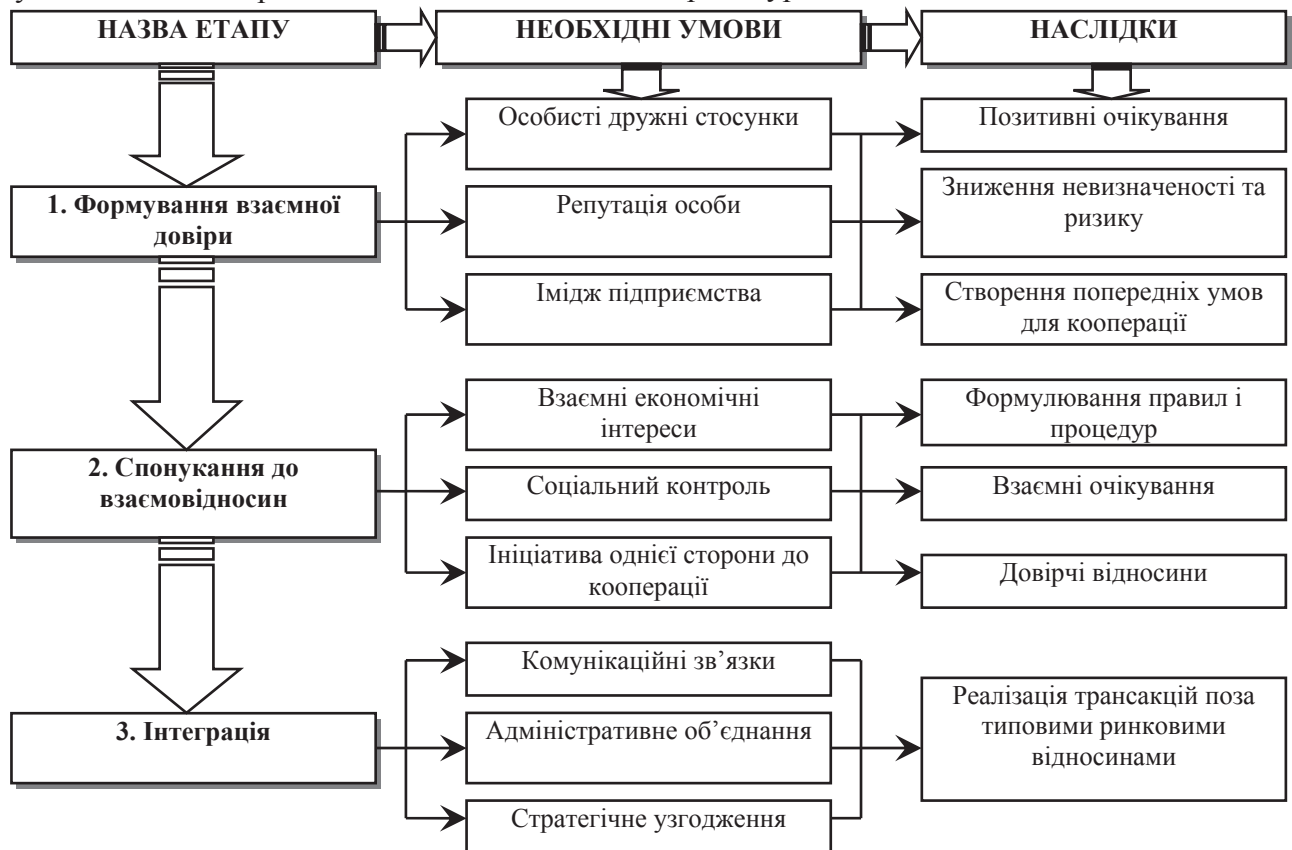

Рис. 2. Загальна схема формування підприємницької мережі

Джерело: Складено автором на основі опрацювання літературних джерел.

Процеси інтеграції (третій етап), тобто тісніше взаємозближення та створення стабільних взаємозв'язків, передбачають створення комунікаційних зв'язків, адміністративного й стратегічного об'єднання з метою виконання трансакцій поза типовими ринковими відносинами. Саме це сприятиме зниженню трансакційних витрат і створенню додаткових конкурентних переваг суб'єктів підприємницької діяльності.

Висновки. В умовах інституціональних трансформацій розвиток аграрної сфери економіки потребує пошуку якісно нових ресурсів, одним з яких є соціальний капітал, який одночасно є передумовою створення та ре-

зультатом функціонування підприємницьких мереж даної сфери економіки. Суб'єкти підприємницької діяльності, об'єднуючись у підприємницькі мережі, одержують додаткові конкурентні переваги завдяки спільного використання власних ресурсів і ділової активності. Формуванню та розвитку підприємницьких мереж в аграрній сфері сприятиме розбудова інститутів аграрного підприємництва, і, передусім, сільськогосподарської кооперації. Перспективами подальших досліджень є визначення напрямів інституційних перетворень, які сприятимуть стимулюванню розвитку в аграрній сфері підприємницьких мереж, а також соціального капіталу.

Список використаних джерел

1. Білега О.В. Механізми державного управління розвитком малого бізнесу на основі підприємницьких мережових структур / О. В. Білега // Вісн. соціально-економічних досліджень. – 2014. – Вип. 2. – С. 29–35.
2. Бульба С.А. Сучасні тенденції розвитку підприємницьких мереж у торгівлі / С. А. Бульба // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 1. – С. 108–111.
3. Бурдые П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдые // Экономическая социология (электронный журнал). – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–74. – Режим доступа : www.ecsoc.msses.ru.
4. Зборовська О.М. Стратегія розвитку підприємницьких мереж / О. М. Зборовська, Д. В. Ніколаєнко // Вісн. Одеського нац. ун-ту. Серія : Економіка. – 2015. – Т. 20, Вип. 5. – С. 115–118.
5. Кавун О.О. Диверсифікація діяльності підприємницьких мереж у торгівлі: сутність, форми, мотиви та ризики здійснення / О. О. Кавун // Проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 243–248.
6. Коваль В.В. Генезис мережевої взаємодії підприємницьких структур у вітчизняному інституціональному середовищі / В. В. Коваль // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 3. – С. 282–286.
7. Корольчук О.П. Роль громадських організацій у формуванні та розвитку підприємницьких мереж / О. П. Корольчук, Г. П. Сиваненко // Наук. вісн. Полтавського ун-ту економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2010. – № 5(1). – С. 75–80.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт; пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 190 с.
9. Семенов В. Оцінювання методичних підходів до ідентифікації потенціалу конкурентоспроможних підприємницьких мереж / В. Семенов, О. Білега // Економічний аналіз. – 2012. – Т. 11(3). – С. 363–366.
10. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. – М., 1916. [2-е изд. М., 1918. – 3-е доп. изд. – М., 1919. – Переиздание. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.].
11. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуяма [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма // День. – 2006. – № 177. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shcho-take-socialniy-kapital>;
12. Шпикуляк О.Г. Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій / О. Г. Шпикуляк, Г. Ф. Мазур // Економіка АПК. – 2014. – № 8. – С. 63–68.
13. Шпикуляк О. Г. Мотивація формування людського та соціального капіталу в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 135–141.
14. Шпикуляк О.Г. Соціальний капітал як інституційна детермінанта розвитку сільських територій та аграрного підприємництва / В. П. Рябоконь, О. Г. Шпикуляк, В. А. Пехов // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2015. – № 1. – С. 83–94.
15. Шпикуляк О.Г. Формування та інституціоналізація соціального капіталу у розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки / О. Г. Шпикуляк, В. А. Пехов // Економіка АПК. – 2015. – №11. – С. 102–107.
16. Andersen P.H. Processual Research in a Business Network: Purpose and Methodological Deliberations [Electronic resources] / Poul Houman Andersen, Christopher John Medlin, Jan-Åke Törnroos // Conference: IMP Asia in Africa Conference 4-7 December 2016, At Cape Town, South Africa. – Access : https://www.researchgate.net/publication/311451324_Processual_Research_in_a_Business_Network_Purpose_and_Methodological_Deliberations
17. Becker G.S. Investment in Human Capital : A Theoretical Analysis / Gary S. Becker // The Journal of Political Economy. – 1962. – Vol. 70. – Issue 5, Part 2: Investment in Human Beings. – P. 9–49.
18. Coleman J.S. Foundations of Social Theory / James Samuel Coleman. – Cambridge (MA), 1990. – Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 1990. – 993 p.
19. Håkansson H. Business in networks. / H. Håkansson, D. Ford, L.a.-E. Gadde, I. Snehota, A. Waluszewski. – Glasgow : John Wiley & Sons, 2009. – 434 p.
20. Håkansson H. How should companies interact in business networks? / H. Håkansson, D. Ford // Journal of Business Research. – 2002. – Vol. 55, (2). – P. 133–139.
21. Halinen A. Network process analysis: An event-based approach to study business network dynamics. / A. Halinen, J.-Å. Törnroos, M. N. Elo // Industrial Marketing Management. – 2013. – Vol. 42, (8). – P. 1213–1222.
22. Halinen A. Time and process in business network research. / A. Halinen, C. J. Medlin, J.-Å. Törnroos // Industrial Marketing Management. – 2012 – Vol. 41, (2) – P. 215–223.
23. Hanifan L. J. The rural school community center / L. J. Hanifan // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1916. – № 67. – P. 130–138.
24. Jennings C. Social capital, conflict and welfare / Colin Jennings // Journal of Development Economics. – 2017. – Vol. 124. – P. 157–167.
25. Omar Al-Tabbaa. Social capital to facilitate ‘engineered’ university–industry collaboration for technology transfer: A dynamic perspective / Omar Al-Tabbaa, Samuel Ankrah // Technological Forecasting and Social Change. – 2016. – Vol. 104. – P. 1–15.
26. Putnem R. Who Killed Civic America? / R. Putnem // Prospect. – 1996. – March. – P. 66–72.
27. Schultz T.W. The Economic value of education // Théodore W. Schultz. – New York and London: Columbia University Press, 1963. – 92 p.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2017 р.

Фахове рецензування: 10.04.2017 р.

* * *

УДК 330.341.1

*С.А. ВОЛОДІН, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, науковий директор
Інститут інноваційного провайдингу
О.І. ЧЕКАМОВА, науковий співробітник
Інститут рису НААН*

Теоретичні засади формування і реалізації інноваційного потенціалу в розвитку економіки

Постановка проблеми. Перехід до нової економічної системи, що відповідає сучасним науково-технічним, технологічним умовам і перспективам світової цивілізації, можливий лише за умови розвитку інноваційним шляхом. Для аграрної науки на нинішній час злободенними є питання конкурентоспроможності власних наукових розробок, формування дієвого механізму доведення розробок до стану інновацій та реалізації їх, що дасть можливість одержати додаткові джерела фінансування подальших наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інноваційного розвитку вітчизняної економіки, створення і трансферу інновацій присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як В.П. Александрова [1], Г.О. Андрощук [2], І. Ансофф [3], Ю.Ф. Бажал [4], Х. Барнетт [24], С.В. Валдайцев [7], С.А. Володін [8], В.М. Геєць [10], П. Друкер [25], О.В. Крисальний [13], Л.І. Курило [14], Ю.О. Лупенко та О.Г. Шпикуляк [12], Г. Менш [28], Б. Санто [19], Б. Твісс [30], Р.А. Фатхутдінов [21], Л.І. Федулова [22], С. Фрімен [26], Ю.Ф. Шкворець [23], Й. Шумпетер [29] й інші.

У наукових працях активно висвітлюються питання державного регулювання, організаційно-економічні аспекти інноваційної діяльності, механізм запровадження інновацій у виробництво. Проте недостатньо вивче-

ними є питання ефективної організації процесу створення конкурентоспроможних інновацій, які відповідають потребам ринку.

Проте існуючі наукові дослідження, вивчення сучасної практики функціонування наукових установ аграрної сфери дають підстави стверджувати, що їхня інноваційна діяльність має фрагментарний характер, не сформований механізм перетворень власне наукової продукції в інновацію та процес реалізації цієї інновації. Для запровадження інноваційної моделі розвитку науки, забезпечення правової охорони результатів наукових досліджень, їх конкурентоспроможності й ефективного використання інтелектуальної продукції наукових установ у системі Національної академії аграрних наук України створюється інноваційна інфраструктура, напрацьовуються відповідні механізми. Тому своєчасним і необхідним є подальше вдосконалення підходів до реалізації інноваційної складової науково-інноваційного процесу в сфері аграрної науки, розробки ефективних механізмів організації інноваційного процесу в наукових установах аграрної сфери з метою підвищення ефективності роботи аграрної науки. Цим і зумовлюється актуальність дослідження та його практична цінність.

Метою статті є формування ефективної системи продукування конкурентоспроможних наукових розробок, перетворення їх в інновації й трансфер інновацій за системою інноваційного провайдингу.

© С.А. Володін, О.І. Чекамова, 2017

Виклад основних результатів дослідження. Інтелектуальна економіка (знань, інноваційна) – тип економіки, заснованої на потоці інновацій, на постійному технологічному удосконаленні, на виробництві й експорті високотехнологічної продукції з дуже високою доданою вартістю самих технологій. Вважається, що при цьому прибуток створює інтелект новаторів і вчених, інформаційна, а не матеріальна сфера (індустріальна економіка) й не концентрація фінансів (капіталу).

У процесі науково-інноваційної діяльності виникає питання щодо її ефективності. Вирішення цього питання лежить у площині оцінки результатів, одержаних у процесі науково-інноваційної діяльності. Як критерій такої оцінки пропонується використовувати інноваційний потенціал науково-технічної продукції.

У «Російському тлумачному словнику» під потенціалом розуміється сукупність засобів, можливостей у якій-небудь області [15, с. 518].

У тлумачному словнику С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової дається таке визначення потенціалу: «...ступінь потужності в якому-небудь відношенні, сукупність яких-небудь засобів, можливостей...» [17, с. 571].

У [20, с. 1046] зазначається: «Потенціал - джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для рішення якого-небудь завдання, досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній галузі».

У [6] під потенціалом розуміються засоби, запаси, джерела, які є в наявності й можуть бути мобілізовані, задіяні, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, розв'язання якого-небудь завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній галузі.

Поняття потенціалу розглядають як можливість використання наявних ресурсів для досягнення певних цілей. У цьому контексті термін «інноваційний» стосовно потенціалу визначає цільовий вектор, направленість на комерціалізацію новацій.

Щодо визначення терміна «інноваційний потенціал», одні дослідники ототожнюють його з можливістю використання (здатність

та готовність до використання), інші – з сукупністю засобів, що використовуються при інноваційній діяльності. Зважаючи, що поняття здатності й готовності до використання розкриваються через сукупність засобів і ресурсів, маємо визначення інноваційного потенціалу як наявності та готовності до використання сукупності певних ресурсів для ведення інноваційної діяльності. Тут слід зауважити щодо поняття сукупності. В даному випадку варто говорити не про сукупність, а про комплекс взаємозв'язаних і взаємозумовлених об'єктів (засобів та ресурсів), або іншими словами – систему засобів і ресурсів. Тоді необхідно уточнити визначення інноваційного потенціалу: під терміном «інноваційний потенціал» розглядається наявність та готовність до використання системи засобів і ресурсів для досягнення цілей інноваційної діяльності. Реалізація інноваційного потенціалу буде тим вища, чим більший ступінь використання інноваційних ресурсів та їхня взаємодія в досягненні результатів інноваційної діяльності.

Поняття інноваційного потенціалу загалом використовують щодо певного суб'єкта, який розглядається, – країни, регіону, галузі, окремої організації.

В науковій економічній літературі поняття інноваційного потенціалу застосовується до об'єктів на різних рівнях структурованості економічної системи:

інноваційний потенціал національної економіки (макрорівень);

інноваційний потенціал галузі (мезорівень);

інноваційний потенціал окремого підприємства (мікрорівень).

Продовжуючи дану класифікацію, розглянемо також інноваційний потенціал інноваційного продукту (нанорівень) як найнижчий рівень економічної системи. Всі розглянуті рівні інноваційного потенціалу взаємозв'язані, доповнюють, забезпечують і визначають один одного. Інноваційний потенціал продукту є основним критерієм інноваційного потенціалу на вищих рівнях, тому питання його підвищення набувають особливої актуальності.

Із погляду ефективності науково-інноваційної діяльності актуальним є питан-

ня аналізу та оцінки інноваційного потенціалу для досягнення поставленої мети. Чим вищий потенціал, тим більші можливості реалізовувати інновації.

Щодо оцінки економічного, інноваційного, науково-технічного потенціалу традиційно використовується ресурсний підхід, який передбачає оцінку наявних ресурсів об'єкта дослідження. Такий підхід має право на існування, але він не є конструктивним для визначення інноваційного потенціалу продукту. В рамках ресурсного підходу акцентується увага на окремих ресурсах, а не на шляхах і можливостях їх використання. Нами пропонується програмно-цільовий підхід до оцінювання інноваційного потенціалу інтелектуальних продуктів (планування й виконання проектів ведеться не від наявних ресурсів, а від поставлених цілей), який усуває зазначену вище проблему: для оцінювання обираються параметри, спрямовані на досягнення мети науково-інноваційного процесу, що дає можливість говорити про конструктивний характер даного оцінювання (в самому оцінюванні закладаються шляхи досягнення заданих цілей).

Науково-інноваційна діяльність поєднує окремі складові в єдиний комплекс із метою продукування інновацій та висуває до результатів такої діяльності вимоги мати ознаки також і новизни, яка трансформується в новизну споживчих характеристик інноваційного продукту, і комерційної придатності. Сформувавши низку параметрів для оцінки таких ознак, матимемо систему параметрів, визначивши які можна оцінити інноваційний потенціал створюваної науково-інноваційної продукції.

У даному контексті інноваційність науки – це придатність результатів наукових досліджень до комерціалізації, іншими словами, це інноваційний потенціал результатів науково-інноваційної діяльності.

Поняття інновації тісно пов'язане з творчою діяльністю, адже новація з'являється в результаті творчого розв'язання технічної, технологічної, організаційної або інших проблем. Ці рішення характеризуються такими критеріями:

- високий рівень, революційність та тривалий термін використання;
- містять нові творчі ідеї;
- мають широкий спектр застосування;
- можуть використовуватись (адаптуватись до умов) іншими організаціями;
- у результаті реалізації цих рішень створюється додана вартість;
- вносять свій вклад у досягнення бізнесових цілей [8].

Товаром, що пропонується на наукоємному ринку науковою сферою, є науково-технічна продукція, яка користується попитом короткий проміжок часу в зв'язку з поступовою втратою новизни. Створення науково-технічної продукції потребує певного часу, але на сучасному етапі спостерігається прискорення темпів змін виробничого процесу, що викликає необхідність прискорення генерації інноваційних рішень із метою підтримання високого рівня новизни інноваційних продуктів.

У понятті науково-інноваційної діяльності поєднуються наукова й інноваційна складові, як зазначалося вище, причому інноваційна є цілеспрямованою для наукової, а також вона трансформує прикладні результати наукових досліджень в інноваційний продукт. Тому актуальним є питання спрямованості наукового творчого процесу на прагматичний результат. Для цього використовується вже згаданий вище програмно-цільовий підхід. Переваги використання такого підходу до організації науково-інноваційного процесу такі:

- дає змогу об'єднати наукову та інноваційну складові науково-інноваційного процесу в єдиний конвеєр, узгоджуючи між собою результати діяльності й механізми їх досягнення;

- орієнтує процес на створення кінцевого продукту, а не на результати досліджень;

- уможливорює перейти від програмних наукових досліджень до цільових;

- узгоджує етапи науково-інноваційного процесу, задаючи вхідні та вихідні параметри об'єктів, що трансформуються;

- задає параметри кінцевого продукту, що дає можливість ще при плануванні визначити його інноваційний потенціал.

Управління науково-дослідним процесом за програмно-цільовим методом дає змогу сконцентрувати науково-творчий потенціал для розвитку визначених пріоритетних напрямів, стимулювання створення й просування необхідних ринку науково-технічних розробок. Планування, фінансування продуктивного наукового творчого процесу з інноваційним результатом здійснюється на засадах наукового інновінгу.

Науковий інновінг – це система продуктивної творчості в науковій сфері, яка передбачає побудову науково орієнтованого науково-інноваційного процесу з метою створення конкурентоспроможної наукомісткої продукції з високим інноваційним потенціалом, на яку є платоспроможний попит на ринку [9]. Для здійснення науково-інноваційного процесу в аграрній сфері було розроблено систему інноваційного провайдингу, яка описувала систему створення та трансформації наукових знань в інноваційний продукт. За визначенням, система інноваційного провайдингу – це «...комплекс, який забезпечує системний перехід до наукоємного ринку, здійснення інноваційних перетворень науково-виробничої бази, створення й розвиток підприємницької інтегрованої з наукою інноваційно-венчурної інфраструктури <...> Система інноваційного провайдингу розглядає науково-інноваційну діяльність як безперервний процес створення, удосконалення, привласнення і трансферу об'єктів науково-технічних та інноваційних досягнень» [18, с. 99].

Схема науково-інноваційного процесу передбачає правове регулювання об'єктів, які трансформуються від об'єкта креативних прав до об'єкта трансферу прав. Для цього слід чітко визначити об'єкти, якими оперуватимемо, і сформулювати порядок їх трансформації. Досить часто процес послідовної трансформації об'єктів не має чіткої формалізації. Зокрема, при розробці технологічних елементів досить розмитою є процедура трансформації об'єктів креативних прав (науково-прикладні знання) в об'єкти новачійних прав (наукові розробки), які передбачають наявність технічної документації, а також перетворення об'єктів новачійних прав в об'єкти майнових прав через проце-

дуру надання правової охорони та вартісної оцінки окремих наукових розробок і комплексних інноваційних продуктів.

Безперервний трансформаційний потік створюваних інформаційних об'єктів за системою наукового інновінгу дає змогу підвищити результативність наукової діяльності за рахунок удосконалення науково-інноваційного процесу. З вищенаведеного можна зробити висновок, що підвищення здатності наукових установ до продукування конкурентоспроможних інновацій передбачає такі дії:

1. Підвищення ефективності розв'язання поставлених проблем за рахунок творчого пошуку на основі евристичних принципів активізації творчої активності співробітників наукової установи.

2. Організація наукового процесу на основі програмно-цільового підходу, що передбачає проектування результатів досліджень – наукових розробок – на основі визначених перспективних напрямів розвитку галузі й економічної доцільності проведення досліджень.

3. Використання відповідного інструментарію оперування знаннями для методичного забезпечення інформаційної складової об'єктів науково-інноваційного продукування (ідентифікація, класифікація, тезаврація об'єктів креативних прав).

4. Організація і формалізація процесу здійснення правового супроводу при трансформації наукових розробок в інновації й трансферу інновацій.

5. Організація та формалізація економічної складової об'єктів науково-інноваційного продукування.

Загальну схему науково-інноваційного процесу в розрізі його складових представлено нижче (рис. 1).

Процес створення науково-інноваційної продукції формує три конвеєрні потоки, взаємозалежні між собою. Один із них являє собою трансформацію самого науково-технічного об'єкта – від науково-технічних знань через форму науково-технічних розробок і науково-технічних активів до стану інновацій; другий потік відображає правовий аспект трансформації – від об'єкта креативних прав через стан об'єкта майнових

прав до об'єкта трансферу прав; третій – економічну оцінку вартості створення та ре-

алізації науково-технічного об'єкта.

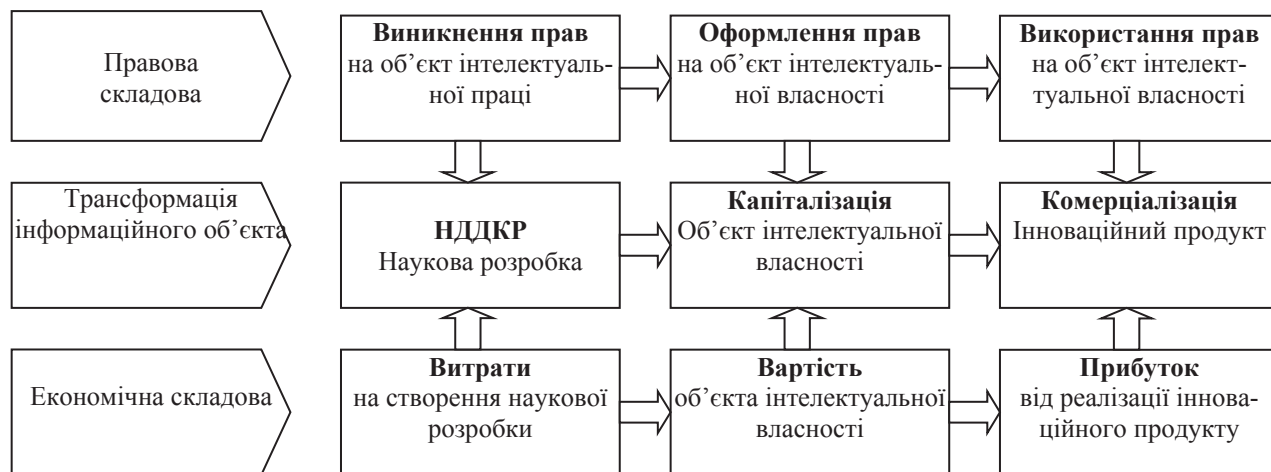

Рис. 1. Блок-схема науково-інноваційної процесу

Джерело: Сформовано авторами.

Таким чином, із продуктопотоків науково-інноваційного процесу за методом наукового інновінгу ми виділяємо інформаційну, складову знань і трансформацію її за тим же методом наукового інновінгу. Необхідною умовою формування продуктопотоків є формалізація знань, тобто виділення із загального потоку й надання такому об'єкту певних ознак. Інструментарій для оперування об'єктами знань надає менеджмент знань. Застосування його методів і підходів уможливує ефективно використовувати знання як актив організації. Інформаційна складова даних об'єктів має нематеріальну природу, тому для оперування такими об'єктами слід застосовувати спеціальні інструменти. Також треба виділити такі об'єкти знань та зафіксувати на матеріальному носії, тобто ідентифікувати. Для цього об'єктам знань варто надати певних ознак, за якими їх слід виділяти. Систематизовані в певну класифікацію ознаки об'єктів знань є основою для ідентифікації. Така система ознак повинна мати ринкову направленість, щоб визначати можливість комерціалізації інформаційного продукту. Крім того, ідентифіковані об'єкти знань мають відповідним чином зберігатися й бути підготовленими до використання. Отже, на етапі створення об'єктів знань їх потрібно ідентифікувати за ознаками ринкового спрямування.

У формалізованому потоці знань об'єкти ще не мають форми, в якій можуть бути ре-

алізовані на наукоємному ринку, для виконання цієї умови повинні трансформуватися певним чином і набути нових якостей. Для розгляду таких перетворень звернемо увагу на правові аспекти обороту об'єктів знань.

У ринкових умовах інтелектуальні досягнення використовуються як специфічні об'єкти – об'єкти інтелектуальної власності. Нематеріальна природа останніх зумовлює необхідність використання спеціального інструментарію привласнення таких об'єктів з метою подальшого застосування в ринкових відносинах та захисту від несанкціонованого використання. Для цього є інститут права. Таким чином, правова складова процесу створення й трансформації інформаційних об'єктів є важливим аспектом науково-інноваційного процесу. Специфіка інтелектуального продукту – його нематеріальність і пов'язані з цим особливості його використання. Як зазначав А. Горц: «Замість того, щоб сказати про нематеріальні по суті товари, що «їхня вартість полягає в знаннях», вірніше було б сказати, що вона полягає в монополії на знання, в ексклюзивних якостях, які ці знання надають товарам, в яких уречевлені, а також у здатності фірми зберегти цю монополію» [11]. Таким чином, зусилля власників знань повинні бути спрямовані на формування монополії на використання знань за допомогою організаційного, правового й економічного механізмів.

Використання знань як активу організації потребує організаційно-правових заходів щодо виділення, обліку, оцінки та захисту в процесі використання.

Для об'єктів трансформаційного процесу важливим є також економічний аспект, що зумовлює додаткові перетворення об'єктів знань. Адже при реалізації на ринку інтелектуальних продуктів важливим залишається питання окупності витрат на створення ринкового товару. Доцільність створення об'єктів знань у ринкових умовах визначається співвідношенням витрат на створення таких об'єктів до прибутку від їхньої реалізації.

Варто навести зауваження Р.М. Нижегородцева [16, с.6-7], що одержання наукової інформації як результат процесу праці є можливим лише у випадку, коли цю наукову інформацію супроводжує той чи інший матеріальний носій, в якому вона уречевлюється. Отже, продуктом праці ніколи не є сама по собі інформація, вона завжди виступає разом зі своїм матеріальним носієм, від форми і характеру якого часто суттєво залежать перспективи подальшого використання цієї інформації в процесі суспільного виробництва. Таким чином, як продукт праці, здійснюваної в сфері НДДКР, виступає не інформація як така, а інформаційний продукт, в якому уречевлена інформація обтяжена своїм матеріальним носієм.

У рамках системи інноваційного провайдингу на етапі створення знань необхідно сформувати таку систему управління знаннями, яка давала б змогу ефективно використовувати наявні знання та мала б механізми кореспондування з наступним етапом капіталізації. Входом у підсистему створення

знань є замовлення на сформований інноваційний продукт, виходом – інтегрований інноваційний продукт. Слід зазначити, що в загальному випадку кінцевий продукт, який буде представлений на ринку, має інтегрований, комплексний характер, тобто формується як система, що включає інтелектуальну (набір (комплекс) наукових розробок і науково-технічних знань) та матеріальну (наукомістка продукція або устаткування для використання ОІВ) складові. В термінах системи інноваційного провайдингу інтегрований продукт (науково-інноваційний продукт) включає:

системоутворювальний об'єкт (об'єкти) інтелектуальної власності (ОІВ). ОІВ можна розглядати як в економічному, так і в правовому аспекті. Правовий аспект функціонування ОІВ набуває важливого значення в зв'язку з нематеріальною його природою. Використання ОІВ регулюється у відповідному правовому полі, об'єкту інтелектуальної власності надається правовий статус. Як об'єкт купівлі-продажу виступають майнові права на ОІВ;

науково-технологічний супровід його використання. Науково-консультаційні послуги стосуються консультацій як із виконання окремих технологічних елементів, так і організаційно-методичних заходів зі здійснення виробничої діяльності загалом. Науково-консультаційні послуги, що надаються власником інноваційного продукту, можуть мати різноманітний характер, бути уніфікованими для використання або для кожного випадку обиратися індивідуально;

матеріальну складову: наукоємну продукцію або устаткування для використання ОІВ (рис 2).

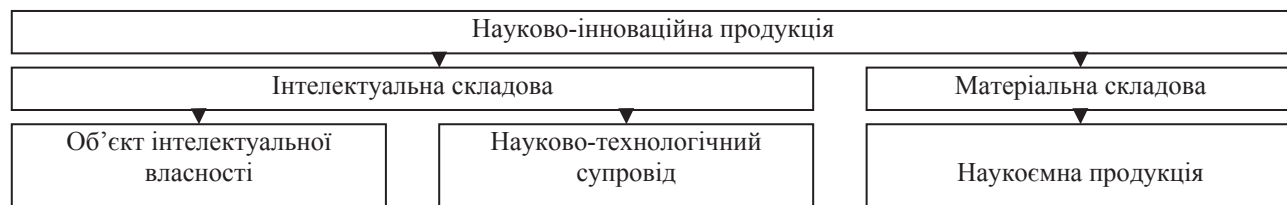

Рис. 2. Складові науково-інноваційної продукції

Джерело: Складено авторами.

Зазначені елементи продукту доповнюють один одного, надаючи інноваційному продукту закінченості, цілісності.

У світовій практиці при патентуванні ОІВ зазвичай власник передбачає, що для ефективного використання ОІВ необхідні специфічні матеріальні та/або нематеріальні ком-

поненти, які компанія-власник ОІВ надає тільки у разі укладення ліцензійних угод на використання ОІВ. Такими компонентами може бути матеріальна складова – наприклад, у рослинництві це насіння сорту рослин як компонент ліцензійної угоди на право використання сорту рослин, яке закріплене патентом чи свідоцтвом. Як нематеріальна складова можуть бути використані ноу-хау, що охороняються як комерційна таємниця, без якого використання ОІВ не дасть очікуваного ефекту. Для рослинництва це сортова агротехніка, деякі елементи технології, які уможливають ефективно використовувати одержане за ліцензією право на сорт рослин.

Висновки. Інноваційний потенціал науки полягає в можливості створення новацій із метою подальшої трансформації їх в інноваційні продукти. Інноваційний потенціал на рівні галузі визначається як здатність і можливість підприємств галузі сприймати інноваційні рішення, які сприяють підвищенню ефективності діяльності галузі; на рівні окремих підприємств галузі – наявність та готовність до використання системи засобів і ресурсів при веденні інноваційної діяльності з метою одержання конкурентних переваг; на рівні інноваційних продуктів – це наявність та готовність до використання системи засобів і ресурсів для реалізації й одержання економічної вигоди від використання інтелектуального продукту (це сукупність наявних можливостей, засобів реалізації прав на інтелектуальний продукт як нематеріальної складової комплексного інноваційного продукту для одержання економічних вигід від його використання).

Нами удосконалено обґрунтування сутності поняття інноваційного потенціалу на-

укової розробки як можливості та готовності до використання сукупності певних характеристик продукту, які сприяють його реалізації на наукоємному ринку, в структурі якого можна виділити інформаційну складову, що визначає сутність розробки й характеризується новизною та корисністю, правову складову як систему організації монопольного використання прав на інтелектуальний продукт і економічну (вартісну) складову, яка дає можливість оптимізувати економічні показники науково-інноваційної діяльності.

Тому запропоновано концептуальний підхід до підвищення інноваційного потенціалу науково-технічної продукції на основі застосування системи наукового інновінгу, що являє собою технологію створення інноваційних продуктів із використанням цілеспрямованого прагматичного творчого пошуку. Його складовими є використання інструментарію активних знань творчості та програмно-цільового підходу при плануванні й виконанні науково-дослідних робіт; формування чітких формальних процедур капіталізації та комерціалізації новацій, тобто ідентифікації, класифікації й тезаврації знань після їх створення, оцінки їх вартості та постановки на бухгалтерський облік із наступною інтеграцією як елементу до комплексного інноваційного продукту.

Оцінка інноваційного потенціалу науково-інноваційної продукції виступає як синтезована оцінка ресурсів інноваційного процесу й здійснюється згідно зі структурою інноваційного потенціалу, сформованою на основі програмно-цільового підходу. Нами удосконалено оцінку результативності науково-інноваційної діяльності за характеристиками створених наукових розробок.

Список використаних джерел

1. *Александрова В.П.* Ліцензія як засіб обміну науково-технічними досягненнями та ефективного їх використання / В.П. Александрова, Т.І. Щедрина // Проблеми науки. – 2001. – №7. – С. 21-25.
2. *Андрощук Г.О.* Економічний механізм стимулювання інновацій / Г.О. Андрощук // Проблеми науки. – 2000. – №1. – С. 24-30.
3. *Ансофф И.* Стратегическое управление / И. Ансофф – М.: Экономика, 1989. – 303 с.
4. *Бажал Ю.М.* Інноваційний розвиток економіки та напрями його прискорення: наук. доп. / Ю.М. Бажал, І.В. Одотюк, М.С. Данько [та ін.]. – К.: Ін-т економічного прогнозування НАНУ, 2002. – 80 с.
5. *Бендиков М.А.* Рынки высокотехнологичной продукции: тенденции и перспективы развития / М.А. Бендиков, И.Э. Фролов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – №2. – С. 147-156.
6. *Большая Советская энциклопедия* / Т. 20. – М.: Изд-во БСЭ, 1975. – 352 с.
7. *Валдайцев С.В.* Управление инновационным бизнесом / С.В. Валдайцев. – М., 2001. – 344 с.
8. *Володін С.А.* Інноваційний розвиток аграрної науки: моногр. / С.А. Володін. – К.: МАУП, 2006. – 400 с.

9. Володін С.А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку / С.А. Володін – К.: ЗАТ «Нічлава», 2007. – 384 с.
10. Гесьць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Гесьць, В.П. Семиноженко – Х.: Константа, 2006. – 272 с.
11. Горц А. Знание, стоимость и капитал. К критике экономики знаний / А. Горц // Логос: философско-литературный журнал. – 2007. – №4. – С. 5-63.
12. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк [та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 516 с.
13. Крисальний О.В. Організаційно-економічні особливості інноваційної діяльності / О.В. Крисальний. – Економіка АПК. – 2005. – №8. – С. 10-13.
14. Курило Л.І. Інтелектуальний капітал в аграрній сфері економіки / Л.І. Курило. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 322 с.
15. Лопатин В.А. Русский толковый словарь / В. А. Лопатин, Л. Е. Лопатина; изд. 7-е, испр. и доп. – М.: Рус. яз., 2001. – 882 с.
16. Нижегородцев Р.М. Информационная экономика. Кн. 2. Управление беспорядком: Экономические основы производства и обращения информации / Р.М. Нижегородцев. – М.: Кострома, 2002. – 174 с.
17. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова: Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова; Изд. 4-е, доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
18. Пигоров Г.С. Креатология и интеллектуальные технологии инновационного развития: учеб. для ВУЗов / Г.С. Пигоров, В.П. Козинец, А.Г. Махмудов [и др.] – Днепропетровск: Пороги, 2003. – 502 с.
19. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Б.Санто; пер. с венг. с изм. и доп. автора; общ. ред. и вступ. от Б.В. Сазонова. – М.: Прогресс, 1990. – 296 с.
20. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров; изд. 4-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 1600 с., с. 1046.
21. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учебник для вузов. 5-е изд. / Р. А. Фатхутдинов – СПб.: Питер, 2005. – 448 с.
22. Федулова Л. Стратегія управління інтелектуальною власністю в умовах інноваційної економіки / Л. Федулова // Персонал. – 2006. – №11. – С. 72-80.
23. Шкворець Ю. Програмно-цільове управління реалізацією пріоритетних напрямів соціально-економічного та науково-технічного розвитку / Ю. Шкворець // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 14-18.
24. Barnett H G. Innovation: The Basis of Cultural Change / H. G. Barnett. – New York : McGraw-Hill Book Company, 1953. – 462 p.
25. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship : Practice and Principles / P.R. Drucker. – New York: Harper and Row, 1985. – 277 p.
26. Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective / C. Freeman // Cambridge Journal of Economics. – 1995. – Vol. 19. – P. 5-24.
27. Man J. Creating innovation / J. Man // Work Study. – Vol. 50, №3. – 2001. – P.229-233.
28. Mensch G. Stalemate in Technology – Innovations Overcome the Depression. – New York: Ballinger Publishing Company, 1979. – 241 p.
29. Schumpeter J.A. The theory of economic growth / Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934. – 255 p.
30. Twiss B. Managing technological innovation / B. Twiss. – 4 ed. – London : Pitman Publishing, 1992. – 758 p.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2017 р.

Фахове рецензування: 11.04.2017 р.

* * *

Новини АПК

Продовольчий ринок України наповнений товарами в необхідному обсязі

Внутрішній ринок України наповнений продовольчими товарами в повному обсязі. Забезпечувати потреби ринку й надалі можливо завдяки наявності достатніх потужностей із виробництва харчових продуктів і запасів сировини. Про це йшлося під час відкритого засідання Робочої групи з моніторингу продовольчих ринків 17 травня поточного року.

Зустріч відбулася за ініціативи Антимонопольного комітету України у рамках Меморандуму про співпрацю між АМКУ, Міністерством аграрної політики та продовольства України і Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

«Мінагрополітики регулярно проводить моніторинг продовольчого ринку щодо його наповненості харчовими продуктами. Аналіз свідчить, що Україна стабільно виробляє достатню кількість продовольства для забезпечення внутрішніх потреб», – зауважив директор Департаменту продовольства Мінагрополітики України Микола Мороз.

На основі даних Держстату України та обласних державних адміністрацій Мінагрополітики здійснює аналіз стану насичення ринків основними продуктами харчування як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Результати такого аналізу були презентовані під час засідання Робочої групи.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Контроль господарювання у забезпеченні ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами

Постановка проблеми. У забезпеченні ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами важливого значення набуватиме контроль господарювання за рівнем рентабельності на основі відповідної інформаційно-аналітичної моделі для використання конкурентних переваг на ринку продукції: величини ціни, повної собівартості, обсягу реалізації. Проблема ефективного контролю господарювання сільськогосподарських підприємств полягає в тому, як цілеспрямовано буде організоване управління, яке б забезпечувало бажаний економічний розвиток виробництва та реалізації продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З контролю господарювання підприємств відомі дослідження як вітчизняних [3, 9], так й іноземних учених [1, 2, 8, 10 – 15], що вказує на важливість розв'язання зазначеної проблеми. Так Е. Дихтль, Х. Хьоршген [1, с. 248] вважають, що «Задача контролю результатів заключається в проверке правильности и эффективности реализованной концепции маркетинга путём сравнения плановых и реальных величин и выяснения причин отклонений». З висновку вчених: «По сбыту можно лишь условно судить о правильности концепции маркетинга. Это означает, что не всегда можно однозначно определить наличие причинно-следственных связей между мероприятиями маркетинга и объёмами сбыта» [1, с. 249] можна стверджувати, що причинно-

наслідкові зв'язки у контролі господарювання підприємств практично не досліджені. Ученими недостатньо приділяється уваги контролю господарювання за рівнем рентабельності. При цьому ними упущено, що цей показник вказує на результат усієї господарської діяльності підприємства. Враховуючи це, важливого значення набуватиме контроль господарювання за рівнем рентабельності виробництва й реалізації продукції як показника ефективності господарської діяльності підприємства. Для цього пропонується розробити відповідну інформаційно-аналітичну модель, яка б узгоджувала систему показників господарювання підприємства, встановлювала відхилення між розрахунковими та фактичними числовими значеннями. Це дасть змогу забезпечити системний підхід в узгодженості трудових, земельних, фінансових ресурсів із певним рівнем рентабельності господарювання підприємства. На основі цього розробити відповідні рекомендації щодо досягнення узгодженості між показниками виробництва й реалізації продукції з відмінними трудовими, земельними, фінансовими ресурсами та характерним для них рівнем рентабельності господарювання.

Мета статті – удосконалити контроль господарювання за рівнем рентабельності для забезпечення ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами.

Виклад основних результатів дослідження. Запропоновані теоретико-методологічні положення з удосконалення контролю господарювання сільськогоспо-

дарських підприємств ґрунтуються на припущенні, що системі виробничих чинників, таким як праця, земля, капітал, відповідає певний рівень рентабельності виробництва й

реалізації продукції. При цьому розроблено інформаційно-аналітичну модель контролю господарювання підприємства за рівнем рентабельності:

$$\begin{cases} [Q_B * N_B / (O_{пр} * N_c)] - [Y * N_B / (O_{пр} * N_c)] - 1 = P; \\ [Q_B * N_B / (З * N_c)] - [Y * N_B / (З * N_c)] - 1 = P; \\ [Q_B * N_B / (C * N_c)] - [Y * N_B / (C * N_c)] - 1 = P, \end{cases} \quad (1)$$

де Q_B – обсяг виробництва продукції підприємством, тис. ц; Y – обсяг нереалізованої продукції підприємством, тис. ц; $O_{пр}$ – оплата праці працівників, задіяних у виробництві та реалізації продукції, тис. грн; $O_{пр} = m * T * З_{пр}$, де m – чисельність працюючих; T – кількість відпрацьованих годин у день, $T = 8$ год; $З_{пр}$ – зарплата одного працівника за рік, тис. грн; N_B – кількість виробників на ринку продукції; N_c – кількість споживачів на ринку продукції; $З$ – площа землі виділена під виробництво продукції, га; C – капітал, повна собівартість продукції, тис. грн; P – рівень рентабельності виробництва й реалізації продукції, %.

У наведеній інформаційно-аналітичній моделі (1) використовували формулу визначення обсягу реалізації продукції Q_P залежно від умов ринку [6, с. 124]:

$$\begin{cases} 0,256 x_1 - 0,179 x_2 - 1 x_3 = 23,9; \\ 0,107 x_1 - 0,075 x_2 - 1 x_3 = 23,9; \\ 0,025 x_1 - 0,018 x_2 - 1 x_3 = 23,9, \end{cases} \quad (3)$$

де x_1, x_2, x_3 – коефіцієнти системи рівнянь.

Одержимо визначник матриці коефіцієнтів при невідомих:

$$\Delta = \begin{vmatrix} 0,256 & -0,179 & -1 \\ 0,107 & -0,075 & -1 \\ 0,025 & -0,018 & -1 \end{vmatrix} \quad (4)$$

Детермінант (визначник) матриці (4) дорівнює – 3,1997 Е-18. Замінімо лівий стовпчик матриці числовими значеннями, що сто-

ять у правій частині й визначимо детермінант нової матриці:

$$\Delta_1 = \begin{vmatrix} 23,9 & -0,179 & -1 \\ 23,9 & -0,075 & -1 \\ 23,9 & -0,018 & -1 \end{vmatrix} \quad (5)$$

Детермінант матриці (5) дорівнює нулю. За аналогією визначимо детермінант для матриць:

$$\Delta_2 = \begin{vmatrix} 0,256 & 23,9 & -1 \\ 0,107 & 23,9 & -1 \\ 0,025 & 23,9 & -1 \end{vmatrix} \quad (6)$$

Детермінант матриці (6) дорівнює нулю.

$$\Delta_3 = \begin{vmatrix} 0,256 & -0,179 & 23,9 \\ 0,107 & -0,075 & 23,9 \\ 0,025 & -0,018 & 23,9 \end{vmatrix} \quad (7)$$

Детермінант матриці (7) дорівнює 7,64733 E-17. Для знаходження коефіцієнтів x_1 , x_2 , x_3 скористаємося формулами Крамера: $x_1 = \Delta_1/\Delta$; $x_2 = \Delta_2/\Delta$; $x_3 = \Delta_3/\Delta$.

У результаті одержимо: $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = -23,9$.

Перевіримо розв'язання системи рівнянь (3), для чого замість коефіцієнтів підставимо їхні числові значення:

$$\begin{cases} 0,256 * 0 - 0,179 * 0 - 1 * (-23,9) = 23,9; \\ 0,107 * 0 - 0,075 * 0 - 1 * (-23,9) = 23,9; \\ 0,025 * 0 - 0,018 * 0 - 1 * (-23,9) = 23,9. \end{cases} \quad (8)$$

На основі системи рівнянь (8) можна стверджувати, що запропонована інформаційно-аналітична модель контролю господарювання за рентабельністю для сільськогосподарських підприємств має своє розв'язання та може бути використана на практиці.

Для порівняння вищенаведених інформаційних даних пропонуємо ще один варіант виробництва й реалізації озимої пшениці:

$Q_v = 28,12$ тис. ц; $Y = 10$ тис. ц; $N_v = 5$; $N_c = 2$; $Z = 463,53$ га; $Опр = 165,8$ тис. грн; $m = 5$ працівників; $T = 8$ год; $Зпр = 4,145$ тис. грн; $C = 2728,2$ тис. грн; $P = 21,7$ %.

Якщо виконати послідовно аналогічні розрахункові дії (3 – 8), то в результаті одержимо $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = -21,46$. Як видно з розрахунків, результат системи рівнянь дорівнює 21,46, що порівняно з фактичним 21,7 вказує на відсутність узгодження між розрахунковими та фактичними даними. Для знаходження узгодженості пропонується такий механізм розрахункових дій. Визначимо співвідношення для першого варіанта виробництва озимої пшениці. Приймаючи 23,9 % за одиницю, одержимо розрахунки:

$P = 23,9$ %	1;
$Q_v = 22,48$	0,927;
$Y = 15,5$	0,649;
$N_v = 5$	0,209;
$N_c = 2$	0,084;
$Z = 518,26$	21,685;
$Опр = 216,5$	9,059;
$C = 2198,4$	91,983.

Розрахуємо числові значення відносно одиниці. Приймаючи за одиницю рівень рентабельності 21,7 %, одержимо співвідношення:

1	$P = 21,7$;
0,927	$Q_v = 20,109$;
0,649	$Y = 14,073$;
0,209	$N_v = 4,54$;
0,084	$N_c = 1,816$;
21,685	$Z = 470,554$;
9,059	$Опр = 196,571$;
91,983	$C = 1996,037$.

Якщо виконати послідовно для одержаних інформаційних даних аналогічні розрахункові дії (3 – 8), то в результаті матимемо: $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = -25,878$, що порівняно з фактичним 21,7 вказує на відсутність узгодження між розрахунковими й фактичними даними. Розрахуємо числові значення відносно оди-

ниці для $P = 21,7 \%$, прийнявши за одиницю розрахунковий рівень рентабельності $25,878 = 26 \%$, та одержимо співвідношення:

1 $P = 26$;
 0,927 $Q_v = 24,094$;
 0,649 $Y = 16,862$;
 0,209 $N_v = 5,439$;
 0,084 $N_c = 2,176$;
 21,685 $Z = 563,797$;
 9,059 $Op_r = 235,523$;

91,983 $C = 2391,565$.

Якщо виконати послідовно для одержаних інформаційних даних аналогічні розрахункові дії (3 – 8), то в результаті одержимо $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = -21,7$, що порівняно з фактичним $21,7$ вказує на узгодженість між розрахунковими й фактичними даними.

Для порівняння фактичних даних з розрахунковими у таблиці встановлено відхилення між ними.

Контроль господарювання сільськогосподарського підприємства за рівнем рентабельності

Показник, од. виміру	Інформаційні дані		Відхилення
	фактичні	розрахункові	
$P, \%$	21,7	21,7	0
Q_v , тис. ц	28,12	24,094	4,026
Y , тис. ц	10	16,862	-6,862
N_v	5	5	0
N_c	2	2	0
Z , га	463,53	563,797	-100,267
Op_r , тис. грн	165,8	235,523	-69,723
C , тис. грн	2728,2	2391,565	336,635

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

Отже, при рівні рентабельності $21,7 \%$ можливо зменшити виробництво озимої пшениці на $4,026$ тис. ц ($14,3 \%$), знизити собівартість – $336,635$ тис. грн ($12,3 \%$), підвищити оплату праці працівників на $69,723$ тис. грн ($29,6 \%$), ефективно використовувати трудові, земельні, фінансові ресурси. Ефективність виробництва та реалізації озимої пшениці у першому варіанті з рівнем рентабельності $23,9 \%$ вища, ніж у другому – $21,7 \%$. Для встановлення конкурентних переваг першого варіанта виробництва й реалізації озимої пшениці над другим порівнюємо такі економічні показники: обсяг реалізації продукції дорівнює відповідно $17,45$ і $17,75$ тис. ц; ціна реалізації продукції $156,13$ та $163,97$ грн/ц; дохід від реалізації продукції $2724,42$ і $2910,535$ тис. грн; повна собівартість продукції $2198,4$ та $2391,565$ тис. грн; прибуток $526,02$ і $518,97$ тис. грн; рівень рентабельності $23,9$ та $21,7 \%$. Порівняно високий рівень рентабельності першого варіанта виробництва й реалізації озимої пшениці відносно другого досягається за рахунок зниження повної собівартості продукції на $8,1 \%$.

Висновки. Прийняте припущення, що системі виробничих чинників, таких як праця, земля, капітал, відповідає певний рівень рентабельності виробництва та реалізації

продукції, підтвердилося результатами дослідження.

Викладені теоретико-методологічні положення з удосконалення контролю господарювання сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності виробництва й реалізації продукції передбачають зміну і взаємозв'язок таких економічних показників, як обсяг виробництва, реалізації продукції, оплата праці працівників, площа землі, яку використовують при виробництві певної продукції, повна собівартість продукції, рівень рентабельності господарювання, в ринкових умовах дають змогу забезпечити ефективне управління сільськогосподарськими підприємствами.

Запропонована інформаційно-аналітична модель контролю господарювання сільськогосподарського підприємства передбачає знаходження узгодженості між трудовими, земельними, фінансовими ресурсами й відповідним їм рівнем рентабельності виробництва та реалізації продукції.

У перспективі одержані результати можуть бути використані при моделюванні ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств в умовах ринку, виробництва й реалізації певної продукції.

Список використаних джерел

1. Дихтль Е. Практический маркетинг: учеб. пособие / Е. Дихтль, Х. Хёршген; пер. с нем. А.А. Макарова; под ред. И.С. Минко. – М.: Высш. шк., 1995. – 256 с.
2. Лопухин Н.В. Экономическому контролю – современные технологические решения / Н.В. Лопухин, В.И. Подольский. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 240 с.
3. Мельянюкова Л.В. Внутрішній контроль як основа ефективного управління аграрним підприємством / Л.В. Мельянюкова // Економіка АПК. – 2011. - № 10. – С. 152 – 156.
4. Метод Крамера для СЛАР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yukhym.com/uk/sistemi-linijnikh-rivnyan/sistemi-linijnikh-rivnyan-metod-kramera.html>
5. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік / Стат. бюл. відповід. за вип. О.М. Прокопенко, Державна служба статистики України. – К., 2013. – 88 с.
6. Павлик В.П. Методи управління сільськогосподарським підприємством : моногр. / В.П. Павлик – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 156 с.
7. Павлик В.П. Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств / В.П. Павлик // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 58 – 64.
8. Риггс Дж. Производственные системы: планирование, анализ, контроль. Сокращ. пер. с англ.; общ. ред. и послесловие А.И. Анчишкина / Дж. Риггс. – М. : Прогресс, 1972. — 344 с.
9. Усач Б.Ф. Контроль і ревізія : [підруч.] / Б.Ф. Усач [5-те вид.]. – К.: Знання, 2009. – 264 с.
10. Anthony, Robert N.. Management control in nonprofit organizations [Text] / R. N. Anthony, D. W. Young. - 6. ed. - Boston[etc.] : Irwin: McGraw-Hill, 1999. - XIX, 859 p.
11. Controlling [Text] : ein Managementinstrument für die erfolgreiche Steuerung von Gesundheitsbetrieben / Hrsg.: Elke Holzer [et al.]. - Wien : Facultas Verlags- und Buchhandels AG, 2010. - 368 S.
12. Dilworth, James B. Operations management: Design, planning, and control for manufacturing and services [Text] / J. B. Dilworth. - New York[etc.] : McGraw-Hill, 1992. - 723 p.
13. Jung, Hans-Helmuth. Technology management control systems in technology-based enterprises [Text] : diss. / H. Jung ; Swiss Federal institute of technology Zürich. - Zürich : [б.в.], 2002. - 256 p.:
14. Kinney, William R. Information quality assurance and internal control for management decision making [Text] / W. R. Kinney. - Boston[etc.] : Irwin McGraw-Hill, 2000. - XXI, 335 p.
15. Pearce II, John A. Strategic management: Formulation, implementation and control [Text] / J. A. Pearce II, R. B. Robinson. - 7. ed. - Boston : Irwin : McGraw-Hill, 2000. - XXXI, 468 p.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2017 р.

Фахове рецензування: 21.02.2017 р.

* * *

Новини АПК

В Україні завершується сівба ярих зернових і зернобобових культур

Сівба ранніх ярих зернових і зернобобових культур доходить завершальної стадії – посіяно 2,3 млн га, або 98% до прогнозу (2,4 млн га).

З них:

ярої пшениці посіяно 172 тис. га, або 97% до прогнозу (178 тис. га);
ярого ячменю – 1,56 млн га, або 95% до прогнозу (1,64 млн га);
вівса – 197 тис. га, або 95% до прогнозу (207 тис. га);
гороху – 382 тис. га, або 116% до прогнозу (330 тис. га).

У цілому сівбу ярих зернових і зернобобових культур проведено на площі 6,8 млн га, або 94% до прогнозу (7,2 млн га).

Зокрема, кукурудзи на зерно посіяно 3,5 млн га, або 78% до прогнозу (4,5 млн га).

Гречки – 34 тис. га, або 24% до прогнозу (145 тис. га).

Проса – 20 тис. га, або 25% до прогнозу (81 тис. га).

Крім того, цукрових буряків посіяно 306 тис. га, або 104% до прогнозу (293 тис. га).

Соняшник висіяний на площі 4,2 млн га, або 78% (5,4 млн га).

Посів сої проведено на площі 1,1 млн га, або 56% до прогнозу (1,9 млн га).

Прес-служба Мінагрополітики України

*О.В. ХОДАКІВСЬКА, доктор економічних наук,
завідувач відділу земельних відносин*

*І.В. ЮРЧЕНКО, кандидат економічних наук,
науковий співробітник*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід країн ЄС

Постановка проблеми. Земля є основним предметом праці і засобом виробництва у сільському господарстві. З огляду на це продовольча та економічна безпека країни залежать не тільки від ефективності використання земельних ресурсів, а й від їх розподілу та перерозподілу, що має відбуватися за допомогою ринкового обігу. За умови нормальної дії організаційних та економічних механізмів такий обіг повинен забезпечити розподіл земель, за якого здійснюватиметься рух земельного ресурсу до ефективного власника, який самостійно господарює на землі, проживає на території, де розміщена земельна ділянка, сприяє розвитку місцевої інфраструктури та наповненню місцевих бюджетів. Незважаючи на актуальність згаданого питання для аграрної сфери, повноцінний ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Україні відсутній. Світовою практикою нині напрацьовано значний досвід ефективного регулювання земельних відносин. Тому вкрай важливо, вибудовуючи прозорий ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, враховувати позитивний досвід зарубіжних країн. Українська аграрно-економічна наука, базуючись на досвіді інших країн, має опрацювати власну модель ринкового обігу земель, яка враховуватиме національні особ-

ливості й інтереси та відповідатиме потребам аграріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Земельна реформа, яка триває вже чверть століття, спонукає українську аграрну наукову спільноту до різнобічного вивчення питань щодо запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Цей напрям наукових досліджень знайшов своє відображення у працях А. С. Даниленка [13], В. Є. Данкевича [2], О. В. Проніної [10], І. Г. Кириленка [6], Ю. О. Лупенка [7], С. В. Майстра [8], П. Т. Саблука [12], М. Г. Ступеня [14], М. М. Федорова [15], О. М. Шпичака [18] та ін. Зважаючи на значний науковий доробок українських учених та їхній внесок у дослідження проблем ринку сільськогосподарських земель, питання регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в європейських країнах залишається недостатньо висвітленим та потребує поглиблених наукових розвідок.

Мета статті – розкрити особливості регулювання ринкового й економічного обігу земель сільськогосподарського призначення в окремих країнах ЄС та визначити, які регуляторні інструменти можуть бути імплементовані у вітчизняну практику.

Виклад основних результатів дослідження. На даний час в Україні діє мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, відповідно до якого купівля-продаж або іншим способом відчуження зе-

мельних ділянок сільськогосподарського призначення забороняється до набрання чинності закону про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2018 року [4]. Встановлений мораторій є цілком виправданим кроком, адже дотепер в Україні не сформовано відповідної регуляторної політики, відсутня необхідна нормативно-правова база, які б забезпечували регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та узгодження інтересів його учасників.

Кожна країна світу у цьому відношенні є унікальною, оскільки уніфікованої моделі регулювання земельних відносин не існує. Так, політика Польщі щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення спрямована на розвиток сімейних ферм. Таке положення закріплене у ст. 23 Конституції Польщі, за якою основою аграрного устрою цієї держави є сімейне господарство (сімейні ферми) [5]. Землі, які використовуються у сільськогосподарському виробництві Польщі, на законодавчому рівні визнано цінним ресурсом країни. Тому держава бере на себе функцію забезпечення належного управління ними.

Основними принципами регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Польщі є:

- охорона та збереження сільськогосподарських земель. (У результаті активного скуповування сільськогосподарських земель з метою подальшого їх використання для несільськогосподарських цілей, протягом 1945-2016 рр. площі земель сільськогосподарського призначення в Польщі скоротилися більш як на 5 млн га);

- підвищення прозорості трансакцій щодо купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення шляхом введення чітких правил щодо купівлі-продажу та недопущення їх використання для несільськогосподарських цілей;

- формування і зміцнення сімейних ферм. (Керуючись тим, що основою аграрного устрою Польщі є сімейна ферма, покупцями земель сільськогосподарського призначення можуть бути лише фермери, які самостійно на ній господарюють);

створення сприятливих умов для доступу польських фермерів до сільськогосподарських земель державної власності та підвищення їх конкурентоспроможності. (Через дефіцит вільних від використання та придатних для ведення сільського господарства земель, не всі польські фермери мають можливість придбати земельну ділянку, тому в Польщі на період 2016-2021 рр. призупинено продаж земель сільськогосподарського призначення державної власності. Натомість такі землі надаватимуться в оренду, що дасть фермерам можливість розширити площі землекористування за значно менших витрат, а заощаджені кошти спрямовуватимуться на розвиток господарств, що у свою чергу дозволить польським фермерам ефективно конкурувати з іноземними товаровиробниками [11].

Для здійснення контролю за переходом прав власності та інших майнових прав щодо державного майна, у тому числі земель сільськогосподарського призначення, у Польщі було створено Агентство сільськогосподарської нерухомості (Agencja Nieruchomości Rolnych). Керуючись ключовими принципами державної політики Польщі, Агентство сільськогосподарської нерухомості від імені держави здійснює дискретний контроль (пасивне управління, втручання у разі необхідності через переважне державне право) ринку сільськогосподарської нерухомості, у тому числі сільськогосподарських земель.

Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Агентством сільськогосподарської нерухомості здійснюється з метою:

- поліпшення структури ферм;
- запобігання надмірній концентрації сільськогосподарських земель;
- забезпечення перерозподілу земель сільськогосподарського призначення на користь ефективних власників, які мають відповідну професійну кваліфікацію або досвід роботи [19].

Крім того, у Польщі законодавчо закріплено та чітко визначено перелік осіб, які мають право набувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення у власність. Відповідно до п. 1, 2, 3 ст. 2а Закону

Польщі «Про формування системи сільськогосподарства» (№ 64 від 11. 04. 2003 р.) покупцями земельної ділянки сільськогосподарського призначення можуть бути:

фізична особа (фермер) з обмеженням площі земель, що перебуває у власності однієї особи – 300 га;

близькі родичі фермера та спадкоємці;

органи місцевого самоврядування;

державне казначейство або Агентство сільськогосподарської нерухомості;

юридичні особи, які діють відповідно до положень, що регламентують відносини між державою і Католицькою Церквою в Республіці Польща та іншими релігійними об'єднаннями;

національні парки, у разі придбання сільськогосподарських земель для цілей, пов'язаних із їх збереженням;

будь-яка особа, якщо земельна ділянка не перевищує 0,3 га [26].

В окремих випадках для придбання чи продажу земельної ділянки необхідно отримати спеціальний дозвіл Агентства сільськогосподарської нерухомості як основного контролюючого органу у сфері ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Зокрема, такий дозвіл може бути надано:

на прохання продавця продати земельну ділянку конкретній особі, якщо він доведе, що інші потенційні покупці на даний час відсутні;

на прохання покупця, якщо внаслідок купівлі земельної ділянки не виникає надмірної концентрації земель сільськогосподарського призначення;

на прохання покупця, якщо покупець (фізична особа) зобов'язується не менше 5 років з дати набуття у власність земельної ділянки проживати на території, де вона розташована;

фізичній особі, яка бажає створити сімейну ферму та має відповідну кваліфікацію у галузі сільського господарства.

Після вступу Польщі до ЄС (2004 р.) було запроваджено мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення іноземцям строком на 12 років. Після завершення цього періоду було прийнято поправки до Закону Польщі «Про формування системи

сільського господарства», відповідно до яких іноземець, що виявив бажання придбати земельну ділянку сільськогосподарського призначення у Польщі, зобов'язаний:

довести наявність тісних зв'язків з Польською державою (право на постійне місце проживання у Польщі; надати копію свідоцтва про шлюб з громадянином Польщі; документ про зміну громадянства; підтвердження наявності фактичного діючого ефективного бізнесу в Польщі, оформленого на власне ім'я);

надати обґрунтовані пояснення, в який спосіб буде використовувати земельну ділянку, у тому числі джерело планованих капітальних вкладень;

надати інформацію про джерело коштів для придбання земельної ділянки;

надати результати обстежень щодо стану ґрунтових вод та якісних властивостей земельної ділянки і рішення про можливі консолідацію або поділ земельної ділянки, яка є предметом купівлі;

отримати дозвіл Міністерства внутрішніх справ Польщі на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення, який засвідчує, що купівля земельної ділянки не несе загрози національній обороні, національній безпеці та громадському порядку Польщі [26].

Законодавство Польщі не містить прямої заборони на придбання земель сільськогосподарського призначення іноземцями, але наявні у законодавстві вимоги до покупців-іноземців роблять такі угоди надто обтяжливими і складними.

У Німеччині діє порівняно проста модель дозвільного характеру на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. За винятком заборони продажу земель особам, які не займаються веденням сільського господарства. Політика щодо регулювання ринкового обігу земель Німеччини спрямована на розвиток фермерства, що супроводжується переважним правом (правом першої черги) фермера на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

Основними принципами регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення у Німеччині є [17]:

збереження або розширення існуючого землекористування;

запобігання концентрації значних площ земель сільськогосподарського призначення у власності однієї особи та недопущення монополізації окремими «гравцями» регіональних земельних ринків;

гарантування переважного права купівлі земель сільськогосподарськими товаровиробниками (фермерами);

забезпечення перспектив розвитку сільського господарства;

моніторинг рівня цін та розміру орендної плати на землі сільськогосподарського призначення;

поліпшення інформаційного забезпечення та прозорості ринку сільськогосподарських земель.

Державне регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення Німеччини відбувається через спеціалізовану державну установу Агентство з управління і реалізації землями (Bodenverwertungs-und-verwaltungs GmbH – BVVG). Основна мета діяльності агентства полягає в управлінні ринковим обігом земель сільськогосподарського призначення державної власності. Ключовими його завданнями є: забезпечення приватизації земель сільськогосподарського призначення державної власності; реституція та розподіл прав на землю. Нагляд за діяльністю агентства BVVG здійснює Федеральне міністерство фінансів та Міністерство сільського господарства [20].

Агентство BVVG відслідковує усі трансакції щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення між приватними особами і в разі порушення законодавчих норм, має право втручатися у такі угоди. Крім того, агентство пропонує до продажу земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності шляхом проведення тендера. За агентством закріплене право викупу земельних ділянок у разі, якщо ніхто не виявив бажання їх придбати.

У Німеччині не існує регламентованих вимог до покупців земельних ділянок сільськогосподарського призначення, у тому числі й іноземців. Проте, згідно із Законом «Про заходи щодо поліпшення сільськогосподарських структур і забезпечення сільсь-

когосподарських і лісгосподарських об'єднань», особа, яка має намір придбати земельну ділянку сільськогосподарського призначення площею понад 1 га, зобов'язана отримати спеціальний дозвіл від місцевих органів влади. Відповідно до ст. 6 цього Закону, протягом місяця з моменту подачі заяви, такий дозвіл буде наданий або у ньому буде відмовлено. Це залежить від того наскільки аргументовано покупець обґрунтував необхідність придбання такої земельної ділянки та підтвердив наявність відповідної професійної підготовки (освіти) [23].

Опираючись на принципи регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, відповідно до ст. 9 Закону «Про заходи щодо поліпшення сільськогосподарських структур і забезпечення сільськогосподарських і лісгосподарських об'єднань» відмова у праві придбання земельної ділянки буде надана у разі, якщо:

купівля сприяє перерозподілу земель на користь осіб, які не пов'язані з сільським господарством;

придбання земельної ділянки призведе до зменшення площі земельного масиву менше 1 га;

вартість земельної ділянки відповідно до угоди купівлі-продажу на 50% відрізняється (є вищою або нижчою) від її ринкової ціни;

у результаті купівлі-продажу господарство (сімейна ферма), що продає земельну ділянку, втратить економічну дієздатність [23].

Придбання у власність земель сільськогосподарського призначення іноземцям у Німеччині не заборонено, проте відповідно до законодавства вони повинні отримати дозвіл від місцевих органів влади за місцем розташування земельної ділянки.

Політика Франції щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення спрямована на розвиток фермерства. Про це свідчить Закон Франції «Про аграрну політику» (№ 60-808 від 05.08.1960 р.), який спрямований на:

підвищення продуктивності сільського господарства шляхом впровадження технічного прогресу та забезпечення збалансованого розвитку виробництва;

розвиток внутрішніх і зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції та сировини шляхом прямого впливу на умови збуту (надання пріоритету особам, зайнятим у сільському господарстві);

забезпечення збереження неосвоєних земель;

гарантування соціального захисту фермерів і осіб, зайнятих у сільському господарстві;

забезпечення одержання прибутку від землі-капіталу, еквівалентного тому, який би вони отримували в інших секторах економіки;

розвиток сільського господарства у кожному окремому регіоні з урахуванням його особливостей;

підтримку і стимулювання розвитку сімейних ферм [22].

Для реалізації вищеперелічених завдань було створено Агентство з управління земельними ресурсами та розвитку сільських територій (*Societe d'amenagement foncier et d'etablissement rural* – SAFER), на яке покладено три основних завдання: підвищення ефективності сільського господарства та підтримка молодих фермерів; захист навколишнього природного середовища, ландшафтів і природних ресурсів; підтримка та розвиток сільської економіки. SAFER – товариство з обмеженою відповідальністю, є неприбутковою організацією, що підпорядковується Міністерству сільського господарства та Міністерству фінансів Франції [24].

Відповідно до статті 143 розділу IV Кодексу сільського господарства та морського рибальства Франції, здійснити продаж земельної ділянки без повідомлення про це товариства SAFER (як представника держави) – неможливо [21].

Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення товариством SAFER відбувається шляхом:

використання переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення у випадках: зміни місця проживання фермера; необхідності досягнення фермерським господарством економічних показників розвитку, визначених статтею L. 331-2 Кодексу сільського господарства та морського рибальства; існування загрози

збалансованому землеволодінню фермерського господарства у разі проведення громадських робіт; необхідності збереження сімейного типу господарювання; підозри у спекулятивних діях при купівлі-продажу земельної ділянки; загрози існуванню ферми у разі продажу земельної ділянки; необхідності захисту лісів та поліпшення структури лісового господарства; необхідності здійснення захисту навколишнього природного середовища; виконання Містобудівного кодексу Франції;

втручання у процес встановлення ціни земельної ділянки шляхом подання до суду відповідного позову, якщо виявлено, що така ціна є значно завищеною порівняно із середніми ринковими цінами;

надання пільг продавцям та покупцям земельних ділянок щодо оподаткування трансакцій з купівлі/продажу земель, якщо такі трансакції здійснюються через SAFER.

Купівля земель сільськогосподарського призначення іноземцями у Франції не заборонена. Однак у разі, якщо ціна земельної ділянки перевищує 38 млн євро, або предметом договору купівлі є виноградники – необхідно отримати дозвіл від SAFER.

До основних вимог при купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення у Франції слід віднести наступні: обов'язкове нотаріальне посвідчення трансакції; обов'язкова реєстрація нового власника земельної ділянки у Палаті реєстрації земельної власності (*Conservation des hypotheques*); відчуження товариством SAFER придбаної земельної ділянки протягом 5 років з моменту її набуття.

У регулюванні ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення використовується механізм економічного стимулювання, який полягає у тому, що при купівлі земельної ділянки через товариство SAFER покупець звільняється від сплати податку. В іншому разі трансакції щодо придбання земель оподатковуються на загальних засадах.

Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення у Франції має більш жорсткий характер, ніж у Польщі чи Німеччині, що зумовлено значно

ширшими повноваженнями і можливостями товариства SAFER.

Незважаючи на існування різних моделей державного управління в Польщі, Німеччині та Франції, регулювання ринкового обігу

земель сільськогосподарського призначення в цих країнах має спільні риси та спрямовується на захист національного товаровиробника (фермера) (табл. 1).

1. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в окремих країнах ЄС

Країна	Вид обігу	Мета регулювання	Суб'єкт регулювання
Польща	Регульований	Розвиток сімейних ферм: – поліпшення структури ферми; – протидія надмірній концентрації власності на с.-г. землі; – забезпечення перерозподілу земель с.-г. призначення на користь ефективного власника	Агентство с.-г. нерухомості (ANR)
Німеччина	Регульований	Розвиток фермерства: –забезпечення приватизації земель сільськогосподарського призначення державної власності; –реституція та розподіл прав на землю; –збереження та розширення земельної власності фермерів; –забезпечення переважного права для фермерів на купівлю земель с.-г. призначення	Земельне приватизаційне агентство (BVVG)
Франція	Регульований	Розвиток фермерства: –підвищення продуктивності сільського господарства та підтримка молодих фермерів; –захист навколишнього середовища, ландшафтів і природних ресурсів; –підтримка та розвиток сільської економіки	Агентство з управління земельними ресурсами та сільського розвитку (SAFER)

* Сформовано авторами на основі власних досліджень.

Крім того, досліджувані країни мають досить високий рівень бюджетної підтримки аграріїв, що робить їх більш конкурентними як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках. Зокрема, у Німеччині пряма бюджетна під-

тримка становить 346 євро/га, підтримка розвитку територій – 82 євро/га. Сукупний обсяг підтримки фермерів у Німеччині становить 428 євро/га, у Франції – 357, у Польщі – 317 євро/га (табл. 2).

2. Розмір бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в окремих країнах ЄС, євро/га (2013 р.)

Країна	Пряма підтримка	Підтримка розвитку територій	Усього
ЄС–15 у середньому	320	93	413
Із них:			
Німеччина	346	82	428
Франція	310	47	357
Польща	197	120	317

Джерело: Розраховано за даними Євростату.

Разом із тим у країнах ЄС діють механізми придбання земель із розстроченням платежу, зокрема, у тій же Польщі на 30 років при створенні нового фермерського господарства та на 20 років для розширення існуючого. Практично усі країни, які пройшли етап становлення ринкового обігу земель, мали довгострокові цілеспрямовані програми, які, крім іншого, передбачають надання пільгових кредитів на придбання земель

місцевим фермерам. Так, у Польщі кредит на придбання земель можна отримати на 15 років під 2% річних, у Латвії на 20 років під 3 % [16]. Відсоткова ставка по кредитах у Німеччині становить 3% річних [1]. Стає очевидним, що українські фермери ведуть свою господарську діяльність у нерівних економічних умовах з їх західними конкурентами, що у перспективі, при поспішному запровадженні ринкового обігу земель сіль-

ськогосподарського призначення, може негативно позначитися на результатах їх господарювання.

Висновки. Емпіричні дослідження дозволяють зробити висновок, що умови функціонування ринку сільськогосподарських земель у країнах-членах ЄС не є однаковими. Цьому сприяють особливості державного регулювання та різний рівень державної підтримки, що тією чи іншою мірою впливає на вартість земель та розмір орендної плати, зумовлює розбіжності в інституційних умовах.

Аналіз регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в окремих країнах ЄС засвідчив – відправною точкою у їх політиці є наявність чітко визначеної мети. Так, у досліджуваних країнах регулювання ринкового обігу земель спрямовується на розвиток фермерства, що є основним вектором аграрної політики, визначним на законодавчому рівні.

Питання щодо запровадження ринкового обігу сільськогосподарських земель в Україні та його наслідки для економіки країни, з огляду на сучасний стан розвитку українського села, вимагають застосування адекватних методів їх урегулювання, що мають враховувати як вітчизняний, так і зарубіжний досвід. Насамперед слід з'ясувати, якою ми бачимо майбутню модель розвитку сільського господарства, яким підприємствам надаватимемо перевагу? Від обраної моделі сільськогосподарського підприємства залежатимуть шляхи і методи подальших земельних перетворень в Україні. Світовий досвід вказує на існування різноманітних моделей земельних відносин, які можуть бути

ефективними, якщо вони відповідають національним інтересам і потребам країни.

У жодній з країн Європи ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення не є „абсолютно вільним”, а навпаки, контролюється і регулюється через спеціалізовані агентства (Польща – ANR; Німеччина – BVVG; Франція – SAFER). Останні, крім іншого, виступають розпорядниками земель сільськогосподарського призначення державної власності. Згадані агентства відіграють роль ріелтора, який за визначених законодавством умов може брати участь у трансакціях щодо купівлі-продажу земельних ділянок.

Досить поширеною умовою купівлі земель сільськогосподарського призначення є професійна підготовка покупця, наявність у нього засобів виробництва і необхідного капіталу. Крім того, переважна більшість європейських країн законодавчо обмежує максимальні розміри земель, що можуть перебувати у власності та користуванні однієї фізичної особи. Стосовно придбання земель сільськогосподарського призначення іноземцями, то політика досліджуваних країн має характер «м'якого права». Тобто, закріплені законодавством прямі заборони – відсутні. Натомість існує дозвільна система, яка контролюється державою та органами місцевого самоврядування.

Досвід Польщі, Німеччини та Франції щодо регулювання земельних відносин може бути цінним для України при побудові національної моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор України і Німеччини: факти та коментарі / [Ф. Засе, О. Митченко, О. Степанюк, М. Ярошко]. – К. : Німецько-український агрополітичний діалог, 2017. – 38 с.
2. Данкевич В.Є. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель / В.Є. Данкевич, Т.О. Зінчук // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 84–87.
3. Дроздюк Т.М. Ринок земель в Україні: адміністративно-правові засади регулювання : дис. канд. юр. наук : 12.00.07 / Т. М. Дроздюк. – К., 2016. – 187 с.
4. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page9>.
5. Конституція Республіки Польща [Електронний ресурс]. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
6. Кириленко І. Г. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні / І. Г. Кириленко, В. П. Кравчук // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 26–29.
7. Лупенко Ю.О. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 5–11.

8. *Майстро С. В.* Необхідність та напрями удосконалення механізму державного регулювання розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / С. В. Майстро // *Теорія та практика державного управління*. – 2015. – №2. – С. 1–8.
9. *Мартин О. М.* Обіг сільськогосподарських земель і ринок сільськогосподарських земель: сучасна парадигма / О. М. Мартин, О. М. Вітер // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2016. – № 9. – С. 167–172.
10. *Проніна О.В.* Регулювання земельних відносин на прикладі зарубіжного досвіду / О.В. Проніна // *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. – 2014. – № 1. – С. 76–82.
11. *Рищенко Т. Д.* Ринок землі в Україні: характеристики та особливості формування / Т. Д. Рищенко, В. Мінмін // *Комунальне господарство міст*. – 2015. – №122. – С. 23–26.
12. *Саблук П.Т.* Наукові засади реалізації аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // *Зб. наук. праць Харківського нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва ; ХНАУ*. – Харків, 2006. – Вип. № 9. – С. 3–10.
13. *Сальман І.Ю.* Нормативно-правове забезпечення земельних відносин в Україні / І.Ю. Сальман, А.С. Даниленко, О.А. Шуст // *Економіка та управління АПК*. – 2016. – № 1–2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economieneg.net.ua/sites/default/files/visnyky/economika/salman_danulenko_shust_1-2_2016.pdf (дата звернення: 31.12.2016). – Назва з екрана.
14. *Ступень М. Г.* Ринок земель в Україні: основні проблеми та перспективи розвитку / М. Г. Ступень, Ю. І. Дума // *Економіст*. – 2015. – № 4. – С. 40–41.
15. *Федоров М.М.* Організаційно-економічні передумови формування ринку земель сільськогосподарського призначення / М.М. Федоров // *Економіка АПК*. – 2003. – № 1. – С. 25–31.
16. *Ходаківська О. В.* Неправда, що в ринковій економіці не регулюють обіг ділянок... / О. В. Ходаківська // *Голос України*. – №245 (6499) від 23.12.2016. – С. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/281537>.
17. *Ходаківська О. В.* Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС: можливості використання досвіду в Україні / О. В. Ходаківська // *Економіка АПК*. – 2012. – № 5. – С. 30–36.
18. *Шпичак О. М.* Проблеми земельної реформи і ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак // *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент*. Вип. 168. Ч. 1 : зб. наук. праць ; редкол. Д. О. Мельничук. – К.: НУБІПУ, 2011. – С. 10–17.
19. *Agencja Nieruchomości Rolnych* [Електронний ресурс] // 1991 – Режим доступу до ресурсу: http://www.anr.gov.pl/web/guest/o-agencji2;jsessionid=31119469285EF58B64926D0AF20519D9.internet_sb1.
20. *BVVG Bodenverwertungs- und -verwaltungs GmbH* [Електронний ресурс]. – 1992. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bvvg.de/INTERNET/internet.nsf/HTMLST/UNTERNEHMEN>.
21. *Code rural et de la peche maritime* [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=0A462CE4C49AFA6D13AEC0761CA8BD94.tpdila16v_2?cidTexte=LEGITEXT000006071367&dateTexte=20170301
22. *D'orientation agricole* [Електронний ресурс]. – 1960. – Режим доступу до ресурсу: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do;jsessionid=7646D13BFCDD6F8E2B70508FAC7752339.tpdila16v_2?cidTexte=JORFTEXT000000508777&dateTexte=20170301.
23. *Gesetz über Maßnahmen zur Verbesserung der Agrarstruktur und zur Sicherung land- und forstwirtschaftlicher Betriebe (Grundstückverkehrsgesetz - GrdstVG)* [Електронний ресурс] // *Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz*. – 1961. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.gesetze-im-internet.de/grdstvg/BJNR010910961.html>.
24. *Societe d'amenagement foncier et d'etablissement rural (SAFER)* [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.safer.fr/missions-safer.asp>.
25. *Ustawa O gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa Dz.U. 1991 Nr 107 poz. 464* [Електронний ресурс] // *SEJM*. – 1991. – Режим доступу до ресурсу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19911070464>.
26. *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego* [Електронний ресурс] // *SEJM*. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20030640592>.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2017 р.

Фахове рецензування: 20.04.2017 р.

* * *

Забезпечення вітчизняних хмелярських підприємств виробничими ресурсами

Постановка проблеми. У ринкових умовах господарювання, коли підприємці постійно змушені адаптуватися до змін зовнішнього середовища, витримувати тиск конкурентної боротьби і при цьому дбати про поліпшення результатів своєї діяльності, підвищення ефективності виробництва, зміцнення ринкової позиції та власної репутації, ресурсне забезпечення є одним із ключових чинників не лише їхнього розвитку, а й функціонування. Тому дослідження стану забезпеченості підприємств галузі хмелярства виробничими ресурсами є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку галузі хмелярства в контексті ресурсного забезпечення товаровиробників досить широко висвітлена у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: О.Я.Стойка, Н.О.Куrowsької, Т.С.Муляр, А.В. Проценко [2], Т.Ю. Приймачук, Р.І.Рудика [3], Ю.І. Савченко [4], А.Анон [6], D.Sugier [7], L.Kettner [8], H.Kohlmann [9] й ін. Однак високий динамізм факторів, що впливають на стан вирощування хмелю, зумовлює необхідність продовження дослідження у даному напрямі.

Мета статті – оцінювання та аналіз сучасного стану ресурсного забезпечення хмелярських підприємств в Україні для розробки напрямів і заходів щодо відродження вітчизняної хмелярської галузі.

Виклад основних результатів дослідження. Хмелярська галузь є однією з найбільш ресурсозатратних та водночас важли-

вих складових агропромислового виробництва, яка в разі повноцінного відновлення свого потенціалу здатна повною мірою забезпечити вітчизняних пивоварів якісною сировиною, сільське населення – робочими місцями, бюджет – досить значними податковими надходженнями. Проте нині галузь знаходиться у кризовому стані. Підтвердженням цьому є те, що значна частина хмелярських підприємств збиткові, внаслідок чого обсяг виробництва хмелю суттєво зменшився, площі посадки культури скоротилися, а ступінь використання земельного потенціалу у хмелевиробництві становить лише 13,0 % (табл. 1). Балансова вартість основних засобів у 2015 році становила лише 27,3 млн грн, що значно менше порівняно з попередніми роками (рис. 1 а).

Однак, забезпеченість основними засобами (з розрахунку на 1 га площі насаджень хмелю) у 2015 році порівняно з 2005 – м підвищилася на 47,7 тис. грн, або на 48,6 %, і становила 145,9 тис. грн (табл. 2).

У тому числі: у підприємствах Житомирської області рівень забезпеченості основними засобами найвищий – 157,4 тис. грн (у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району – 208,2 тис. грн, у ТОВ «Вертокиївка – хміль» Житомирського району – 98,2 тис. грн); Львівської – 140,8 тис. грн; Хмельницької – найнижчий – 97,8 тис. грн. Проте для виробництва хмелярської продукції важливим є не стільки загальна величина основних засобів із розрахунку на 1 га насаджень сільськогосподарської культури, скільки величина й стан придатності до використання їх активної частини – спеціалізованої, хмелезбиральної та

* Науковий керівник – О.В. Захарчук, доктор економічних наук.

© Ю.О. Гіренко, 2017

хмелеобробної техніки. Враховуючи це, нами проаналізовано стан забезпеченості підприємств галузі хмелярства необхідною технікою. Отже, середня кількість придатних

до використання тракторів в одному хмелярському підприємстві в цілому по Україні становить 3 шт. (рис. 2).

1. Частка площі насаджень хмелю у сільськогосподарських угіддях підприємств, %

Область	Рік				2015 р. +/- до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	2,3	7,7	14,9	13,2	10,9	-1,7
Львівська	5,0	8,8	30,0	10,5	5,4	-19,5
Рівненська	1,8	3,0	40,8	-	-	-
Хмельницька	7,6	14,5	16,6	15,2	7,6	-1,4
По Україні	2,5	7,5	16,7	13,0	10,5	-3,7

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

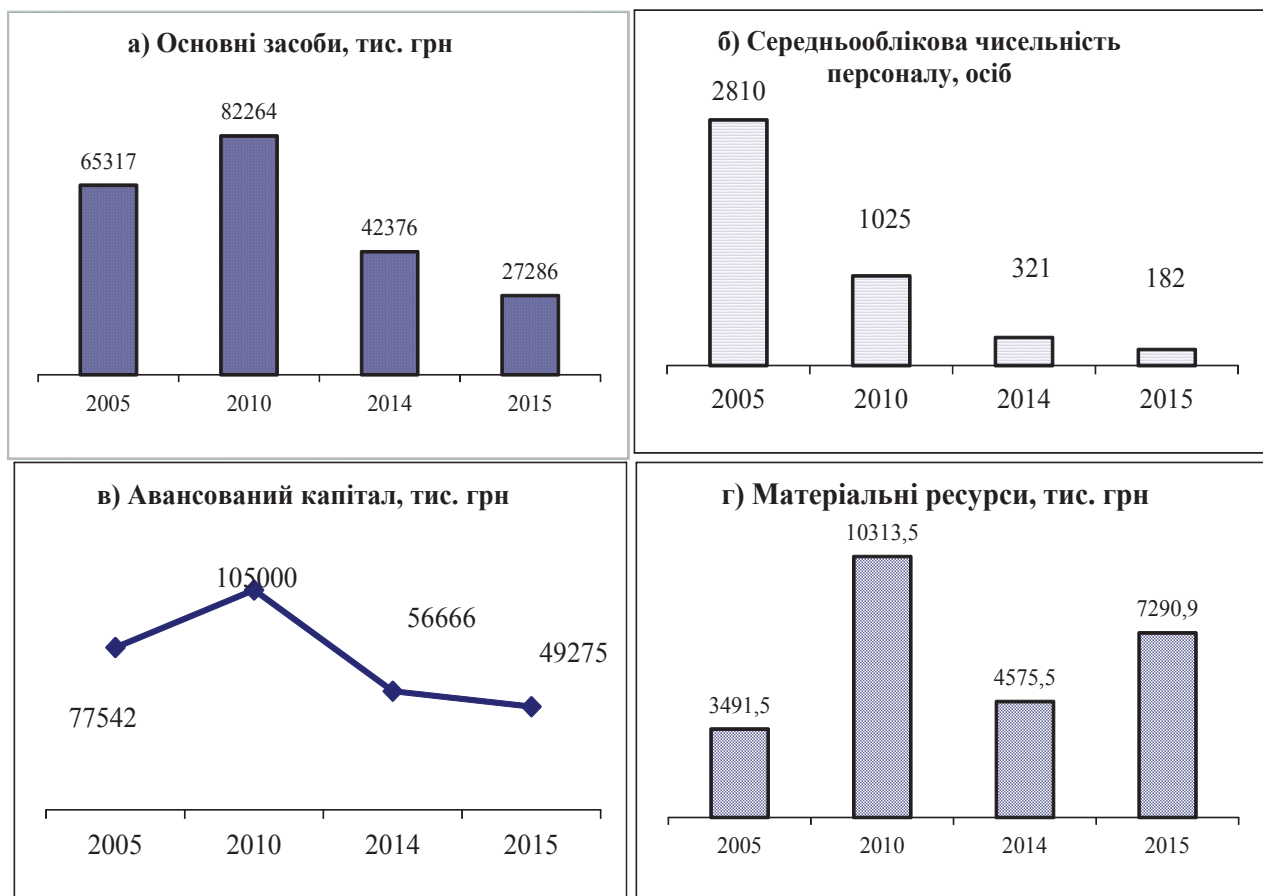

Рис. 1. Динаміка використання виробничих ресурсів у вирощуванні хмелю

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

2. Забезпеченість основними засобами підприємств галузі хмелярства, тис. грн

Область	Рік				2015 р. % до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	101,5	127,0	112,6	157,4	155,0	139,8
Львівська	96,1	122,4	100,5	140,8	146,5	140,1
Рівненська	84,4	106,9	53,7	-	-	-
Хмельницька	58,2	90,5	86,2	97,8	168,1	113,5
По Україні	98,2	122,8	105,9	145,9	148,6	137,7

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

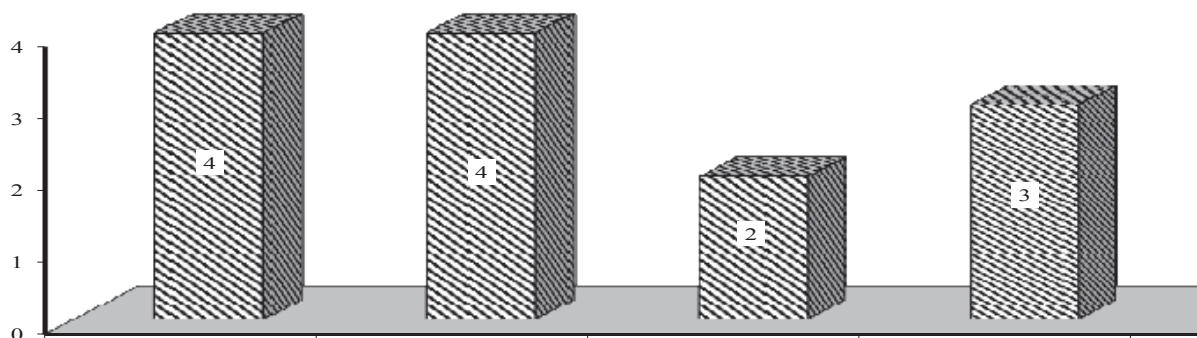

Рис. 2. Середня кількість тракторів в одному хмелярському підприємстві за 2013 – 2015 рр., шт.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

У тому числі: у Житомирській області величина показника становить 4 шт. (у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району – 8 шт., у ТОВ «Вертокиївка –

хміль» Житомирського району – 7 шт.); у Львівській – 4 шт.; у Хмельницькій – 3 шт.

У середньому по Україні в одному підприємстві кількість хмелезбиральної техніки становить 2 шт. (рис. 3).

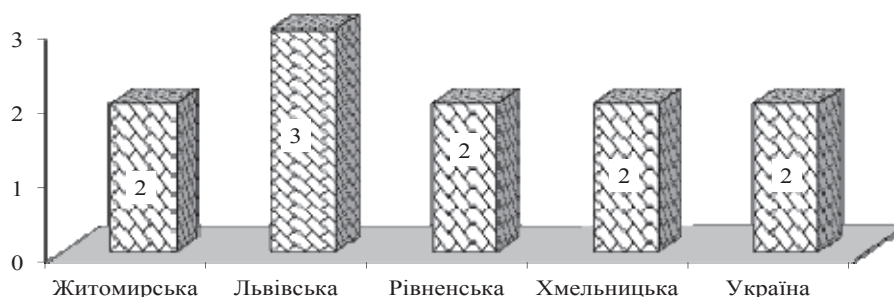

Рис. 3. Середня кількість хмелезбиральної техніки в одному підприємстві досліджуваних областей за 2013 – 2015 рр., шт.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

При цьому у Житомирській області – 2 шт. (зокрема, у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району – 3 шт., у ТОВ «Вертокиївка –хміль» Житомирського

району – 2 шт.); у Хмельницькій – 2 шт.; у Львівській – 3 шт. Забезпеченість товаровиробників хмелеобробною технікою показана на рисунку 4.

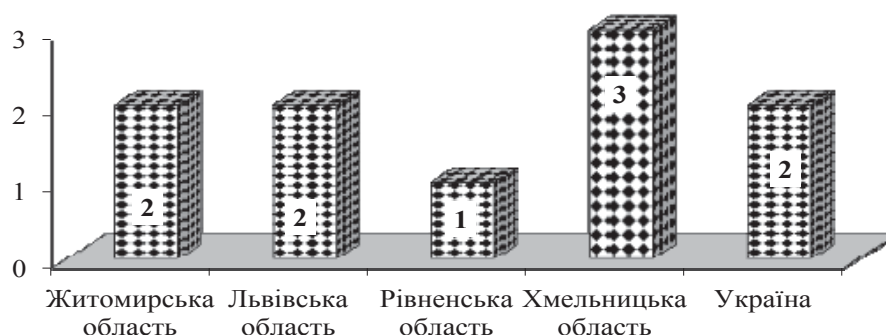

Рис. 4. Середня кількість хмелеобробної техніки в одному підприємстві досліджуваних областей за 2013 – 2015 рр., шт.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

Отже, у 2013 – 2015 роках середня кількість хмелеобробної техніки в одному підприємстві в цілому по Україні становила 2 шт. У тому числі: у Житомирській області – 2 шт. (у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району – 6 шт., у ТОВ «Вертокиївка – хміль» Житомирського району – 4 шт.); у Львівській – 2 шт.; у Хмельницькій – 3 шт.

Ефективність використання основних засобів і, передусім, їх активної частини, знач-

ною мірою залежить від ступеня забезпеченості виробників матеріальними ресурсами. Тому проведено дослідження величини і динаміки останніх (рис. 1 г).

Так, із рисунка 1 видно, що у 2015 році порівняно з 2005–м величина матеріальних ресурсів підприємств галузі хмелярства збільшилася на 3,8 млн грн, або в 2,1 раза й становила 7,3 млн грн. Відповідним чином підвищився рівень матеріалозабезпеченості вітчизняних хмелярів (табл. 3).

3. Матеріалозабезпеченість підприємств галузі хмелярства, тис. грн

Область	Рік				2015 р., разів до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	5,3	14,5	11,8	42,4	8,0	3,6
Львівська	6,5	21,5	11,4	36,2	5,6	3,2
Рівненська	3,8	8,6	0,3	-	-	-
Хмельницька	4,3	15,0	15,5	25,9	6,1	1,7
По Україні	5,3	15,4	11,4	39,0	7,4	3,4

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Із наведених у таблиці 3 розрахунків видно, що матеріалозабезпеченість хмелевиробників, яка визначена відношенням величини матеріальних ресурсів до площі насаджень хмелю, у 2015 році порівняно з 2005–м підвищилася на 33,7 тис. грн, або в 7,4 раза, і становила 39,0 тис. грн. Найвище значення цього показника у підприємствах Житомирської області – 42,4 тис. грн (зокрема, у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району матеріалозабезпеченість становить 43,2 тис. грн, у ТОВ «Вертокиївка – хміль» Житомирського району – 40,6 тис. грн), найнижче значення – у підприємствах Хмельниччини – 25,9 тис. грн. Варто при цьому наголосити, що збільшення пояснюється поліпшенням рівня забезпеченості виробників

хмелю добривами, нафтопродуктами та іншими матеріалами.

На результативність діяльності будь-яких підприємств, у тому числі хмелярських, значно впливає рівень забезпеченості їх персоналом. Нами проаналізовано окремі складові, що значною мірою висвітлюють забезпеченість хмелярів існуючим персоналом. На рисунку 1 б показано, що у 2015 році середньооблікова чисельність персоналу підприємств галузі хмелярства становила 182 особи і порівняно з 2005–м зменшилася на 2,6 тис. осіб, або у 15,4 раза. Таким чином, за цей же період зменшилась і забезпеченість хмелярських підприємств персоналом (табл. 4).

4. Забезпеченість персоналом підприємств галузі хмелярства, осіб

Область	Рік				2015 р., % до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	46	15	9	10	21,1	110,0
Львівська	22	13	5	12	53,0	216,0
Рівненська	56	36	5	-	-	-
Хмельницька	15	9	8	9	57,0	106,9
По Україні	42	15	8	10	23,0	121,3

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Забезпеченість хмелярських підприємств персоналом (із розрахунку на 10 га площі насаджень хмелю) за 2005 – 2015 роки зменшилася у середньому на 32 особи, або в 4,3 раза, й становила 10 осіб. По областях

України рівень забезпеченості персоналом такий: у підприємствах Львівщини він найвищий – 12 осіб; Житомирщини – 10 осіб (у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району – 14 осіб, у ТОВ «Верто-

київка – хміль» Житомирського району – 5 осіб); на Хмельниччині найнижчий – 9 осіб. Для обчислення загальної величини забезпечення хмелярських підприємств виробничими ресурсами (без вартості земельної площі під насадженнями хмелю) застосовано показник визначення розміру авансованого капіталу. Формула його розрахунку така:

$$AK = OZ + O\delta Z + AF,$$

де АК – вартість авансованого капіталу хмелярського підприємства, тис. грн;

OZ – середньорічна балансова вартість основних засобів підприємства, тис. грн;

OδZ – середньорічна вартість оборотних засобів підприємства, тис. грн;

АФ – авансований фонд оплати праці як показник застосовуваного персоналу підприємства, тис. грн [5].

Авансований фонд оплати праці обчислено за формулою:

$$AF = \frac{FOП}{K_{об}},$$

де ФОП – фонд оплати праці персоналу підприємства, тис. грн;

K_{об} – коефіцієнт обороту оборотних засобів [1].

Одержані розрахунки наведено на рисунку 1 в. Так, у 2015 році вартість авансованого капіталу підприємств галузі хмелярства становила 49,3 млн грн і порівняно з 2005–м зменшилася на 28,3 млн грн, або на 36,5 %.

Проте перевищення темпів зменшення кількості виробників хмелепродукції над темпами зниження вартості їх авансованого капіталу зумовило зростання рівня забезпеченості авансованим капіталом на одиницю площі (табл. 5).

5. Забезпеченість авансованим капіталом підприємств галузі хмелярства, тис. грн

Область	Рік				2015 р., % до	
	2005	2010	2014	2015	2005 р.	2014 р.
Житомирська	119,2	160,4	148,7	291,4	2,4р.	196,0
Львівська	115,0	157,5	134,4	216,2	188,1	160,8
Рівненська	102,5	136,0	57,1	-	-	-
Хмельницька	88,4	131,0	142,0	176,2	199,2	124,1
По Україні	116,6	156,7	141,7	263,5	2,3 р.	186,0

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Отже, забезпеченість хмелярів авансованим капіталом (із розрахунку на 1 га площі насаджень хмелю) у 2015 році порівняно з 2005–м підвищилася на 146,9 тис. грн, або у 2,3 рази, й становила 263,5 тис. грн. По областях України рівень забезпеченості авансованим капіталом такий: у підприємствах Житомирської області він найвищий і становить 291,4 тис. грн (у СТОВ «Спілка хмелярів та пивоварів» Чуднівського району – 379,4 тис. грн, у ТОВ «Вертокиївка – хміль» Житомирського району – 222,9 тис. грн); Львівської – 216,2 тис. грн; Хмельницької – найнижчий – 176,2 тис. грн.

Висновки. Проведене нами дослідження показує, що ситуація відносно ресурсного

забезпечення вітчизняних хмелярських підприємств у період із 2005 по 2015 рік у цілому негативна. Передусім це спостерігається на прикладі скорочення площ, зниження вартості основних засобів та матеріальних ресурсів, значного зменшення загальної чисельності персоналу, задіяного у хмелярській сфері. Незважаючи на те, що розрахунки по окремих показниках доводять про позитивні зрушення, проте виключно на рівні окремих підприємств. У цілому існуюча ситуація з забезпеченості вітчизняних хмелярських підприємств виробничими ресурсами є складною.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.:КНЕУ, 2013. – 780 с.
2. Проценко А.В. Інноваційне забезпечення галузі хмелярства / А.В. Проценко // Економіка АПК. – 2010. – № 8. – С. 112–118.

3. Рудик Р.І. Експортно-імпортні операції на ринку хмелепродукції / Р.І. Рудик // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 103–109.
4. Савченко Ю.І. Тенденції розвитку ринку хмелю / Ю.І. Савченко, Т.Ю. Приймачук, Т.Ю. Сітнікова // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 2. – С. 67–71.
5. Світличин І.І. Ефект функціонування підприємства: сутність і види / І. І. Світличин // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. – Луганськ: вид-во ЧНУ ім. В. Даля, 2014. – №1(49). – С. 74–87.
6. Anon A. Hopfen – Rundschau / A. Anon // Wolncach. – 1991. – Т. 42. – № 3. – Р. 28–31.
7. Sugier D. // Evaluation of the macro – element nutritional state of hops on the basis of the chemical analyses of leaves and soil / D. Sugier, C. Szewczuk // Lublin, 2002. – University of Agrikulture. – Р. 87–96.
8. Kettner, L. Hallertauer Hopfenbau / L. Kettner. – Mainburbug, 1976. – Р. 67.
9. Kohlmann, H. Der Hopfen / H. Kohlmann, A. Kastner // Wolnzach. 1975. – Р. 14.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2017 р.

Фахове рецензування: 14.03.2017 р.

*

УДК 332.22

С.В. ЛОЙКО, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Світовий досвід ринкового обігу земель

Постановка проблеми. Аграрний сектор є важливою складовою економіки будь-якої країни, оскільки забезпечує її продовольчу і частково енергетичну безпеку та рівень зайнятості сільського населення. В Україні земельні перетворення беруть початок з 90-х років минулого століття, в результаті чого сформувалися передумови для запровадження ринкового обігу земель. На даний час триває завершальний етап земельної реформи, важливими складовими якого є втілення у практику господарювання принципів екологобезпечного землекористування й запровадження повноцінного ринкового обігу земель. Враховуючи, що більшість країн Східної Європи пройшли шлях аграрних перетворень, надзвичайно важливо проаналізувати їхній досвід, а також інших країн світу, щоб уникнути ймовірних прорахунків та упередити можливі ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженням розвитку земельних відносин у світовій практиці присвятили у свої працях такі дослідники, як Л. П. Альошкіна [2], П. Т. Гега [6], В. Є. Дан-

кевич [8], Т. О. Коваленко [10], І. В. Кошкалда [11], І. М. Куліш [12], О. В. Проніна [14], В. А. Пустовіт [6], О. В. Ходаківська [16], Г. І. Шарий [17]. Ними обґрунтовано теоретичні засади регулювання ринкового обігу земель, надано змістовні пропозиції щодо імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняну практику регулювання, аргументовано принципи й методи управління земельними ресурсами, що відповідають сучасним реаліям. Однак враховуючи актуалізацію питань стосовно запровадження ринку земель, виникає об'єктивна необхідність вивчення досвіду зарубіжних країн щодо особливостей обігу земельних ділянок і прав на них, а також механізмів їх регулювання.

Мета статті – дослідження світового досвіду ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення з можливістю імплементації окремих його складових у вітчизняну практику регулювання земельних відносин.

Виклад основних результатів дослідження. Кожна країна світу пройшла тривалий шлях розвитку земельних відносин, який має свої особливості та характерні ознаки. При переході до ринкових відносин більшість постсоціалістичних країн здійснили роздержавлення і приватизацію земель,

* Науковий керівник – О.В. Ходаківська, доктор економічних наук.

© С.В. Лойко, 2017

3. Рудик Р.І. Експортно-імпортні операції на ринку хмелепродукції / Р.І. Рудик // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 103–109.
4. Савченко Ю.І. Тенденції розвитку ринку хмелю / Ю.І. Савченко, Т.Ю. Приймачук, Т.Ю. Сітнікова // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 2. – С. 67–71.
5. Світличин І.І. Ефект функціонування підприємства: сутність і види / І. І. Світличин // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – №1(49). – С. 74–87.
6. Anon A. Hopfen – Rundschau / A. Anon // Wolncach. – 1991. – Т. 42. – № 3. – Р. 28–31.
7. Sugier D. // Evaluation of the macro – element nutritional state of hops on the basis of the chemical analyses of leaves and soil / D. Sugier, C. Szewczuk // Lublin, 2002. – University of Agrikulture. – Р. 87–96.
8. Kettner, L. Hallertauer Hopfenbau / L. Kettner. – Mainburbug, 1976. – Р. 67.
9. Kohlmann, H. Der Hopfen / H. Kohlmann, A. Kastner // Wolnzach. 1975. – Р. 14.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2017 р.

Фахове рецензування: 14.03.2017 р.

*

УДК 332.22

С.В. ЛОЙКО, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Світовий досвід ринкового обігу земель

Постановка проблеми. Аграрний сектор є важливою складовою економіки будь-якої країни, оскільки забезпечує її продовольчу і частково енергетичну безпеку та рівень зайнятості сільського населення. В Україні земельні перетворення беруть початок з 90-х років минулого століття, в результаті чого сформувалися передумови для запровадження ринкового обігу земель. На даний час триває завершальний етап земельної реформи, важливими складовими якого є втілення у практику господарювання принципів екологобезпечного землекористування й запровадження повноцінного ринкового обігу земель. Враховуючи, що більшість країн Східної Європи пройшли шлях аграрних перетворень, надзвичайно важливо проаналізувати їхній досвід, а також інших країн світу, щоб уникнути ймовірних прорахунків та упередити можливі ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженням розвитку земельних відносин у світовій практиці присвятили у свої працях такі дослідники, як Л. П. Альошкіна [2], П. Т. Гега [6], В. Є. Дан-

кевич [8], Т. О. Коваленко [10], І. В. Кошкалда [11], І. М. Куліш [12], О. В. Проніна [14], В. А. Пустовіт [6], О. В. Ходаківська [16], Г. І. Шарий [17]. Ними обґрунтовано теоретичні засади регулювання ринкового обігу земель, надано змістовні пропозиції щодо імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняну практику регулювання, аргументовано принципи й методи управління земельними ресурсами, що відповідають сучасним реаліям. Однак враховуючи актуалізацію питань стосовно запровадження ринку земель, виникає об'єктивна необхідність вивчення досвіду зарубіжних країн щодо особливостей обігу земельних ділянок і прав на них, а також механізмів їх регулювання.

Мета статті – дослідження світового досвіду ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення з можливістю імплементації окремих його складових у вітчизняну практику регулювання земельних відносин.

Виклад основних результатів дослідження. Кожна країна світу пройшла тривалий шлях розвитку земельних відносин, який має свої особливості та характерні ознаки. При переході до ринкових відносин більшість постсоціалістичних країн здійснили роздержавлення і приватизацію земель,

* Науковий керівник – О.В. Ходаківська, доктор економічних наук.

© С.В. Лойко, 2017

створили нові економічно спроможні господарські агроформування ринкового типу.

Спільними заходами всіх країн, що реформували аграрний сектор і земельні відносини, були: прийняття концептуальних законодавчих актів; роздержавлення земель та рівність форм власності на землю й засоби виробництва; визначення порядку приватизації земель і стимулювання приватного сектору; вільна конкуренція та ринок з елементами державної регуляторної політики; підтримка інтеграційних процесів в аграрній сфері; запровадження системи соціального захисту населення від негативних явищ, пов'язаних із реформуванням і реорганізацією земельних відносин та аграрного сектору економіки [17, с. 165].

Прикладом реформування земельно-правового укладу є східна Німеччина, де реформування здійснювалося шляхом приватизації за трьома напрямками:

- 1) передача державних земель, які підлягають приватизації в довгострокову оренду;
- 2) придбання цих земель орендарями у власність за пільговою ціною;
- 3) продаж сільськогосподарських угідь за ринковими цінами.

Ефективне використання сільськогосподарських земель потребує відповідного державного регулювання. Так, у Німеччині ведеться безперервний контроль за будь-якими змінами власності або оренди сільськогосподарських угідь. Передусім вони спрямовані на попередження небажаного розподілу земель (не схвалюється зміна цільового призначення земель сільськогосподарського призначення на несільськогосподарські категорії користування), фрагментації ділянок (жодна ділянка для ведення товарного сільськогосподарського виробництва не може бути меншою 1 га) або надмірної концентрації земель (максимальна площа 400-500 га залежно від федеральної землі). У цілому законодавство забороняє зміну цільового призначення сільськогосподарських земель на несільськогосподарські цілі, проте, закон про планування землекористування дає право органам виконавчої влади на відведення земель у певних межах для будівництва доріг, громадських споруд тощо [6, с. 98].

Нині у Німеччині 90% земель сільськогосподарського призначення знаходяться у приватній власності. Законодавство країни забороняє подібною селянських господарств і земельних ділянок при успадкуванні та зміні власника. Після встановлення факту смерті спадкодавця землі, вся нерухомість і сільськогосподарський інвентар передаються лише одному із спадкоємців, як правило, старшому в родині, або найбільшою мірою пов'язаного з веденням сільського господарства. Переважне право на придбання земель має спадкоємець, який бажає продовжувати фермерську діяльність, а також власники сусідніх ферм, з метою консолідації своїх земельпорядкувань. Середня вартість земельної ділянки становить 19578 €/га [23].

У Німеччині іпотечні банки надають позики під заставу земельних ділянок та випускають боргові зобов'язання. Згідно з чинним законодавством іпотечна позика не може перевищувати 3/5 вартості земельної ділянки, яка заставляється. Кредити надаються на 6, 10, 15, 20 років під 8-9 % річних. Відповідно до Закону «Про іпотечні банки» їх основними функціями є: кредитування під заставу нерухомості, яка розташована на території Німеччини, в розмірі 60 % від її вартості [7].

Земельна реформа в Угорщині розпочалася з 1991 року з прийняттям закону про компенсації, відповідно до якого громадяни, майно яких було експропрійоване після 1949 року, набули право на компенсацію. Компенсація здійснювалася виплатою колишнім власникам земельних ділянок компенсаційних цінних паперів (талони, ваучери), що використовувалися для купівлі нових земельних ділянок, іншої сільськогосподарської нерухомості, муніципальних квартир тощо [10].

В Угорщині для управління земельними відносинами функціонують державні установи, які сприяють розвитку сільського господарства. Національний земельний фонд здійснює управління державними земельними ділянками, дбає про екологічне ведення сільськогосподарського виробництва, підтримує розвиток сімейних фермерських господарств і сприяє консолідації земельних ділянок. Фонд має право продавати чи здавати в оренду придбані ним землі особам, які вести-

муть ефективне товарне сільськогосподарське виробництво, а також викупує земельні ділянки у громадян, які не мають бажання займатися сільським господарством. Створений для кредитування сільськогосподарських підприємств Сільський кредитний гарантійний фонд забезпечує гарантіями переважно малі й середні підприємства для одержання середньо- і довгострокових кредитів тільки через відповідні фінансові інститути [13; 15, с. 23].

Право на придбання земельної ділянки в Угорщині мають особи, які пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, мають відповідну освіту та здатні забезпечити збереження й підвищення родючості ґрунтів, охорону земель і проведення необхідних меліорацій. Нині середня вартість земельної ділянки становить 2,5-3,0 тис. €/га.

У країнах Балтії (Литві, Латвії й Естонії) аграрна реформа була проведена на початку 1990-х років шляхом реституції – повернення прав власності. У Литві 1991 року було прийнято Закон про земельну реформу, який передбачав два способи придбання земель: відновлення історичного права власності (реституція); купівля земельних ділянок. Відповідно була прийнята низка законів «Про землю», «Про реєстр нерухомого майна» та ін. Згідно з цими законами фізичні та юридичні особи можуть вільно продавати й купувати земельні ділянки. Першочергове право мають молоді фермери й особи з аграрною освітою [15, с.18].

У Польщі для проведення земельної реформи було створено Агентство сільськогосподарського майна, якому передано 4,5 млн га земель, у т.ч. 3,8 млн га сільськогосподарських угідь. Подальший розподіл акумульованих земель Агентство здійснювало передачею їх місцевим громадам у довічне користування, наданням в оренду та продажем фізичним особам – фермерам. Після вступу Польщі до ЄС було створено Агенцію сільськогосподарської нерухомості, яка регулює ринковий обіг земель (розробка механізмів купівлі-продажу, моніторинг земельного ринку тощо) [3, с.245-246].

Польща займає шосте місце в ЄС за виробництвом сільськогосподарської продукції. На сільське господарство припадає близько

4,5 % ВВП країни, що досягає 55 млрд євро. Частка зайнятих в аграрному секторі становить 17,4 % від активного населення країни. Агентством сільськогосподарської нерухомості застосовуються такі форми управління майновими правами як лізинг і оренда, продаж, обмін нерухомості, передача в управління. У 2015 році середня ціна земель державної власності, що реалізуються Агентством сільськогосподарської нерухомості, становила 7,3 тис. дол./га [18; 20; 21].

У Болгарії земельна реформа проведена у 1990-х роках. Основними її складовими стала передача земель колективної власності особам, які мали право власності на неї до усупільнення земель. У результаті реформування близько 98% сільськогосподарських угідь перейшло у власність громадян [10].

В Албанії членам колишніх сільськогосподарських кооперативів земля була передана у приватну власність безкоштовно. Однак на початковому етапі її не можна було продавати, а лише здавати в оренду. Нині продаж земель, переданих селянам у приватну власність, – дозволено. Та частина земель, що залишилися в державній власності, подальшому розподілу й приватизації не підлягає, але вона може бути орендована на строк до 99 років [11, с. 46; 5, с. 277-278].

Франція є країною, в якій офіційно зареєстровано понад 3 млн власників земель, більша частина з яких це індивідуальні або сімейні господарства. Юридичних осіб, які володіють землями, дуже мало. У країні існує складна система контролю за ринковим обігом земель. Закон вимагає одержання спеціального дозволу при укладенні будь-яких угод щодо купівлі-продажу земель або передачі їх в оренду [6, с.99-100].

У Франції в 1960 році було засноване Агентство з управління землями та розвитку сільських територій (SAFER), яке здійснює регулювання земельних відносин, а його діяльність контролюється державою. Основними завданнями SAFER є: заохочування молодих фермерів; захист навколишнього природного середовища, ландшафтів і природних ресурсів; сприяння розвитку сільської економіки [22].

У країні існує складний механізм купівлі-продажу земель сільськогосподарського

призначення. Продаючи земельну ділянку, власник зобов'язаний повідомити про це агентство SAFER, якому надається право першочергового її викупу. Однак SAFER не обов'язково купує цю земельну ділянку, оскільки й власник не зобов'язаний продавати її виключно йому. У такому разі Агентство може встановити ціну та інші умови продажу. Якщо продавець не згоден із встановленою ціною, він може подати позов до суду. Агентство веде перемовини з покупцем і продавцем для досягнення взаємної згоди. У разі якщо спільної згоди не досягнуто, продавцю можуть запропонувати іншого покупця чи змінити ціну земельної ділянки. SAFER має право викупити ділянку й здавати її в оренду або законсервувати, але протягом п'яти років воно зобов'язане її продати. Агентство SAFER купує сільськогосподарські землі для того, щоб зберегти сімейний тип господарювання, забезпечити цілісність земельної ділянки та будівель, що на них розміщені, в окремих випадках для консолідації земельних ділянок, проведення їх меліорації тощо [19; 1].

Цивільний кодекс Франції передбачає можливість вилучення земельних ділянок (із виплатою середньої ринкової ціни) у власників, якщо вони їх не обробляють або допустили зниження родючості земель чи використовують всупереч громадським інтересам [11, с. 50].

Прикладом країни з найбільш регульованим земельним законодавством є Данія. Перед тим як одержати дозвіл на придбання сільськогосподарських земель у власність, покупець має представити документи, що підтверджують його фінансову, технічну й професійну спроможність вести фермерське господарство, обробляти землю, зберігати родючість ґрунту та господарювати на ній не менше восьми років. Особи, які ведуть сільське господарство як на орендованих, так і на власних землях, зобов'язані проживати постійно на даній фермі. Аграрна політика Данії спрямована на перешкоджання зосередженню в одних руках занадто великих масивів земель. Закон також встановлює вимоги до розташування земельних ділянок і відстані між ними з метою формування єдиних масивів. Законом дозволяється купу-

вати чи одержувати в оренду до трьох ділянок землі за умови, що відстань між ними не перевищує 10 км, та за згоди сусідів на придбання таких земель. Юридичні особи не мають права на купівлю сільськогосподарських угідь, так само як вони не мають права й на оренду. Це право надається тільки фізичним особам, які вже вели сільськогосподарське виробництво, мають відповідну кваліфікацію та беруть на себе зобов'язання безпосередньо займатися сільським господарством протягом тривалого часу. Данським законодавством передбачено, що фермер повинен «належним чином вести сільськогосподарське виробництво», в іншому випадку він буде позбавлений права на земельну ділянку [16, с. 32; 6, с. 97-98].

У зарубіжних країнах встановлені обмеження на розмір земельної ділянки для однієї особи. Наприклад, в Угорщині максимальна площа земельної ділянки становить 300 га для однієї особи; у Литві максимальна площа угідь для фізичних осіб – 300 га, юридичних – 2000 га; у Румунії – 200 га, в Японії – 3 га. У Данії Закон встановлює верхню межу землекористування в 150 га сільськогосподарських угідь. Винятки можливі лише в тому випадку, якщо фермер зможе довести, що специфіка його виробництва потребує більших земельних площ і ніхто з оточуваних селян не заперечуватиме проти цього. У Швейцарії при визначенні раціональних розмірів господарств розроблені нормативи, відповідно до яких мінімальний розмір ферми повинен забезпечити зайнятість однієї людини не менше як на 75 %, або 2100 годин на рік. Максимальним вважається розмір ділянки, яка забезпечує науково обґрунтований рівень доходів від 2,5 до 3 працівників. На рівнинних місцевостях мінімальний розмір ділянки встановлено 5–7,5 га [6, с. 98-99].

В деяких країнах існують обмеження й щодо площі сільськогосподарських земель, які можуть бути в оренді однієї особи. Так, в Угорщині максимальна площа земель, що може орендувати одна особа, становить 2500 га, у Данії – 150 га. У Франції максимальна площа орендованих угідь має становити не більше 200 га. Для збільшення площі земельної ділянки за рахунок сусідніх

земель орендар повинен подати заяву в префектуру (місцеву адміністрацію) про свої наміри, яка в свою чергу робить відповідне оголошення. Якщо знайдеться орендар, який має меншу площу земель, то ділянка надається останньому [14;4]. У Швейцарії мінімальний розмір ділянки повинен забезпечувати зайнятість 1,5 працівника.

Особливостями оренди зарубіжних країн є те, що в Німеччині угоди щодо продовження терміну дії договору оренди пролонгуються автоматично, але лише на один рік. Однак якщо землевласник економічно доведе, що скорочення терміну дії договору оренди завдасть йому матеріальної шкоди, цей договір є чинним після закінчення терміну і надалі [9]. В Угорщині передача в оренду земельної ділянки здійснюється через аукціон. Розмір орендної плати становить 160-200 €.

У Франції, якщо фермер орендує земельну ділянку й хоче її викупити, то він має перевагу перед родичами власника такої ділянки. Фермер має право передати право оренди своїм дітям. Для власників, які надають землю в оренду на тривалий час, діють податкові пільги. Землевласник може одержати свій наділ після закінчення терміну договору оренди лише у разі декларування ним намірів самостійно займатиметься фермерством. Інакше договір між землевласником та орендарем продовжується автоматично на період усього часу, протягом якого орендар вестиме на цій землі сільськогосподарське виробництво. Термін оренди становить від 12 до 25 років або ж вимірюється працездатним віком орендаря [9].

Важливою складовою регулювання обігу земель є система оподаткування. Так, для визначення розміру земельного податку в Чехії всі земельні угіддя залежно від ґрунтово-кліматичних умов класифікували на 44 податкові групи за принципом: чим вища група, тим більший податок. При цьому землекористувачі найбільше зацікавлені в господарюванні саме на землях кращої якості. У Литві з 2013 року набув чинності Закон про податок на землі сільськогосподарського призначення, який нараховують залежно від рівня родючості земель, прибутку й обсягів виробництва [2, с.8;15, с.18].

Висновки. Дослідивши земельні відносини різних країн світу можна зробити висновок, що вони досягають добрих результатів у сільському господарстві, коли держава здійснює контроль за використанням та обігом сільськогосподарських земель, встановлює обмеження щодо їх продажу й оренди. Слід зазначити, що найпоширенішими інструментами, які містить законодавство розвинутих країн світу щодо обігу земель, є:

1. Надання переважного права власникові чи користувачеві сусідньої земельної ділянки набувати її у власність чи в оренду з метою консолідації земель.

2. Утворення спеціалізованої установи, яка здійснює регулювання земельних відносин та має право на придбання земель і передачу їх в оренду; проводить вилучення/викуп земельних ділянок у осіб, які не мають наміру займатися сільським господарством, для подальшого їх перерозподілу до осіб, що мають таке бажання.

3. Право на земельну ділянку мають особи, пов'язані із сільським господарством, або мають відповідну освіту.

4. Особа, яка веде сільськогосподарське виробництво, повинна проживати на даній території.

5. Контроль за тим, щоб не виникала фрагментація чи надмірна концентрація ділянок.

6. Заборона на використання небезпечних для здоров'я людини й тварини хімікатів та добрив, які завдають шкоди навколишньому природному середовищу.

7. Застосування штрафних санкцій до власників земельних ділянок, які їх не обробляють, не належним чином використовують або допустили зниження родючості земель.

Вважаємо за доцільне запровадити подібні інструменти у вітчизняну практику регулювання земельних відносин, що сприятиме формуванню сімейного фермерського господарства на селі та підвищенню рівня сільської зайнятості, а також зростанню доходів сільського населення, забезпеченню продовольчої безпеки та потреб населення у харчових продуктах за прийнятними цінами.

Список використаних джерел

1. Аграрний портал Совхоз Во Франції арендатора ценят выше, чем владельца [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sovhox.com/vo-francii-arendatora-cenyat-vyshe-chem-vladelca/>
2. Альошкіна Л. П. Розвиток світового ринку земель та застосування передового досвіду в Україні / Л. П. Альошкіна // Агросвіт. – 2011. – №21. – С. 6-9.
3. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : моногр. / Л.М. Бойко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 316 с.
4. Вдович В.М. Адаптація зарубіжного досвіду до формування системи земельних відносин в Україні / В. М.Вдович, А. П.Слюсарчук // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2013. – Вип. 181(1). – С. 165-169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_econ_2013_181\(1\)_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_econ_2013_181(1)_31).
5. Власов В. І. Право власності на землю та її використання в аграрному виробництві / В. І. Власов // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : Зб. Матер. Одинадцятих зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / [Редкол. : П.Т. Саблук та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 275-280.
6. Гега П.Т. Використання зарубіжного досвіду реформування земельних відносин, як захід протидії корупції / П. Т. Гега, В. А. Пустовіт // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – Вип. 1. – С. 93-100 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_1_12.
7. Данкевич В.Є. Державні земельні банки – формування та функціонування в ринково розвинутих країнах / В. Є. Данкевич, Ю. П. Макаренко // Наук. пр. Полтавської державної аграр. академії – 2014. – Вип. 1(8) – С. 93-98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/8.1/093.pdf>
8. Данкевич В.Є. Тенденції розвитку земельних відносин в умовах глобалізації / В. Є. Данкевич // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту Серія «Економіка і менеджмент» – 2013. – Вип. 4 (55). – С.42-47.
9. Дудич Г. Застосування у сільському господарстві України зарубіжного досвіду удосконалення земельних відносин / Г. Дудич // Аграрна економіка – 2014. – Т.7. – № 1-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/ae_2014_7_1-2_19.pdf.
10. Коваленко Т.О. Земельні реформи у зарубіжних країнах / Т. О. Коваленко, А. М. Мірошніченко // Агробізнес сьогодні. – 2015. – №11(306) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/u-pravovomu-poli/3442-zemelni-reformy-u-zarubizhnykh-kraiinakh.html>.
11. Кошкалда І.В. Земельні відносини в аграрному секторі економіки України: [моногр.] / І.В. Кошкалда / Харк. нац. аграр.ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Х.: Гриф, 2012. – 352 с.
12. Куліш І.М. Напрями підвищення конкурентоспроможності сільських територій України в контексті використання досвіду Бразилії та Аргентини / І. М. Куліш // Регіональна економіка. – 2013. – № 3. – С. 169-177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2013_3_19.
13. Олійник О. Державний земельний банк: мета створення та організація діяльності / О. Олійник // Агробізнес сьогодні. – 2012. – №22(245) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ekspertnadumka/1353-derzhavnyi-zemelnyi-bank-meta-stvorennia-ta-organizatsiia-dialnosti.html>.
14. Проніна О.В. Регулювання земельних відносин на прикладі зарубіжного досвіду / О. В. Проніна // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_20.
15. Романовська О. Міжнародний досвід земельної реформи: чому немає панацеї / О.Романовська // Проект «Популярна економіка: моніторинг реформ» (№11) 28. 05. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.case-ukraine.com.ua/zvit-mizhnarodnij-dosvid-zemelno%D1%97-reformi-chomu-nemaie-panace%D1%97/>.
16. Ходаківська О. В. Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС : можливості використання досвіду в Україні / О. В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2012. – №5. – С. 30-36.
17. Шарий Г.І. Закордонний досвід управління та реформування земельних відносин / Г. І. Шарий // Інноваційна економіка. – 2013. – №6 (44). – С. 165-166.
18. Changes legislation regarding purchase of agricultural land in Poland – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroberichtenbuitenland.nl/polen/changes-legislation-regarding-purchase-agricultural-land-poland/#>.
19. French Farm Sales and the Role of SAFER – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.french-property.com/news/french_property/safer_land_farm_sales_france/.
20. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ierigz.waw.pl>.
21. Popek S. Food and Agricultural Industry in Poland after European Union Accession / S. Popek, T. Sikora // The food industry in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ip.aul.gr/studies.asp>.
22. Pourquoi les Safer ont-elles été créées ? – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.safer.fr/protection-terres-agricoles.asp>
23. Structural changes in Germany as a result of climbing agricultural land price [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/infographic/structural-changes-in-germany-as-a-result-of-climbing-agricultural-land-price/>.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2017 р.

Фахове рецензування: 12.04.2017 р.

* * *